

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ
СТУСА

ПАСТУШЕНКО МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

Допускається до захисту:
Завідувач кафедри загального
та прикладного мовознавства
і слов'янської філології,
доктор філологічних наук, доцент
_____ Г.В. Ситар
« ____ » _____ 20 ____ р.

**ЗАСТАРІЛА ЛЕКСИКА В МАЛІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ
ПРОЗІ**

Спеціальність 035 Філологія

Кваліфікаційна робота

Науковий керівник:
А. П. Загнітко
професор кафедри загального та
прикладного мовознавства і
слов'янської філології,
доктор філологічних наук, професор

(підпис)

Оцінка: _____ / _____ /

(бали за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2021

АНОТАЦІЯ

Пастушенко М.О. Застаріла лексика в малій українській історичній прозі. Спеціальність 035 «Філологія», Освітня програма «Прикладна лінгвістика», Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021.

У кваліфікаційній роботі досліджено лексико-семантичні особливості застарілої лексики сучасної української мови, представленої в текстах історичних оповідань. Встановлено застарілі слова шляхом суцільної вибірки з текстів малої української історичної прози і зроблено класифікацію архаїзмів та історизмів. Визначено лексико-семантичні особливості застарілих слів, використаних в текстах історичних оповідань. З'ясовано стилістичні функції застарілої лексики в малій українській історичній прозі.

Ключові слова: архаїзми, історизми, мала українська проза, застарілі слова.

146 с., 1 дод.

Бібліограф.: 72 найм.

Pastushenko M. Outdated vocabulary in a small Ukrainian historical prose. Specialty 035 «Philology», Programme «Applied Linguistics». Vasyl' Stus National University, Vinnytsia, 2021.

In the qualification work investigated lexical and semantic features of outdated vocabulary of the modern Ukrainian language presented in a texts of historical stories. Outdated words were established by a continuous sample of the texts of small Ukrainian historical prose and the classification of archaisms and historicisms was made. The lexical and semantic features of outdated words used in the texts of historical stories are defined. The stylistic functions of outdated vocabulary in small Ukrainian historical prose are clarified.

Keywords: archaism, historicisms, small Ukrainian prose, outdated words.

Bibliography: 72 items.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	7
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ.....	7
1.1 Вивчення застарілої лексики в зарубіжній та українській лінгвістиці	7
1.2 Методи та прийоми дослідження застарілої лексики в історичній прозі	14
РОЗДІЛ 2	21
ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАСТАРІЛИХ СЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	21
2.1 Архаїзми й історизми як різновиди застарілої лексики.....	21
2.2 Стилїстична роль застарілої лексики в історичних текстах	31
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ В МАЛІЙ УКРАЇН- СЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ	38
3.1 Номінативні особливості історизмів в текстах малої української прози	39
3.2 Архаїзми в умовах історичної прози	60
3.3 Стилїстичні функції застарілої лексики в малій українській історичній прозі.....	72
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	84
Додаток А.....	84

ВСТУП

Актуальність роботи. Життєвий уклад людей різних епох істотно відрізняється. І чим далі ми відходимо від того чи іншого історичного часу, тим все більш неясним і туманним стає для нас життя людей в Україні давнього періоду: їхній одяг, заняття і навіть думки. Знайомлячись з творами історичної літератури, сучасний читач, і особливо юний читач, часто стикається з серйозними труднощами: йому незрозумілі деякі особливості минулих епох: їхні звичаї, норми, неписані закони, поняття, назви предметів одягу або побуту.

Українська література і вітчизняна історія значною мірою пов'язані з лексикологією: щоб повністю зрозуміти будь-який історичний твір, потрібно мати уявлення про час описаних дій, про особливості соціально-громадського устрою та життя людей попередніх епох. Бо, не розуміючи тих слів, за допомогою яких створено художні образи й передано події, читач не зможе сприйняти історичну інформацію. Без знання вітчизняної історії важко зрозуміти літературу, знання ж літератури полегшує розуміння історії, оживляючи її образами, діалогами і фарбами. Осягнення твору неможливе без того, щоб слова не перетворилися в нашої свідомості в зорові образи або абстрактні поняття.

Тексти історичної літератури, художніх творів, які розповідають про минуле нашого народу, не можуть бути створені без застарілої лексики. Вибір теми обумовлений актуальністю проблеми чіткого розмежування системних одиниць української лексики і визначення їх ролі в творах художньої літератури. Твори історичної тематики вивчаються в програмі середньої школи з літератури і загалом зрозумілі для сучасної молоді людини в змістовному плані, але не завжди доступні в силу специфіки мовленнєвих засобів.

Вивчення ж застарілих слів, представлених у творах історичної тематики, в аналізі лексики сучасної української літературної мови, в якій

вони реально не існують, дає змогу простежити процес зміни лексичної системи мови, виявити як специфіку значення, так і функціонально-стилістичні особливості слів, які зрідка, але все ж у необхідних випадках вживаються і зараз. Більш того, будучи невід'ємними компонентами української літературної мови, вони виконують не тільки номінативну функцію, а й функцію співвіднесення з будь-якою історичною епохою.

Недостатня розробленість проблем застарілої лексики української мови наводить на думку, що використання хронологічно маркованої лексики в малій українській історичній прозі зараз майже залишене поза увагою вчених-лінгвістів, а значить, що дослідження семантичного навантаження цієї лексики та її стилістичних функцій в авторському використанні є досить актуальним. Застаріла лексика нерозривно пов'язана з матеріальним й духовним життям народу, його культурою, тому вивчення зазначеної групи лексики як у історичному і культурологічному, так і у лінгвістичному аспектах має наукове обґрунтування.

Об'єкт дослідження – застаріла лексика в текстах малої української історичної прози.

Предметом дослідження є лексико-семантичні особливості застарілої лексики сучасної української мови, представлені в текстах історичних оповідань.

Матеріалом для дослідження послужила лексика в текстах малої української історичної прози, вміщеної в 4-томній збірці «Дерево пам'яті», з якої дібрано 371 одиниця та 468 контекстів, у яких функціонує досліджувана група лексем.

Мета магістерської роботи – виявити активну роль архаїзмів та історизмів у текстах малої української історичної прози.

Відповідно до поставленої мети було визначено такі **завдання**:

1) на основі вивчення наукової літератури виявити специфіку застарілої лексики як складової частини лексичної системи української мови;

- 2) встановити застарілі слова шляхом суцільної вибірки з текстів малої української історичної прози і зробити класифікацію архаїзмів та історизмів;
- 3) визначити лексико-семантичні особливості застарілих слів, використаних в текстах історичних оповідань;
- 4) з'ясувати стилістичні функції застарілої лексики в малій українській історичній прозі.

Методи дослідження. Основним методом є лінгвістичне дослідження текстів історичних оповідань і опис різних мовленнєвих засобів, які служать цілям історичної стилізації. Крім описового методу, застосовуються лексикографічний метод аналізу та аналіз спеціальної теоретичної літератури, пов'язаної з темою дослідження, метод суцільної вибірки застарілих одиниць.

Новизна дослідження пов'язана з тим, що в нашій роботі зроблена спроба опису застарілої лексики не тільки з позицій її системного потенціалу, а й з урахуванням контекстуальних зв'язків того чи того слова з іншими словами в художньому тексті.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому виявлено специфіку застарілої лексики, вибрано з текстів малої української історичної прози і зроблено класифікацію архаїзмів та історизмів і визначено їх лексико-семантичні особливості.

Практична значимість дослідження в тому, що його матеріали можуть бути використані в шкільному викладанні на уроках української мови і літератури при вивченні стилістично обмеженої лексики, при аналізі мови оповідань, а також на факультативних заняттях і елективних курсах.

Архаїзми та історизми, їх ознаки і специфіка, стали об'єктом розгляду багатьох лінгвістичних досліджень учених-лексикологів: І. К. Білодіда, Л. А. Булаховського, Г. М. Гайдученко, А. П. Грищенка, М. А. Жовтобрюха, Б. М. Кулика, О. Д. Пономарів, О. О. Селіванової та багатьох інших.

Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг роботи складає 147 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ

1.1 Вивчення застарілої лексики в зарубіжній та українській лінгвістиці

Застаріла лексика – це найцінніший матеріал не тільки в плані мовної спадщини, але і в плані вивчення еволюції мови. Різнобічне вивчення процесів архаїзації сучасної української мови та узагальнення результатів таких досліджень допомагає насамперед подальшому осмисленню загальних законів розвитку мови, пояснює деякі процеси формування української національної мови, виявляє динаміку еволюції її словникового складу (семантичні і стилістичні зрушення в лексичній системі на певних етапах її розвитку, процеси номінації, розвиток нових значень в одних слів і причини архаїзації окремих значень в інших, або старіння слова в цілому, відображення «діахронії у синхронії»).

Функційний аспект вивчення застарілої лексики розроблений досить детально, йому присвячено досить велику кількість робіт. Традиційно архаїзми та історизми розглядаються як категорія стилістична, зі строго обумовленою сферою застосування, тобто як засіб історичної стилізації в художній літературі або як один з різновидів високої лексики.

Питання про системність хронологічно обмеженої лексики у сучасній лінгвістиці поки є спірним, тому що одні дослідники підкреслюють несистемний характер категорії, інші ж кажуть про системні зв'язки категорії архаїзмів із сучасною мовною системою.

На різних етапах свого розвитку художня мова прагне залишити за собою ті форми, які недостатньо представлені в повсякденному спілкуванні, а тому відрізняються новизною, свіжістю, виразністю. Сюди ми відносимо міфологічний словник, різні типи застарілих слів, які нечасто є предметом лінгвістичного дослідження.

Тривалий час застаріла лексика випадала з поля зору лінгвістів і не була самостійним об'єктом вивчення, а розглядалася лише побіжно в дослідженнях інших проблем російської та української лексикології (у працях Л. А. Булаховського [8], І. К. Білодіда [4], В. В. Виноградова [11], Г. О. Винокура [12], Т. О. Киви [30], Л. Лонської [45], Н. Л. Пашенько [51]).

Лінгвістична література знає окремі дослідницькі роботи, спрямовані на вивчення процесів архаїзації в російській, англійській, французькій та німецькій мовах (О. М. Волченко [13], І. А. Забавіної [24], Ю. І. Шевчук [71], А. П. Ялишевої [75]). Процес архаїзації слів, який охоплює значну частину української лексики, був довго ігнорований, що означало спрощення уявлення про розвиток лексичної еволюції. Маючи на увазі майже повну відсутність профільних досліджень хронологічно маркованої лексики в сучасній українській літературній мові, вважається необхідним відзначити увагу російських лінгвістів до проблеми застарілої лексики (М. І. Фоміна, Д. М. Шмельов, Е. Кілічев, Г. О. Колесник, Н. Г. Михайловська). Архаїчну лексику було проаналізовано з функційної точки зору в роботах О. І. Галкіної-Федорук, Л. А. Лисиченко [43], М. М. Шанського [70]. Архаїзми як засіб історичної стилізації в художніх творах досліджували В. А. Буда [7], Л. А. Булаховський [8], Л. С. Донець [20], Л. Г. Скрипник [55], А. О. Токсанбаєва [67], Т. О. Шнайдерман [72].

Погляд на застарілі слова в російській лінгвістиці з часом змінювався. Так, наприклад, В. М. Фриче в «Літературній енциклопедії» вказував, що застарілими словами «найчастіше є слов'янізми, почерпнуті з церковнослов'янської мови, яка до XVIII ст. була в Росії літературною мовою. Ці слова знаходять широке застосування у стилізації, коли архаїстичний характер може надаватися не тільки лексиці, але і синтаксису літературного твору» [44; т.6,с.432].

На початку XX століття лінгвісти ще не розмежовували серед застарілих слів архаїзми та історизми.

Пізніше лінгвістами було визначено, що лексика обмеженого вживання ділиться на групи, і до пасивної лексики були віднесені застарілі й нові слова. Серед застарілих слів було запропоновано розглядати архаїзми й історизми. Д. Е. Розенталь в «Російській мові» дає таке визначення цього шару лексики: «...застарілі слова, що входять до пасивного складу мови, охоплюють історизми (назви зниклих предметів, явищ, понять тощо) і архаїзми (назви предметів і явищ, що існують, витіснені, проте, їхніми синонімами – словами активного вживання)» [53,с.381].

П. О. Лекант у складі застарілих слів розрізняє історизми (власне історизми та семантичні історизми) та архаїзми. «Власне історизми – це слова, що позначають предмети, явища, професії, які вийшли із сучасного життя». «Семантичні історизми – це вилучені з ужитку значення (лексико-семантичні варіанти) багатозначних слів, які називають зниклі предмети, явища, професії» [59,с.47].

Архаїзмами П. О. Лекант вважав «найменування об'єктів реальності, які вийшли з ужитку і отримали в сучасній мові нові назви» [59,с.48].

Як видно з визначень, архаїзацію лексики автор вважав власне лінгвістичним явищем. Аналогічне розуміння застарілої лексики зустрічаємо і в таких роботах лінгвістів: Н. С. Валгіної [9,с.39], М. М. Шанського [70,с.55].

У роботах російських лінгвістів ХХ століття найбільша увага приділяється ролі застарілої лексики в художніх текстах. О. С. Ахманова у визначенні архаїзма вказує і на функції архаїчної лексики в художньому тексті: «1. Слово або вираз, що вийшли з повсякденного вжитку і тому сприймаються як застарілі. 2. Троп, що полягає у вживанні старого (старовинного) слова або виразу з метою історичної стилізації, надання мові піднесеного стилістичного забарвлення, досягнення комічного ефекту тощо») [1,с.38].

Отже, ми переконалися в тому, що застаріла лексика досить повно досліджена в російській та українській лінгвістиці, однак вивчення цього шару лексики триває і в сучасному мовознавстві, так як мова перебуває в

безперервному розвитку і вивчення застарілих слів допомагає глибше зрозуміти процеси в мовознавстві і суспільстві.

Починаючи з 50-х рр. XX ст., спостерігається посилення інтересу до архаїчної лексики, зокрема, з'являються роботи, присвячені її класифікації. Початок вивченню застарілої лексики поклав І. К. Білодід у роботі «Українська літературна мова другої половини XVI, XVII і XVIII ст.» (1957), де ще не надано фундаментальних теоретичних відомостей про архаїзми, але звернено увагу на саме їх існування.

Засновником найпоширенішого сьогодні підходу до типології архаїзмів є погляд М. М. Шанського, який у 1954 р. у статті «Застарілі слова в лексиці сучасної російської мови» вперше запропонував свою класифікацію застарілих слів (окрім поділу їх на історизм та архаїзми), засновану на тому, що слово як мовний знак здатне архаїзуватися і в плані вираження (формі), і в плані змісту (значення) [70, с. 27-33].

Надалі цей принцип буде покладено в основу класифікацій Л. І. Мацько [46], Г. Р. Передрій [52], О. А. Стишова [60] та ін., відображених пізніше в навчальних підручниках та посібниках з лексикології.

Крім зазначеного, існують також інші підходи до типології застарілих слів. Архаїчна лексика може також класифікуватися не тільки за типом архаїзації всередині самого слова, а й:

а) за характером причин старіння (зовнішніх чи внутрішніх); відповідно до цього традиційно виділяються архаїзми та історизми (окремі дослідники пропонують вважати самостійними розрядами групи обмеженої сфери вживання – бібліїзми, міфологізми, церковно-культову лексику);

б) за ступенем застарілості слова (одним із досягнень у цій сфері дослідження є включення в сучасні тлумачні словники російської мови позначки «застарівальне»).

Треба зазначити, що вся пізніша історія лексикологічної науки української мови як окремої галузі мовознавства може бути поділена на два етапи: наукові дослідження до 1983 р. (до виходу академічної монографії

«Історія української мови: Лексика і фразеологія» (відп. ред. В. М. Русанівський) [28] і сучасніший – після виходу цієї праці.

Формування єдиного розуміння поняття *застаріле слово* буде сприяти суворішому відбору лексичного матеріалу у створенні спеціалізованих словників архаїчної лексики, які до недавнього часу були відсутні в системі тлумачних словників української мови. Прогалина в цій сфері стала усуватися з кінця XX століття: починаючи з 1978 р, коли вийшли в світ три словники староукраїнської та української мови за століттями (з VI до XVII). І хоча ці видання сьогодні піддаються обґрунтованій критиці, загалом це явище, на наш погляд, слід вважати позитивним, тому що тепер при читанні української художньої літератури, нехай і частково, але все ж вирішуються труднощі наведення довідок про незагальновідомі слова.

Дослідженням архаїзмів та історизмів в українській мові займалися Н. Ф. Клименко [31], Є. А. Карпіловська [31], Л. П. Кислюк [31], М. П. Дудик [21], О. С. Ковтунець [33] та ін. Важливість досліджень цих науковців у галузі лінгвістики важко переоцінити. Так, історизми як один із пластів застарілої лексики не лише проливають світло на світогляд людей, що жили в минулих століттях, а й позначають поняття, які існували колись, а зараз – ні. Тобто саме вони дають нам змогу зануритися в минулі епохи й подивитися на світ очима людей, які жили в ті часи.

У підручниках з лексикології різних авторів зустрічаємо різні визначення та класифікації архаїзмів та історизмів. Так спочатку історизми трактуються як вид архаїзмів: «Першу групу застарілих слів називають матеріальними архаїзмами або історизмами, а другу – стилістичними архаїзмами» [61, с. 233].

Всі історизми в ньому розділяються за їх семантикою, називаючи: соціальний стан людини у суспільстві; найменування колишніх адміністративних посад або урядових і військових чинів; вже не існуючі установи й організації; колишні професії; зниклі побутові звичаї, обряди, релігійні свята; стародавню зброю, амуніцію, військові регалії; знаряддя праці,

які вийшли з ужитку; старовинний одяг, взуття, головні убори; грошові одиниці та одиниці ваги і міри; посуд; імена та прізвища історичних осіб та зниклі народи; релігійні організації та їх представники тощо.

Стилістичні архаїзми також поділяються на лексичні і семантичні.

Серед лексичних виділяються: власне лексичні архаїзми, витіснені з мови синонімічними назвами; лексико-словотворчі архаїзми, утворені зараз від того ж кореня, але за допомогою інших афіксів; лексико-фонетичні – які мають інше звукове оформлення порівняно із сучасними мовними аналогами; фонетичні – із застарілою вимовою окремих звуків.

До семантичних архаїзмів у даному підручнику відносяться слова, в яких застарілі значення існують поряд зі значеннями, що активно вживаються в сучасній мові [63].

У підручнику за редакцією А. П. Грищенка теж виділено історизми й архаїзми як дві групи застарілої лексики. На думку авторів, «Історизми – це слова, що використовуються для позначення предметів, явищ, які вийшли з ужитку, припинили своє існування у зв'язку із соціально-побутовими і суспільно-політичними змінами» [64, с. 160].

До групи лексичних історизмів, за цим підручником, входять слова на позначення предметів і понять, пов'язаних з козацтвом і побутом Запорізької Січі: одиниці адміністративно-територіального поділу, військові формування, статус осіб в адміністративній і військовій організації, клейноди як атрибути влади, грошові одиниці та одиниці виміру тощо.

Там же відзначається поява архаїзмів у випадку, коли предмети, дії або поняття зберігаються, продовжують своє існування, а їх назви вже замінені іншими, тоді ці слова переходять до розряду архаїзмів, які теж поділяються на декілька груп: власне лексичні, витіснені цілком іншими лексичними одиницями; лексико-словотвірні, що відрізняються словотвірними афіксами від сучасних лексем; лексико-фонетичні – звуковим складом; морфологічні – за граматичним оформленням [64].

Л. Ю. Шевченко з колективом авторів називає архаїзмами застарілі назви предметів та явищ, витіснені новими назвами, і виділяє поміж них такі види: власне лексичні, замінені словами з іншим коренем; лексико-словотворчі, що відрізняються суфіксами або префіксами від сьогоднішніх аналогів; лексико-морфологічні – зі застарілою граматичною формою; лексико-фонетичні архаїзми, які відрізняються однією чи кількома фонемами від сучасних назв; лексико-семантичні – які мають тепер інше значення [66].

Історизми, згідно цього підручника, – це «слова, що означають предмети, які нині вийшли з ужитку, поняття, які стали неактуальними: *князь, довбня*; назви відомих історичних осіб: *Юлій Цезар, Симон Петлюра*» [66, с. 143]. Серед них учені виділяють семантичні історизми, які продовжують активно уживатися з іншими, похідними, значеннями сучасної мови.

І. П. Ющук вважає, що «історизми – це слова, що вийшли з активного ужитку, оскільки зникли позначувані ними речі, явища, зокрема: а) назви давніх суспільно-політичних реалій: *смерд, воєвода*; б) назви колишніх професій: *мечник, лучник*; в) назви вже застарілих знарядь праці, зброї: *рало, сагайдак*; г) назви не вживаних предметів одягу: *жулан, плахта*; д) назви старовинних грошових одиниць та одиниць міри: *шаг, копа*; е) назви зниклих народів, племен: *гуни, печеніги*» [74, с. 225].

Архаїзми, на думку вченого, – це «слова, які набули статусу застарілих через витіснення їх іншими лексемами. Мовознавець класифікує архаїзми на такі види: 1) лексичні – повністю застарілі слова: *ланіти – щоки, рать – військо, всує – даремно*; 2) словотвірні – із застарілими суфіксами та префіксами: *словеса – слова, фортеція – фортеця, рибар – рибалка*; 3) фонетичні – із застарілим звуковим оформленням: *вольний – вільний, сподар – господар, сей – цей*; 4) семантичні – із застарілим значенням: *лікоть (міра довжини), колода (вулик), поїзд (валка підвід)*» [74, с. 226].

Енциклопедія «Українська мова» подає ще таке визначення історизмів: «...слова або їх окремі значення, що вийшли з ужитку разом із позначуваними

ними реаліями і не мають у сучасній мові синонімів-замінників. Це назви понять матеріальної культури, соціально-політичної сфери, професій, звичаїв та обрядів минулих епох» [54, с. 195].

За твердженням О. О. Тараненка, «Архаїзм – мовна одиниця, що на сучасному етапі є застарілою в мові або зовсім вийшла із загального вжитку» [54, с. 33]. Учений поділяє архаїзми на такі групи: лексичні; фразеологічні; фонетичні; морфонологічні; словотвірні-афіксальні; морфологічні та синтаксичні.

Таким чином, застаріла лексика активно досліджується в різних аспектах. Вчені-лінгвісти продовжують створювати все нові класифікації цього шару мови, детально аналізуючи його структуру: фонетичні, словотвірні, лексичні та стилістичні характеристики застарілих номенів у сучасній літературній українській мові. Мовознавці чітко й обґрунтовано класифікують застарілу лексику за певними ознаками, виділяють різновиди у їх складі, проте квалітативні підходи до групування цих мовних одиниць досить різні.

1.2 Методи та прийоми дослідження застарілої лексики в історичній прозі

Лексикологія – наука відносно нова; вона – породження розвитку лінгвістики останніх десятиліть. І водночас це наука ще не завершена. Ми стоїмо тільки на порозі створення спільних описів лексичних систем різних мов. І тому особливо істотні для лексикологічних досліджень питання методів дослідження, методів вивчення лексики [62].

Приступаючи до вивчення лексики, перш ніж звернутися до різних методів і методик її дослідження, необхідно знати й розуміти деякі основні моменти. Метод дослідження – це «інструмент», який використовується лінгвістом для отримання фактичного матеріалу в ході наукового дослідження, допомагає йому вирішувати поставлені перед ним наукові завдання.

Системний характер лексики визначає багатоаспектність системоутворюючих чинників лексичної системи. В даний час на користь системного її характеру в лінгвістиці наводиться безліч аргументів. Апелюючи до основної функції мови – комунікативної, дослідники впевнені: щоб носій мови зміг побудувати деяку фразу, він повинен підібрати необхідні для неї слова. Інакше кажучи, для успішного функціонування мови як засобу спілкування його лексика повинна бути певним чином організована, тобто лексика не може не бути системною, якщо словник мови успішно використовується в процесі його функціонування. Це дозволяє говорити про багатомірність цієї системи» [62].

Саме цим і пояснюється необхідність різнобічного підходу до вивчення лексики, можливість побудови низки її класифікацій і важливість поєднання різних підходів до її аналізу.

Предметом вивчення лексикології постають аспекти плану змісту слова як різновиду мовного знаку. Будь-які мовні значення знаходять те чи те втілення в плані вираження. У лінгвістиці в зв'язку з цим мова ведеться про мовні знаки, які: а) існують лише остільки, оскільки отримують те чи інше вираження, б) мають сенс існування лише в тому випадку, якщо мають значення, – і тому йдеться про двоякість мовного знаку, в якому протиставлено план вираження і план змісту.

Лексикологічний аналіз неможливий без урахування змісту слова. Якщо розглядати слово як різновид мовного знаку, можна, використовуючи положення загальної теорії знаків – семіотики, яка виділяє 4 аспекти (компоненти внутрішньої структури) слова, що дає змогу дати таку характеристику аспектів плану змісту слова.

Сигматика як наука, що вивчає стосунки між знаком і об'єктом відображення, визначає слово з боку його позалінгвістичних зв'язків, безвідносно до його безпосереднього використання; виявляє відношення слова до відображеної дійсності.

Прагматика характеризує слово з боку його позалінгвістичних зв'язків, стосується використання, вживання слова; містить відомості про правила його вживання з урахуванням певних особливостей певної мовної ситуації, властивостей мовця чи слухача тощо, сюди ж можуть входити відомості про внутрішню форму слова, про психологічні асоціації, які пов'язують певний знак з іншими знаками тощо; виявляє стосунок слова до носіїв мови та їхньої поведінки.

Розуміння сучасних методів дає можливість скласти уявлення про напрямки досліджень в області лексики, які склалися на сьогодні в лінгвістиці, що дає змогу свідомо підходити до вибору методів дослідження, бачити можливість їх комбінування і коригувати цей вибір в залежності від цілей дослідження.

Прагматика, яка розглядає слово як носія мови, належить до сучасних психолінгвістичних методик і вважає, що особистісне вживання слова надає йому специфічних акцентів, пов'язаних:

- з асоціативними структурами вживаних слів в даному мовленнєвому колективі,
- з мовленнєвими спогадами мовців,
- з метою висловлювання та багатьма іншими факторами.

При вживанні тих або інших слів якісь семантичні елементи може бути висунуто на перший план, якісь підкреслено, якісь ослаблено – йдеться про явище перестановки семантично значимої інформації, дослідження яких проводяться в експериментальній психолінгвістиці. Деякі психолінгвістичні методики вивчення значень можуть використовуватися для аналізу семантики.

Сигматика розглядає слово як відображення об'єкта і відноситься до компонентного аналізу: пряме співвіднесення слів з предметами, ними позначеними, має місце в дослідженнях діалектної лексики і семантики, за яких у носіїв діалектів питається про значення окремих слів. Однак досвід семасіологічних досліджень показує, що таке співвідношення – дуже не просте.

Семантика, де слово є системою мови, вважає, що жоден із названих видів аналізу не може надати вичерпної картини лексики, оскільки, як було вже сказано, лексична система багатовимірна. Але ті картини семантичних відносин, які створюються за їх допомогою, певним чином корелюють між собою, згідно принципу додатковості.

Взаємно доповнюючи один одного, дистрибутивний, психолінгвістичний і компонентний аналізи лексики є засобами розкриття системних відносин лексики, тобто її семантики [31].

Дистрибутивний аналіз (від лат. *Distribuere* – розподіляти, розділяти) – метод дослідження мови, заснований на вивченні оточення (дистрибуції, розподілу) окремих одиниць у тексті і не використовує відомостей про повне лексичне або граматичне значення цих одиниць. Для нього характерний «дешифрувальний» підхід до об'єкта: лінгвістичний опис тлумачиться як результат застосування до текстів конкретної мови упорядкованого набору універсальних процедур, які повинні автоматично призводити до відкриття структури цієї мови. Крім текстів дослідник може користуватися судженнями інформанта (зокрема, своїми власними, якщо він є носієм мови, що вивчається) про правильність-неправильність пред'явлених йому мовних об'єктів і про тотожність-відмінність їхніх значень.

Психолінгвістичний аналіз лексики тісно пов'язаний із проблемою співвідношення активного лексикону людини та її психіки як спроба розглянути слова в ролі вербальних моделей, що визначаються впливом певних архетипів (моделей реакцій людини на подразнення з боку середовища).

Компонентний аналіз – це метод лінгвістичного вивчення змісту слів. Метою компонентного аналізу є розчленовування мовного значення на мінімальні одиниці. Позначення цих одиниць різне: фігура змісту, семантичний множник, диференційна ознака, елементарний сенс, сема тощо.

У компонентному аналізі виділяють три етапи: з'ясування значення слова, встановлення компонентів у змісті значення слова, побудова формул,

що відображають структуру значень. Сюди ж слід віднести і перевірку об'єктивності виділених компонентів значення.

Лінгвістичний метод – це основний засіб, спосіб, за допомогою якого лінгвісти отримують знання про мову, пізнаючи її. Методи лінгвістичного дослідження діляться на загальнонаукові та спеціальні.

Загальнонаукові методи дослідження використовуються у будь-якому дослідженні, залежно від сфери наукового знання. До загальнонаукових методів відноситься описово-аналітичний метод і його прийоми – спостереження, інтерпретація, класифікація, узагальнення, систематизація явищ і фактів.

У лінгвістиці описово-аналітичний метод використовується по-різному залежно від особливостей дослідження:

- як безпосереднє спостереження над мовними фактами і узагальнення результатів спостереження,
- як систематизація і класифікація різних мовних одиниць,
- як інтерпретація особливостей вживань різних мовних одиниць тощо.

До загальнонаукових методів відноситься також метод системного опису, який у лінгвістиці орієнтовано на виявлення різноманітних зв'язків і відносин між мовними одиницями.

До спеціальних наукових методів належать способи і прийоми вивчення об'єкта дослідження, які залежать від цілей і матеріалу дослідження. Ці методи наукового дослідження різні для різних сфер наукового пізнання.

Як спеціальні методи на сьогодні активно використовуються наступні методи наукового дослідження застарілої лексики:

- метод компонентного (семного) аналізу лексичного значення слова, заснований на розумінні застарілого лексичного значення як складної, ієрархічно організованої структури;
- метод контекстного аналізу, при якому виявляються комунікативні параметри використання застарілої лексики і контекстні особливості реалізації її значення в тексті;

- метод мовностилістичного аналізу, орієнтований на виявлення специфіки вживання застарілої лексики, обумовленої комунікативними і естетичними завданнями автора тексту;

- метод концептуального (когнітивного) аналізу, орієнтований на виявлення структури концепту – «реконструкцію» ментальної структури поняття, позначеного застарілим словом;

- метод лінгвокультурологічного аналізу, що полягає в притягненні до лінгвістичного аналізу фактів і відомостей з області ментальної і духовної культури народу (традицій, звичаїв, вірувань, знань тощо), які обумовлюють специфіку вживання застарілих слів;

- метод лексикографічного опису, що включає прийоми вибірки застарілих лексичних одиниць, класифікації, систематизації й інтерпретації.

У нашому лінгвістичному дослідженні використано кілька методів дослідження застарілої лексики: метод компонентного аналізу лексичного значення слова; метод контекстного аналізу; метод мовностилістичного аналізу; метод лексикографічного опису.

Для дослідження застарілої лексики в історичній прозі нами застосовано також наступні методи:

- описово-аналітичний метод, який передбачає аналіз наявних поглядів на певні проблеми вивчення; виклад власних рішень перерахованих вище завдань, який дає змогу передати специфіку семантичної структури застарілої лексики;

- порівняльно-історичний метод, у якому вивчаються історичні зміни, які відбуваються в лексиці порівняно з сучасною;

- зіставний метод, який передбачає зіставлення тлумачень застарілих слів у різних словниках при виявленні стилістичних і часових характеристик застарілих слів, а також застосовується при виявленні способів перекладу лексем в різних мовних системах;

- метод компонентного аналізу, що використовується для дослідження застарілих слів в плані їх семантичної репрезентації;

- метод семантичного та стилістичного аналізу [47].

Таким чином, для вивчення хронологічно обмеженої лексики в історичних текстах застосовано велику кількість загальнонаукових та лінгвістичних прийомів та методів: описово-аналітичний, порівняльно-історичний, статистичний, метод компонентного, семантичного та стилістичного аналізу.



РОЗДІЛ 2

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАСТАРІЛИХ СЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

2.1 Архаїзми й історизми як різновиди застарілої лексики

Лексична система української мови відрізняється від інших її рівнів своєю відкритістю, незамкнутістю; можна сказати, що однією з найважливіших рис лексичної системи мови є її надзвичайно динамічний характер. Словниковий склад мови відображає зміни, що відбуваються в суспільному, матеріальному та інших аспектах життя суспільства. Змінюється словниковий склад у цілому й системні зв'язки всередині цієї підсистеми. Витіснені з ужитку слова не зникають безслідно – вони зберігаються в літературі минулого і як необхідний компонент історичних романів і творів інших жанрів на історичну тематику – для відтворення побуту і мовленнєвого колориту епохи.

У словниковому складі української мови співіснують одночасно різні з погляду вживання пласти слів: активний словниковий запас (актуальна, або сучасна лексика), з одного боку, і пасивний – з іншого.

Аналізуючи стилістичні функції застарілих слів у художньому мовленні, не можна не враховувати того, що їх уживання в окремих випадках може бути пов'язано з конкретним стилістичним завданням, а обумовлено особливостями авторського ідіостилу, індивідуальними вподобаннями письменника. Крім того, важливо підкреслити, що в аналізі стилістичних функцій застарілих слів у тому чи іншому художньому творі слід враховувати час його написання, знати загальномовні норми, що діяли в ту епоху, оскільки для письменника, який жив сто чи двісті років тому, багато слів могли бути цілком сучасними, загальновживаними одиницями.

Необхідність звернення до застарілого словника виникає також в авторів науково-історичних творів. Для опису минулого України, її реалій, що давно

пішли в небуття, залучаються історизми та архаїзми, які в таких випадках виступають у власне номінативній функції.

В українській лексикології існує традиційна класифікація основних видів застарілих слів. М. А. Жовтобрюх першим із лексикологів розробив та опублікував типологію застарілої лексики, відповідно до якої вперше застарілі слова класифікуються за ступенем і характером старіння (історизми – слова, що служили назвами зниклих предметів, понять, явищ; архаїзми – це застарілі слова, назви не застарілих, сучасних речей, ознак, явищ, для яких існують більш пізні найменування) [23].

Л. Ю. Шевченко виділяє такі типи архаїзмів: лексико-фонетичні слова, в яких застарілим є звуковий образ слова (*зерцало* – *дзеркало*); лексико-словотворчі – слова, в яких застаріла тільки якась морфологічна частина (*пастир* – *пастух*); власне лексичні – слова, застарілі цілком (*зіниці* – *повіки*); семантичні архаїзми – слова, які вживають у застарілому значенні (*обиватель* – «*особа, що належить до соціального стану міщанства*»); фразеологічні – застарілі стійкі поєднання слів, ідіоми, приказки (*до судної години, заст. – до самої смерті, до кінця життя*) [66].

У нашому дослідженні за основу було взято типологію архаїзмів, розроблену Л. Ю. Шевченко (власне лексичні архаїзми, лексико-фонетичні (акцентологічні); лексико-словотвірні; граматичні; лексико-семантичні).

Аналізоване питання досліджували, доповнюючи типологію застарілої лексики новими поняттями, І. К. Білодід [61], А. П. Грищенко [62], М. А. Жовтобрюх [23], М. П. Кочерган [37], Н. Ц. Ференц [68] та ін. Так, А. П. Грищенко доповнює типологію архаїзмів власне лексичними і лексико-семантичними архаїзмами [64]. А Н. Ц. Ференц серед історизмів виділяє церковнослов'янізми та бібліїзми [68].

В українському мовознавстві до архаїзмів традиційно відносять слова, які називають існуючі реалії, але витіснені за якихось причин з ужитку синонімічними одиницями. В сучасній лексикології не існує єдиного, загальноприйнятого критерію, що дає змогу однозначно включити ту чи іншу

лексему до розряду архаїзмів. Деякі мовознавці називають архаїзмами всі види застарілої лексики, що призводить до багатозначності терміна «архаїзм», який позначає і застаріле слово взагалі, і різні види архаїзмів, і історизми. Наприклад, «Словник лінгвістичних термінів для студентів філологічних факультетів» (за ред. С. О. Каленюк) надає таке визначення архаїзму: «(від гр. *archais* – стародавній) – застаріла для певної епохи назва предметів та явищ, зворот, форма слова, афікси, що вийшла з активного вжитку або витіснена сучасними відповідниками» [3,с.8]. А визначення історизму в цьому словнику відсутнє зовсім.

Принципова відмінність архаїзмів від історизмів полягає в такому: якщо історизми – це назви застарілих предметів, то архаїзми – це застарілі найменування цілком звичайних предметів і понять, які відомі носієві мови в його повсякденному житті.

Архаїзми – це застарілі слова, які, не витримавши конкуренції з уживанішими словами, що позначають ті ж предмети, дії, ознаки, вийшли з активного словника. Тобто це слова, «що називають такі предмети чи поняття, які самі по собі аж ніяк не застаріли, але для позначення яких тепер користуються іншими словами» [58, с. 241]. Наприклад: «*Я не палю на катищах кадила, не чаю від покійників чудес, що чернь важкими шатами окрила і низвела на торжище з небес*» (П. Куліш);. Слова *чаяти*, *низводити*, *окрити*, *торжище* сприймаються читачем як застарілі, а поняття, які вони позначали, існують і називаються сучасними словами *сподіватися*, *спускати*, *покривати*, *ярмарка*. Отже, характерною ознакою архаїзмів є наявність в сучасній мові відповідних синонімів: *вия* – шия, *вуста* – губи тощо.

Архаїзми включають назви існуючих у даний час предметів і явищ, за якихось причин витіснених іншими словами, що належать до активного лексичного запасу; пор. *відати* – знати, *перси* – груди, *чрево* – живіт, *сей* – цей, *яко* – як тощо. На відміну від історизмів, архаїзми мають синоніми, позбавлені в сучасній мові відтінку архаїчності.

Архаїзація слів може бути частковою, наприклад, в афіксальному оформленні (*одривати* – відривати), за своїм звучанням (*гошпіталь* – шпиталь, *юноші* – юнаки), в окремих своїх значеннях (*натура* – природа) [67].

Наприклад, в академічному видання «Сучасна українська літературна мова. Лексика та фразеологія» [61] виділяються різні групи архаїзмів залежно від того, який аспект слова застарів, тим самим розрізняються такі типи архаїзмів:

- 1) власне лексичні;
- 2) лексико-словотворчі;
- 3) лексико-фонетичні;
- 4) фонетичні.

Окремою групою визначено семантичні архаїзми як «слова, у яких поряд із активно вживаними в сучасній українській літературній мові значеннями є застарілі значення, наприклад, слово *колода* означає: 1) великий шматок дерева (*І стали зв'язувать плоти безшумно з колод, лози й снопів* – П. Тичина); 2) вулик (... по-господарському у довбану *колоду* збирав упійманий пропахлий воском рій – М. Рильський); 3) одиниця вимірювання (поширене в давньоукраїнській мові): *Брали єсмы по колодѣ вовса* (Укр. грамота між 1386-1418 рр.) [61, с. 242].

Окрім названих, у підручнику А. Гриценка, виділяються ще й морфологічні, з огляду на різницю у граматичному оформленні, наприклад: *гортанію* – гортанню, *падає* – падає [63, с. 162].

Лексичними архаїзмами прийнято називати застарілі у всіх своїх значеннях слова: *рать* – військо, *ложе* – ліжка, *перст* – палець, *відати* – знати. Найчисленнішу групу в цьому розряді застарілих слів становлять власне лексичні архаїзми, що мають низку лінгвістичних особливостей: тут виділяються слова, близькі за часом переходу до пасивного запасу; розмежовуються, наприклад, слова, що мають спільнокореневі у складі сучасної лексики (*коляса* – коляска, *лиса* – лисиця), і слова, позбавлені

родинних зв'язків із сучасними номінаціями: *ланіти* – щоки, *рать* – військо, *всує* – даремно, *черева* – «шкіра» (пор.: черевики) тощо.

Власне лексичними архаїзмами називають слова, в яких застарів сам корінь, наприклад: *чадо*, *ректи*. Такі слова застаріли цілком як цілісний звуковий комплекс і перейшли до пасивний пласту: *отроковиця* – «дівчинка-підліток», *інфлуенца* – грип; – або вийшли за його межі, *затуж* – тому що, бо; *понеже* – оскільки та ін. [54].

Нерідко і ті й інші типи архаїзмів зберігаються в сучасній мові у складі фразеологізмів: *бити чолом*, де чоло – «лоб»; *ускочити в халепу*, де халепа – «прядильний мотузковий верстат»; *з жиру біситися*, де жир – «багатство»; *збити з пантелику*, де пантелик – «всецілісність» тощо.

Основними лінгвістичними причинами появи лексичних архаїзмів у мові ХХ століття є:

- 1) тенденція до усунення дублетності;
- 2) тенденція до стабільності найменувань;
- 3) лексична аналогія;
- 4) прагнення замінити запозичене слово споконвічним (*аероплан* – літак, *вертоліт* – гелікоптер), а також протилежний процес – споконвічні багатозначні слова в одному зі значень поступаються моносемантичним запозиченням (*завдаток* – аванс, *обмежувати* – лімітувати тощо) [45].

Як зазначає Л. Лонська, спостереження над явищем переходу лексичних одиниць з активного словника мови до розряду лексичних архаїзмів свідчать про те, що екстралінгвальні і власне мовні закономірності, які впливають на цей процес, знаходяться в тісній взаємодії. Так, процес переходу слів до розряду застарілих здійснюється під впливом внутрішньомовних чинників. До власне лінгвістичних причин архаїзації дослідниця відносить наявність однозначності в більшості лексичних архаїзмів [45].

Семантичні архаїзми – це застарілі значення слова, наприклад, слово *негідник*, на сьогодні вживане в сенсі «мерзотник, поганець», за старих часів означало «людину низького походження, не гідну пошани» [30, с. 143].

Слова широкої семантики, на думку Т. О. Киви, менш схильні до старіння: «Серед багатозначних слів досить рідко зустрічаються лексеми, що вийшли з активного вживання у всіх своїх лексико-семантичних варіантах. Як показує досліджуваний мовний матеріал, полісемічності слова, похідні значення яких виникли на основі метонімічного перенесення, переходять до розряду застарілої лексики у всіх своїх значеннях. Так, старіння прямого значення лексеми *верста* – «міра довжини, рівна 1,06 км» – призвело до втрати похідного значення – «верстовий стовп»» [30, с. 151].

Похідні значення багатозначного слова, утворені через метафоричне перенесення зазвичай зберігаються в активному словниковому запасі (здебільшого це лексичні одиниці з переносним значенням), в той час як початкове значення переходить до складу архаїзмів. Так, в архаїзації вихідного значення лексеми *слуга* – «людина для особистих послуг, прислугування в багатих будинках, а також в готелі, ресторані тощо», – переносне значення цього слова: «той, хто готовий виконувати чинсь волю, бажання», а також «той, хто служить кому-, чому-небудь, захищає чийсь інтереси» – залишилися в активному вживанні. В основному цей розряд формує групу семантичних історизмів» [30, с.204].

Зміну функційних характеристик слова часто обумовлено позамовними чинниками. Оновлення лексики літературної мови пояснюється соціально-громадськими процесами, серед яких найбільш значного впливу на архаїзацію слів надають зрушення в контингенті його носіїв – зміни його діалектної та соціальної бази: загальна доступність середньої та вищої освіти, підвищення культурного рівня населення, індустріалізація, соціальна рівність та інші чинники, які сприяють формуванню нової мовної свідомості (пор. конотативні значення слів *властитель*, *древо*, *сестра милосердя* тощо), в якому застарілі слова набувають нового значення.

Лексико-фонетичні архаїзми – це лексеми, в яких застаріла звукова оболонка, тобто сучасне звучання слова може відрізнятися від застарілого за

одним або більше звуками. Наприклад: *злато* – золото; *вражий* – ворожий, *вієши* – вієш та ін.

У сучасній мові застарілими є форми *огонь* замість вогонь, *врата* замість ворота, *пійт* замість поет, *номер* – номер, *прошпект* – проспект і т. ін.

Деякі слова в минулому відрізнялися застарілою вимовою окремих звуків, наприклад: *крававий* – кривавий, *збірати* – збирати і под.

Лексико-морфологічні архаїзми – це застарілі форми слів або застаріла належність слів до відповідного граматичного класу. Наприклад, форми називного відмінка множини: *ріг, телят, циган* (сучасний варіант: роги, телята, цигани); форми родового відмінка множини числа: *хмарів, плеч* (сучасний варіант: хмар, плечей); форми називного відмінка однини: *роля* – роль, яка у минулому мала ознаки I відміни жіночого роду, зараз – III, *синове* – сини, *дрібен* – дрібний, *окропіте* – окропіть тощо [54].

Різновидом лексико-морфологічних архаїзмів можна розглядати також і лексико-словотвірні архаїзми – це слова, архаїчні за своєю морфемною структурою (слова, у яких застаріли окремі словотворчі елементи), наприклад: *вої* – воїни; *миса* – миска, *шкатула* – шкатулка, *перебути* – бути і т. ін. У сучасній українській мові лексико-словотвірні архаїзми представлено в незначній кількості, що дає змогу вважати їх дійсно вилученими з активного вживання [66].

Н. О. Баранник у статті «Архаїзми в романах С. Скляренка «Святослав», «Володимир»» розглядає такі види архаїзмів морфологічного типу:

1) застарілі форми дієслів і дієприслівників: *погибоша, побиваша, устроая, сяши, хочеш*;

2) застарілі форми іменників із специфічними суфіксами та закінченнями: *людіє* (люди), *гов'яда* (гов'ядини), *кур* (курей), *згуба* (загибель);

3) застарілі прислівникові форми: *вельми* (дуже), *ніччю* (вночі), *паче* (більше), *пощо* (навіщо), *прежде* (у значенні «ще до, перед»);

4) застарілі форми займенників: *аз* (я), *іже* (які), *ті* (твоїм);

5) застарілі форми прийменників, сполучників, часток: *опріч того* (прийм., крім того), *яко* (спол., як), *не токмо* (част., не лише, не тільки) [2].

Спостереження науковиці показують, що в історичних творах морфологічні архаїзми відзначено набагато частіше: їх уживання пов'язано з необхідністю передати колорит мови того часу, в якому відбувається дія.

Крім очевидних морфологічних ознак, що спостерігаються в окремих словах, є так звані фонетико-морфологічні особливості. Вони являють собою своєрідні або вкраплення приголосних, або нові поєднання звуків на місці нормативних. Ніякими чинними на сучасному етапі історії української мови фонетичними явищами ці особливості пояснити не можна. Їх виникнення прямує в глиб століть, їх власне фонетичний характер можливо встановити лише з урахуванням тих явищ, які діяли в далекому минулому. Отже, стосовно теперішнього часу, ці особливості слід трактувати як фонетико-морфологічні [2].

Особливу групу серед лексем, що перестали функціонувати в мовній практиці становлять історизми – «слова, які вийшли з ужитку разом з реаліями дійсності, що вони називали» [16, с. 95], наприклад: *асесор*, *челядь*, *коромисло*, *макітра*, *лікнеп* тощо. На думку І. С. Олійника, історизми «не обслуговують сучасні сфери життя, а тісно пов'язані з історією народу, відбиваючи його суспільне життя, розвиток культури, ідеологію, побут у минулому» [16, с. 95].

Історизми, займаючи в мові абсолютно особливий статус, постають єдиними найменуваннями понять і предметів, які давно пішли з нашого побуту, тому в історизмів немає й не може бути синонімів. Екстралінгвальні чинники становлять основу переходу історизмів до пасивного запасу лексики, тому що реалії, для яких ці слова служили найменуваннями, перестали існувати.

Отже, історизми виконують функцію спеціальних термінів, необхідних в описі минулих епох, ними стають слова, різні за часом своєї появи в мові: вони можуть бути пов'язані і з досить віддаленими епохами (*віче*, *воєвода*, *бунчук*), і з подіями недавнього часу (*ваучер*, *волося*, *панич*). Відтворюючи

колерит епохи, вони надають опису минулого рис історичної достовірності. Тепер ми не міряємо *аршином*, не вклоняємося *бурмістрові* та *прикажчикам*. Однак певні комунікативні ситуації вимагають використання застарілих слів, що зберігаються в пасивному запасі мови. В історичній літературі, в художніх творах, що оповідають про минуле нашого народу, подібні застарілі слова допомагають відтворити колорит епохи, надають опису минулого рис історичної достовірності.

Потрібно врахувати, що «історизми є вербалізаторами історичної пам'яті народу і репрезентують часову маркованість його світорозуміння» [41, с. 291]. Особливістю історизмів є їхня хронологічна неминучість: вони представляють не тільки пласт минулого, але і причину виникнення нового фрагмента історичної реалії. Поява історизмів зазвичай викликана позамовними причинами: соціальними перетвореннями в суспільстві, розвитком науки і виробництва, оновленням зброї, предметів побуту та ін. [49].

Тематично історизми дуже різноманітні. Ними може бути представлено: суспільно-політичну (*губернія, повіт, волость, меншовики* тощо), економічну (*непман, керенка, облігація* та ін.) і побутову (*серп, соха, жупан, запаска* і под.) лексику, військову термінологію (*редут, шрапнель, кольчуга, фрегат* і т. ін.), науково-технічний словник (*динамо, радіолампа, перфокарта* тощо), лексика виховання й освіти (*прогімназія, бурса, семінарист, гувернантка* та ін.).

Серед історизмів виділяють семантичні, або часткові історизми – це неактуальні на сьогодні значення багатозначних слів. Наприклад, *шолом* – це старовинний металевий військовий головний убір; *щит* – це озброєння стародавнього воїна, *дружина* – це княже військо і под. Водночас такі слова в інших значеннях активно використовуються носіями мови, наприклад: *шолом* мотоцикліста, *дружина* з охорони громадського порядку і т. ін.

Іноді історизми повертаються до активного вживання, умовою чого є відродження самих реалій, позначених цими словами. Наприклад, так відбулося зі словами *губернатор, гімназія, лицей* і под.

Історизми можна розділити на низку груп відповідно до їх семантики. Так, в академічному виданні «Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія» серед історизмів виділено слова на позначення:

- назви явищ суспільно-політичного характеру, представників станів: *самодержавство, монархія, смерд, юнкер*;
- назви військових чинів, видів зброї та обладунків: *стрілець, опричник, гусар, денищик, сотник, мушкет*;
- назви адміністративних установ, закладів, посад і осіб за родом їх занять: *земство, дума, губернатор, намісник, ключниця*;
- назви мір довжини, площі, ваги, грошових одиниць: *сажень, верста, фунт, золотник, гриш*;
- назви предметів побуту, одягу, їжі, напоїв, засобів пересування, домашніх предметів: *макітра, шаровари, сіряк, підвода, ослінчик* тощо [61].

Сучасна українська літературна мова використовує історизми, пов'язані з різними періодами життя не тільки східних слов'ян, а й інших народів, що мають стасунок до історії України (поляків, татар, турків). Тому в науковій і художній літературі часто використовуються історизми:

- а) епохи Київської Русі;
- б) життя феодальної Московської Русі;
- в) життя України в докапіталістичний період;
- г) турецько-татарських часів;
- г) поняття, властиві феодальній панській Польщі [14, с.15].

Ще деякі вчені серед історизмів виділяють групу радянізмів – це застарілі суспільно-політичні терміни радянської епохи: *комбід, кулак, середняк, продподаток, продрозкладка, неп, ревком, лікнеп, чекіст* і інші [65].

Таким чином, майже всі наявні класифікації застарілої лексики включають поділ на архаїзми та історизми різних типів, пов'язаних із семантикою та особливостями застосування в мові художньої літератури.

2.2 Стилiстична роль застарiлої лексики в iсторичних текстах

Витiсненi з ужитку слова зберiгаються в лексичному складi мови, виконуючи рiзні функцiї. Основними сферами вживання застарiлої лексики є художня лiтература, науковi та публiцистичнi тексти.

Попри те, що iсторизми й архаїзми не iснують у структурi сучасної мови, вони використовуються як засiб стилiзацiї в художнiх текстах на iсторичну тему. Вченi вважають, що жанр iсторичного роману можна охарактеризувати як «стилiстично складну, багатопланову епiчну структуру-текст, яка на вищому рiвнi протиставлена сучасним, неiсторичним мовним структурам:

- 1) документальною опосередкованiстю / або просто документальнiстю / своєї основи;
- 2) функцiональною своєрiднiстю i незрiвнянню бiльшим обсягом i частотнiстю вживання специфiчних, особливих мовних засобiв минулого;
- 3) невживанiстю або незрiвнянню меншою частотнiстю вживання специфiчно пiзнiших, сучасних мовних засобiв;
- 4) iншою системою мовних стилiв, зокрема, соцiально- мовних;
- 5) стилiстичною наближенiстю (або потенцiйною можливістю наближення) мови оповiдача до мовних навичок минулого»..

Сукупно всi особливостi мови iсторичного роману як жанру i становлять ємну, багатовимiрну семантику лiнгвiстичного поняття «iсторична стилiзацiя».

У художньому мовленнi застарiлi слова реалiзують рiзноманiтнi стилiстичнi функцiї.

Iсторизми використовуються:

- 1) у прямій, номiнативнiй функцiї в текстах минулого;
- 2) у навчальних текстах з iсторії в якостi термiнiв;
- 3) у художнiх iсторичних творах iсторизми нарiвнi з архаїзмами створюють колорит епохи – здiйснюють стильотворчу функцiю.

Зі згаданих функцій найзначнішою є третя (відтворення колориту історичної епохи), тому що уявлення про минуле неможливе без застосування лексики того часу [38].

Розглянемо функції архаїзмів в тексті, з-поміж яких значущими постають:

- 1) у художніх творах на історичну тему архаїзми використовуються в прямій номінативній функції (тільки необхідно враховувати, що на той час вони архаїзмами не були);
- 2) також вони використовуються з метою відтворення історичного колориту епохи, імітуючи мову минулих років;
- 3) архаїзми застосовуються з метою мовленнєвої характеристики персонажа, часто духовного сану, в цьому випадку можна говорити про характерологічні функції;
- 4) застосовуються вони і для створення комічного ефекту, іронії, пародії. У сучасній розмовній мові ряд застарілих слів з піднесеною конотацією постійно використовується з іронічним забарвленням;
- 5) архаїзми можуть надавати мові відтінку урочистості, патетичної схвильованості [38].

Треба звернути увагу на те, що мова минулого часу ніколи не відбивається творцем з історичною точністю. В окремих випадках, щоб досягти бажаного результату, автору досить застосувати декілька слів, які добре лягають на канву самої оповіді і водночас відображають колишній порядок слів. Як вважають автори підручника «Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія» О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець [6] дуже часто такими словами є займенники та службові слова: *сей, оний, заки* (доки), *коби, позаяк* та ін.

Отже, застарілі слова вважаються засобами стилізації того періоду, про який говорить письменник, вони можуть допомогти читачеві відчутти нюанси мови, якою говорили й писали герої твору.

Призначення стилізації як яскравого засобу художнього зображення в літературі в тому, що вона допомагає авторові сформувати живе розуміння певних явищ, чітко показати людей у конкретно-історичних обставинах, уявити колоритні картини «типових подій», сформулювавши характерні риси думок і психології героїв за допомогою особливостей стилю мовлення. Важливо зауважити те, що стилізація ніяк не протистоїть реалізму. Функцію стилізації в мові художньої літератури дуже чітко й лаконічно встановив Л. В. Щерба, зазначивши, що за допомогою стилізації художні тексти «змальовують всю ту різноманітність розмовних, соціальних і почасти й географічних діалектів, які об'єднує дана мова. Через мову відбивається те соціальне середовище, до якого належать діючі особи» [73, с. 93].

Вживання історизмів і архаїзмів у спеціальній науково-історичній літературі дає змогу лексично точно охарактеризувати описувану епоху. Для опису минулого України, її реалій, які пішли в небуття, залучаються історизми, що в таких випадках виступають у власне номінативній функції. Так, академік Д. С. Лихачов у своїх праці «Слово о полку Ігоревім» використовує чимало невідомих сучасному носію мови слів, в основному історизмів, детально пояснюючи їх значення.

У таких жанрах художньої літератури, як історичні романи, історизми та архаїзми необхідні для відтворення побуту та мовленнєвого колориту епохи. Ось, наприклад, у романі П. Куліша «Чорна рада» читаємо: *«Інші значнії люде, старшина й шляхта, покидавши кармазини, повдягались у семряги і між простим людом додому ніхом пробирались»* [39, с. 154]. У цьому уривку щедре вживання історизмів та архаїзмів допомагає читачеві зануритись в епоху, не відволікаючись на тлумачення незнайомих лексем, цілком зрозумілих із контексту.

Поети теж нерідко використовують застарілі слова для того, щоб надати віршам високого, урочистого забарвлення. Наприклад, у Ліни Костенко в романі «Берестечко» натрапляємо:

Хмелій, Хмельницький!

Де ж твої клейноди?

Де корогви? Де грім твоїх музик? [36, с. 1]

У літературній мові застарілі слова завжди, незалежно від епохи, є функційно значущими. Вони відіграють особливу роль у створенні художніх образів, хронологічної співвіднесеності подій. І архаїзми та історизми як застарілі слова використовуються в мові художньої літератури для відтворення колориту певної історичної епохи.

Крім того, в художніх творах застаріла лексика є виразним засобом і сприяє не тільки достовірному зображенню епохи, а й створює певну текстову конотацію. Особливо коли в тексті поєднано синоніми, застарілі та сучасні слова, як у Р. Іванченко в романі «Гнів Перуна»: «Якісь це незвичайні були **таті-грабіжники**» [26, с. 24]; «**Зозуля-зегзиця** сіла на вербі й для них обох накувала-наворожила стільки років, що й з ліку Гайка збилась» [26, с. 148].

Застарілі слова в сучасній літературній мові можуть виконувати різні стилістичні функції. Архаїзми, і зокрема церковнослов'янізми, що поповнили пасивний склад лексики, надають мові піднесеного, урочистого звучання: «— Спів **сей** був для неї **воістину** гуком **воскресної труби архангела**» [39, с. 359].

Архаїзми стали джерелом національно-патріотичного звучання волелюбної лірики Т. Шевченка, поезії І. Франка та Л. Українки. Традиція звернення письменників до застарілої високої лексики у творах історично-патріотичної тематики зберігається в українській літературній мові і в наш час. «Висока архаїчна забарвленість, експресивність, властива їм часова приуроченість, — пише Г. М. Гайдученко, — виділяють застарілі слова серед інших стилістичних категорій, роблять їх цінним засобом художнього зображення дійсності» [15, с. 2]. Це ті ключові пункти, якими письменник обмежує історичний простір і час (історичний хронотоп) створеної ним естетичної реальності.

Якщо в людському мовленні взагалі історизми характеризують ту частину сприйнятої мовою дійсності, яка відрізняється мінливістю (з погляду мови), а архаїзми є набором спеціальних форм, які надають номінації

застарілого характеру, – то в художньому тексті історизми формують прагматичне, тобто наділене особливим авторським завданням (М. М. Бахтін), «поле референції» (історичний художній простір), а архаїзми надають потрібного автору застарілого забарвлення окремим «ділянкам» як історичного предметного поля, так і тим, які в референційному аспекті представляються позачасовими» [51, с. 44].

Справді, застарілі слова, що використовуються в художніх творах, відтворюють історичний час. У цій стилістичній функції вони вживаються поетами і письменниками в художніх творах як історичної так і іншої громадянської спрямованості.

Застарілі слова в художньому тексті виконують різні функції: використовуються для мовленнєвої характеристики персонажів, наприклад служителів церкви, монархів; виступають своєрідними засобами стилізації, створюючи конотативний характер оповіді. Авторам історичних творів застарілі слова необхідні для відтворення художнього часу: саме архаїчна лексика створює поліцентричний ефект, що дає можливість конструювання семантичного поля часу, в якому зазначені слова становлять ядро [50].

Застарілі слова можуть також бути засобом надання мові комічного або іронічного відтінку. Так, архаїзми використовують також і жартома, і в іронічному контексті, коли піднесеність, ужита в буденній ситуації, являє собою невідповідність форми та змісту, що викликає комічний ефект. Наприклад, у «Наталці Полтавці» І. П. Котляревського возний так співає про своє кохання: *«От юних літ не знав я любові, не оцуцал **возжєнія** в крові...»*. Застаріле слово *возжєнія* не викликає співчуття до героя, а є причиною щирого сміху.

У художньо-історичній літературі, як відзначають дослідники, застарілі слова використовуються не тільки для відтворення історичного колориту, але й загалом відіграють важливу роль у комунікативній взаємодії різних поколінь нації. Водночас між історизмами та архаїзмами існує певна ієрархія з погляду

функції стилізації й вираження художнього часу: історизми наділені більшою відповідальністю та відіграють основну роль, а архаїзми – вторинну [61].

Крім того, лінгвісти відзначають, що в аналізі стилістичних функцій застарілих слів у тому чи іншому художньому творі слід враховувати час його написання, знати загальномовні норми, які діяли в ту епоху. Адже для письменника, який жив сто чи двісті років тому, багато слів могли бути цілком сучасними, загальноновживаними одиницями, які ще не перейшли до пасивного складу лексики. У творах же пізнішого періоду характер використання застарілої лексики, як зазначає Л. Струганець, дає змогу судити про головні естетичні завдання, поставлені перед собою автором в цьому творі [61].

Історизми допомагають зберегти пам'ять про той чи інший предмет, а в художніх творах точніше розповісти про минуле життя. Це відображення історії рідної мови й культури народу загалом.

Таким чином, стилістичні функції архаїзмів та історизмів у сучасній мові визначаються як:

- відображення мовного стилю епохи;
- створення урочистості і поетичності мови;
- стилізація, тобто відтворення мови епохи;
- зниження стилістичної оцінки (іронії, насмішки, презирства тощо).

Із перерахованих функцій найбільш важливою є перша (відображення мовленнєвого стилю епохи, відтворення її колориту), оскільки історичний опис неможливий без використання застарілої лексики.

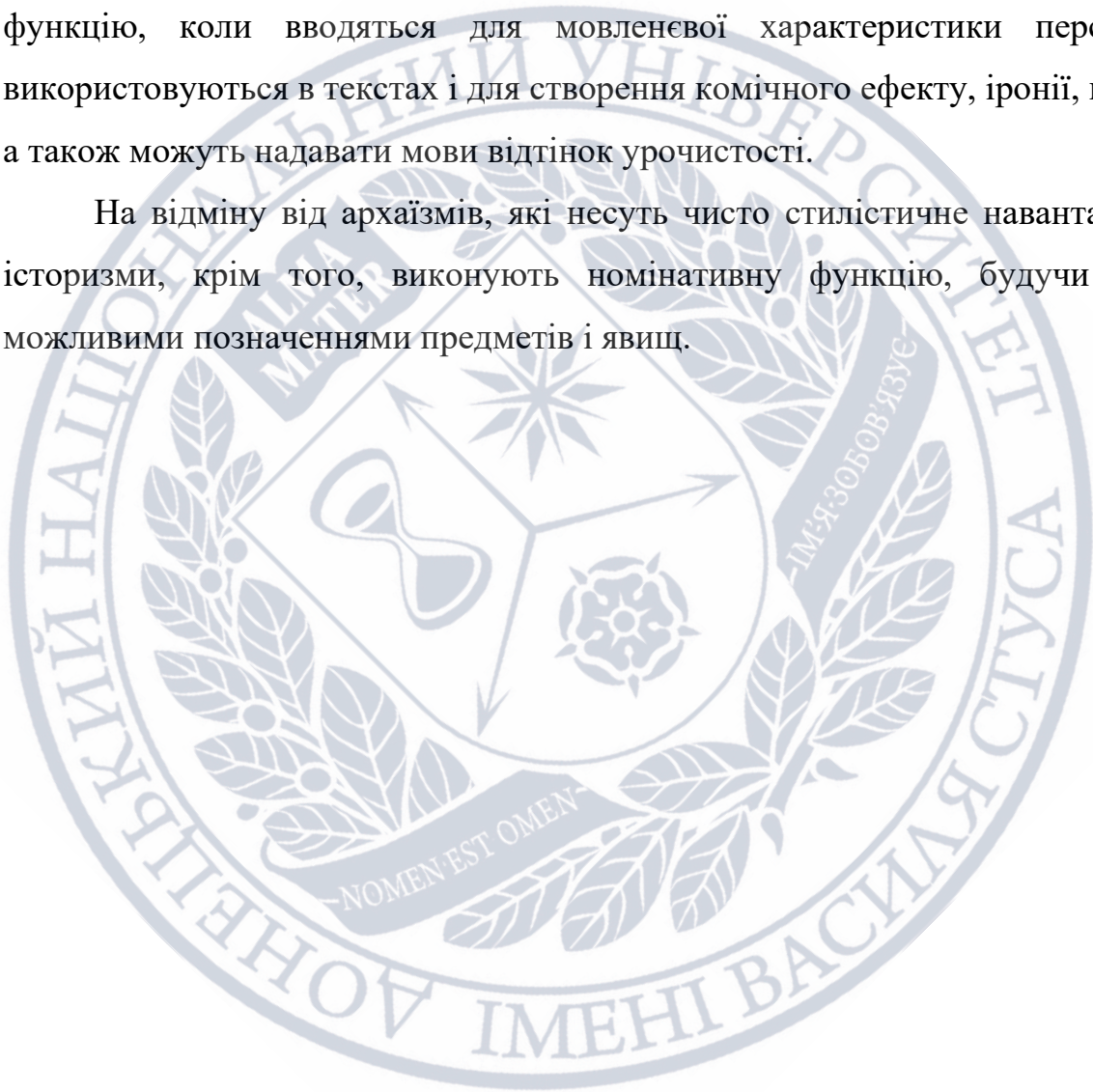
На відміну від деяких інших груп лексики обмеженого вживання, значення застарілих слів рідко піддаються образному переосмисленню в тексті історичної прози. Історизми та архаїзми зазвичай використовуються в своєму прямому значенні. Тому особливої важливості набуває такий стилістичний прийом, як введення застарілої лексики до художнього контексту.

Тож, говорячи про роль застарілих слів у творах, що оповідають про події минулого, слід підкреслити, що, і ті й інші застарілі слова використовуються в мові художньої літератури з певною стильотворчою

функцією. Історизми використовуються: у прямій, номінативній функції в текстах минулого; у наукових і навчальних текстах з історії – в якості термінів, у мовленнєвій характеристиці персонажів, чим створюють колорит епохи.

Архаїзми також використовуються у прямій номінативній функції, з метою відтворення історичного колориту епохи, постають у моделювальній функції, імітуючи мову минулих років; можуть виконувати характерологічну функцію, коли вводяться для мовленнєвої характеристики персонажа, використовуються в текстах і для створення комічного ефекту, іронії, пародії, а також можуть надавати мови відтінок урочистості.

На відміну від архаїзмів, які несуть чисто стилістичне навантаження, історизми, крім того, виконують номінативну функцію, будучи єдино можливими позначеннями предметів і явищ.



РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАСТАРІЛОЇ ЛЕКСИКИ В МАЛІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ

Мала українська історична проза все більше привертає увагу літературознавців: у її творах подано спроби художнього моделювання історичних постатей і подій. Звільнена від догм і стереотипів попередніх політичних часів національна свідомість розкриває нові можливості осмислення історичного минулого засобами художнього слова, узагальнення наявних досліджень історичної прози, вивчення індивідуальних художніх досягнень письменників у контексті літературознавчих знань про українську літературу XVIII-XX століть.

Жанрові різновиди малої історичної прози викликають безсумнівне зацікавлення як в історико-літературному, так і в ідейно-естетичному аспекті. Критичному аналізу загальних та окремих теоретичних питань вивчення історичної прози присвячено невелику кількість статей, монографій, дисертацій. Системним осмисленням жанрової специфіки, типології історичної прози малих жанрів присвячені дослідження, Л. С. Донець [20], Т. С. Кари [29], Г. І. Левченко [41], С. В. Ленської [42], А. А. Москаленко [48], Н. Л. Пашенько [51], Л. Г. Скрипник [55]. Жанрово-стильові особливості історичної малої прози в українській літературі XX ст. досліджено в дисертації М. М. Богданової [5].

Твори малої української історичної прози Н. Бічуя, М. Грушевського, Р. Іваничука, Р. Іванченко, А. Кащенко, О. Левицького, Д. Міщенка, Ю. Мушкетика, О. Островського, І. Сенченка, О. Слісаренка, М. Старицького, Ю. Хорунжого, Вал. Шевчука та багатьох інших авторів викликали появу відгуків, рецензій, статей у літературних журналах, наукових збірках тощо. Однак ще й досі немає дослідження, яке б систематизувало всі аспекти малих прозових жанрових різновидів, виявило всі особливості їхньої художньої структури, формо-змістовної єдності, художніх засобів.

Робота над текстами малої української історичної прози здійснювалася в декілька етапів. Насамперед методом суцільної вибірки виписано всі застарілі слова. Наступна стадія роботи – опрацювання отриманого матеріалу (перевірялися слова за словниками). Потім мовний матеріал систематизовано залежно від причин, що викликають вибування слів з активної лексики, визначення належності слова до історизмів або архаїзмів. Надалі було розглянуто їхні стилістичні функції в тексті.

3.1 Номінативні особливості історизмів в текстах малої української прози

У творах малої української історичної прози описуються українські традиції, звичаї, характери з найдавніших часів до XX століття, що в свою чергу сприяє створенню неповторного національного та історичного тла творів. Тож, зацікавлення становить те, що ці твори є історичними. Для точнішого відтворення історичного колориту автори використовують у таких творах застарілу лексику: історизми й архаїзми.

У межах дослідження було проаналізовано 237 історизмів, які і становлять матеріал дослідження.

Дані слова віднесено до історизмів за принципом існування відповідних поміток у словниках: «Словник української мови: в 11-ти томах» онлайн [58]; «Словарь української мови» Б. Грінченко в 4-х тт. [56]; «Зведений словник застарілих та маловживаних слів» онлайн [25]. Історизми було розподілено відповідно до класифікації, описаній у теоретичній частині і трохи доповненій у ході нашого аналізу. Таким чином, беручи до уваги тематичний принцип, в межах вибірки було виділено такі тематичні групи історизмів, які трапляються в текстах малої історичної прози:

1. Назви явищ суспільно-політичного характеру, представників станів: *самодержавство, аристократія, васал, боярин, міщанин, купецтво, смерд.*

*«Було споряджено до міста посланця непокірному Володимирові Ольгердовичу, який усе ще відмовлявся визнати власну **васальну** залежність од Вітовта...»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с. 298])

ВАСА́Л, а, чол. **1.** У середні віки в Західній Європі феодал, який одержував від заможнішого феодала-сюзерена земельні ділянки й заступництво, за що й виконував для нього ряд повинностей. [58, т.1, с.296].

*«У війта на Подолі зібралася вся місцева **аристократія** і вище духовництво, комендант замку й староста, райці й імените **купецтво**...»* (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18, с.8]).

АРИСТОКРА́ТІЯ, ї, жін. **1.** тільки одн., іст. Форма державного правління, при якій вся влада перебуває в руках заможної родової знаті. **2.** збірн. Вища верства експлуататорських класів, якій належить вся влада в державі; родова знать [58, т.1, с.59].

КУПЕ́ЦТВО, а, сер. **1.** Купецький стан. **2.** Збірн. до купець [58, т.4, с.402].

*«— **Панство** пошилось в страхопуди! — промовив крізь зуби гетьман»* (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.40]).

Панство, ва, с. **5)** соб. Баре; господа [56, т.3, с.93].

*«Напередодні 1169 року в княжому теремі у князя Мстислава велика гостина: зійшлися до нього на хрестини начальники **дружин**, **бояри**, **крайни кийівські**, **славетні купці**, **іноземні гості**»* (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18, с.6]).

ДРУЖИНА, и. **4.** жін. У стародавній Русі — збройний загін, що становив постійну військову силу князя і брав участь в управлінні князівством [58, т.2, с.424].

БОЯ́РИН, а, чол. **1.** іст. У Росії до Петра I — особа, що мала найвищий сан, звання серед службовців [58, т.1, с.224].

КУПЕ́ЦЬ, пця, чол. **1.** У дореволюційній Росії — особа, що належала до купецького стану. **2.** заст. Покупець. [58, т.4, с.402].

«...їхні розповіді про те, що творилось у княжому теремі, повзли цілим містом, обростаючи такими небилицями, яких оганьблені **міщанки** й придумати не могли» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.301]).

МІЩАНІ́Н, а, чол. **1.** У дореволюційній Росії – особа, що належала до міщанства. [58, т.4, с.763].

«– То це б я захищав честь **холопок**? – засміявся князь» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.302]).

ХО́ЛОП, а, чол. **1.** У Давній Русі – підневільна особа, близька за суспільним становищем до раба; пізніше – двірський слуга, кріпак. [58, т.11, с.122].

«**Воєводські** слуги, що перед тим швендяли по вулицях, тильнуючи, аби **ремісники** замкового присуду не купували нічого в **магістратських** корчмах, тепер виглядали, чи не блисне де світло та не дасть поводу потягнути його хазяїна до **одвіту**» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18, с.13]).

РЕМІСНІ́К, а, чол. заст. **1.** Особа, яка володіє певним ремеслом і виготовляє на продаж та на замовлення вироби ручним кустарним способом, користуючись власними засобами виробництва.

МАГІСТРА́Т, у, чол. **1.** У Литві, Польщі й на Україні (до другої половини ХІХ ст.), а також у деяких західноєвропейських країнах – орган міського самоврядування; муніципалітет [58, т.4, с.590].

«— А проте хто нам відновив **митрополію**, хто заступив нашу релію (релігію), як не небіжчик **гетьман** Сагайдачний? – сказав Грицько» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18, с.18]).

Митрополі́т, та, м. Митрополить [56, т.2, с.429].

Гетьман, на, м. Гетмань [56, т.1, с.281].

«— Негайно в **повіт**, до **ісправника**! – наказав **старшина**» (Р. Іванченко «Чигиринці» [18, с.496]).

ПОВІ́Т, у, чол. У дореволюційній Росії і в СРСР до районування 1929 р. – адміністративно-територіальна одиниця, складова частина губернії [58, т.6, с.675].

Справник, ка, м. Исправникъ [56, т.4, с.189].

*«З гамором вертали **опришки** в Верховину, листом шуміли, каміння зсували і під Писаним Каменем розсілися робити попас»* (Р. Єндик «Ніч у Дугові» [18, с.279]).

ОПРІШОК, шка, чол. **1.** Народний месник, учасник народно-визвольної боротьби в Галичині, на Закарпатті і Буковині проти феодално-кріпосницького гніту в другій половині XVI – першій половині XIX ст. [58, т.5, с.729].

*«Хрестились на шибениці, як на православні святі хрести, биті канчуками **гайдамаки**, гнані шляхом од Умані до Львова, по смерть ідучи»* (Ніна Бічуя «Великі королівські лови» [18, с.291]).

Гайдамака, ки, м.1) Гайдамакъ; человекъ, причастный къ крестьянскому возстанію въ 18 вѣкѣ на правомъ берегу Днѣпра [56, т.1, с.265].

*«Під вечір послано **гайдукив** на передмістя, щоб зловити двох яких **драбів**, тих покликано до магістрату...»* (А. Вахнянин «Чоботи» [18, с.381]).

Гайдук, ка, м. Высокорослый служитель; солдатъ надворной стражи [56, т.1, с.265].

Драб, ба, м.1) Оборванецъ, бѣднякъ. босовикъ, босякъ [56, т.1, с.439].

*«Там, на далеких дорогах, у многотрудному, небезпечному житті – в дорозі можна померти від хвороби, можуть і **комишники** напасти та порішити біля воза – спочивав душею»* (Ю. Мушкетик «Гріх» [18, с. 276]).

КОМІШНИК, а, чол., заст. Розбійник, що ховався в очеретах і комишах пониззя Дніпра [58, т.4, с.245].

*«...і нехай **смердам** зерно сіється, а ковалям серпи куються, а князям мудрим правда правиться»* (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19, с.15]).

СМЕРД, а, чол. **1.** У стародавній Русі – селянин який входив у селянську общину і сплачував данину феодалові [58, т.9, с.397].

Не обділено увагою також церковний устрій давньої Руси-України:
*«— Софію давно передано **уніатам**, женить і бийте **схизматів!**»*
(М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18, с.9]).

Уніят, та, м. Уніать [56, т.4, с.341].

Схизмат, та, схизматик, ка, м. Раскольникъ, еретикъ; названіє иновѣрцевъ у католиківъ [56, т.4, с.238].

*«Можє, щє і я скажу колись на старість: попроси, Томате, свого сина, щоб мені кращу **парахвію** дав!»* (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18, с.62]).

Парахвія, вії, жс. Приходь церковный [56, т.3, с.96].

2. Багато в текстах назв військових чинів, видів зброї та обладунків: *жовнір, джура, драгун, опришки, мушкет, кий, булава, пицаль-фальконет.*

*«...реєстровим козакам велено зараз по Великодніх святах рушати в похід; обидва **гетьмани** мали йти з військом»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18, с.20]).

Реєстрове козацтво (військо) – наймане військо, сформоване польським урядом у XVI – першій половині XVII ст. з українських козаків для охорони південних кордонів з занесенням козаків до особливого списку – реєстру [58, т.8, с.484].

*«Кілька гарно убраних **джур** їхали за ними»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18, с.30]).

ДЖУРА, и. чол. На Україні в XVI –XVIII ст. – зброєносець у козацької старшини [58, т.2, с.263].

*«По їхній балачці Богун легко догадався, що то **ротмістри**»* (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.48]).

Ротмистр, ра, м. Ротмистръ [56, т.4, с.83].

*«...він, **вахмістр** кінної гвардії Преображенського полку, стояв на чолі свого плутонга біля паперті Казанського собору...»* (Р. Іваничук «По живлющу воду» [18, с.340]).

ВАХМІСТР, а, чол., військ. У дореволюційній армії – старший із унтер-офіцерських чинів у кавалерії і кінній артилерії, якому в піхоті відповідав чин фельдфебеля [58, т.1, с.298].

*«... чи не завітає до нього хоча б один раз якийсь зачуханий **підпоручик** – бодай для людської слави»* (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19, с.154]).

ПІДПОРЇЧИК, а, ч. Військове звання офіцера царської армії рангом нижче поручика, а також особа, що мала це звання [58, т.6, с.485].

«— Коли ж не стримаємо Радзивілла, бо ж кажуть, має він п'ятнадцять тисяч **драгунів** і піхоти, сядемо в байдаки та й гайда вниз по Дніпру на Черкаси до батька Хмеля...» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.103]).

Драгун, на, м. Драгунъ [56, т.1, с.440].

«Польський центр вигнувся півмісяцем; праве й ліве крила хотіли замкнутись, але козаки всіма силами наперли на ліве крило польських **комонників**, бо було воно від Бугу» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.39]).

Комонник, ка, м. Всадникъ, кавалеристъ [56, т.2, с.276].

«Золоті ворота з високими земляними, ще Ярославовими валами, на гребені яких і біля підніжжя приготувалися до оборони **мушкетери**, списоносці, **лучники**...» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.124]).

МУШКЕТЕР, а, чол., іст. Вояк, озброєний мушкетом [58, т.4, с.834].

Лучник, ка, м. 3) Стрѣлокъ изъ лука [56, т.2, с.383].

«У цей час біля шинку проходив **капрал**» (М. Горбань «Дяки- пиворізи» [18, с.238]).

КАПРА́Л, а, чол. Із середини XVII до середини XIX ст. – військове звання молодшого командного складу в російській армії та в арміях деяких інших країн, а також особа, що мала це звання [58, т.4, с.96].

«У кого з **жовнірів** був добрий кінь, той пробував виплисти на другий берег, але там зустрічався з глузуванням козаків і прикладами козацьких **самопалів**» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.39]).

ЖО́ВНІР, а, чол. 1. іст. Солдат польської армії [58, т.2, с.539].

Самопал, лу, м. 1) Самопаль, ружье [56, т.4, с.100].

«Затріскотіли **мушкети**... загукали гармати...» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18, с.9]).

МУШКЕТ, а, чол. Старовинна гнотова рушниця великого калібру [58, т.4, с.834].

«Жовніри з алебардами і списками кинулися на беззахисний натовп, що молився...» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18, с.9]).

АЛЕБА́РДА, и, жін. Старовинна зброя – сокирка у вигляді півмісяця, насаджена на довгий держак із списом на кінці [58, т.1, с.33].

Спис, са, м. Копье [56, т.4, с.175].

«Козацькі мушкетери зупиняють переслідувачів-драгунів, а до табору в'їздить гурт вершників, за одним на аркані по землі пилить панцирник, дригає закутими в лати ногами, шолом з'їхав набік і брязкає залізними стулками» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.127]).

Панцерник, ка, м. Кирасирь, латникь [56, т.3, с.94].

ЛА́ТИ, лат, мн. Металеве спорядження стародавнього воїна, яке захищало від холодної, а пізніше і від вогнепальної зброї [58, т.4, с.454].

«...при боці в кожного висіли турецькі кремінні пістолі, порохівниці-натруски, польські шаблі або турецькі ятагани, за широкими пасками в старших – ознаки влади: перначі» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.95]).

Пістоль, ля, м. Пистолеть [56, т.3, с.188].

ПОРОХІВНІ́ЦЯ, і, жін. Металева, дерев'яна та ін. посудинка або шкіряна торбинка для зберігання й перенесення пороху [58, т.7, с.285].

НА́ТРУСКА, и, жін., іст. Посудина (ріг), з якої насипали порох на полицку стародавньої гвинтівки; ріг-порохівниця [58, т.5, с.218].

ЯТАГА́Н, а, чол. Старовинна холодна зброя, середня між шаблею й кинджалом, що має фігурний вигин, увігнуте лезо; поширена у народів Близького й Середнього Сходу [58, т.11, с.659].

ПЕРНА́Ч, а, чол. Старовинна зброя – коротка палиця з металевим наконечником на зразок оперення; символ влади у козаків [58, т.6, с.329].

«... з хури стирчали жерла чотирьох **пищалей-фальконетів** завдовжки в три лікті, перекочувалися на днищі свинцеві ядра, буцалися об дерев'яну куту діжечку з порохом» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.104]).

ФАЛЬКОНЕТ, а, чол. Старовинна дрібнокаліберна гармата [58, т.10, с.555].

«Ухопили **сокири, списи, дідівські аркебузи, порохіві самопали** та й ударили на замок *Корецького*» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.120]).

Сокира, ри, ж.1) Топорь, ськира [56, т.4, с.165].

ГАРКЕБУЗ, АРКЕБУЗ, а, чол. Старовинна гнотова рушниця, що заряджається з дула [58, т.2, с.31].

3. Для надання історичної достовірності та колориту епохи автори малої історичної прози широко використовують назви адміністративних установ, закладів, посад і осіб за родом їх занять: *магістрат, губернатор, намісник, князь, сотник, возний, урядник, лавник, фельд'єгер*;

«Старий **возний** львівського **магістрату**, в мундирі гвардиста народового, в чемерці з вишнево-червоними вилогами, в чоботах із морщеними халявами і при шаблі, тихенько відчинив двері...» (Іван Франко «Герой поневолі» [18, с.422]).

ВÓЗНИЙ, ного, чол. Судовий урядовець у Польщі, Литовському князівстві й на Україні (до XIX ст.) [58, т.1, с.725].

МАГІСТРА́Т, у, чол. **1.** У Литві, Польщі й на Україні (до другої половини XIX ст.), а також у деяких західноєвропейських країнах — орган міського самоврядування; муніципалітет [58, т.4, с.590].

«Скиргайло помітив, що до нього підсів був той-таки Хома-**намісник** і вони про щось тихо перемовлялися...» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.298]).

НАМІ́СНИК, а, чол. **2.** заст. Помічник ігумена або довірена особа митрополита. [58, т.5, с.128].

«...у двір уже стікалися **воєводи** і воїни, які мали йти разом із **князем**» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.308]).

ВОЄВО́ДА, и, чол. **1.** У давній Русі та інших слов'янських державах – вождь, полководець, а також правитель міста, округу в XVI—XVIII ст. [58, т.1, с.723].

КНЯЗЬ, я, чол. **1.** іст. Голова роду, племені або союзу племен, що звичайно стояв на чолі військової дружини, а з розвитком феодалізму – вождь війська та правитель князівства [58, т.4, с.199].

«**Генерал-губернатор** нервово ходить по кабінету» (Р. Іванченко «Чигиринці» [18, с.492]).

ГЕНЕРА́Л-ГУБЕРНА́ТОР, а, чол. Начальник однієї або кількох губерній у дореволюційній Росії, що користувався усією повнотою військової і цивільної влади [58, т.2, с.49].

«У **війта** на Подолі зібралася вся місцева аристократія і вище духовництво, **комендант** замку й **староста**, **райці** й імените купецтво...» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18, с.8]).

Війт, та, м.1) Въ старой Украинѣ глава городского общества и предсѣдатель коллегіи судей въ старомъ украинскомъ городскомъ судѣ. 2) Сельскій староста, сельскій старшина [56, т.1, с.236].

Комендант, та, м. Комендантъ. [56, т.2, с.275].

Староста, ти, м. 1) Начальникъ прежняго староства, на которыя прежде были раздѣлены воеводства. 2) Начальникъ уѣзда въ Галиціи. 3) Староста сельскій [56, т.4, с.199].

Райця, ці, м. 1) Совѣтникъ. 2) Ратманъ, членъ магистрата [56, т.4, с.4].

«— Цю істину вкрали **старишини** й **урядники**, щоб одурити вас, щоб собі забрати нашу землю» (Р. Іванченко «Чигиринці» [18, с.495]).

СТАРШІ́НА, и, жін., **3.** дорев. Виборна особа, що керувала, відала справами якого-небудь колективу [58, т.9, с.666].

УРЯ́ДНИК (ВРЯДНИК), а, чол. **1.** У дореволюційній Росії – нижній чин повітової поліції [58, т.109, с.484].

«— *Негайно в повіт, до ісправника!* – наказав *старшина*» (Р. Іванченко «Чигиринці» [18, с.496]).

Справник, ка, м. Исправникъ [56, т.4, с.189].

«Від завтрашнього дня наставлений Грицько Пісченко *сотником* у Києві» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18, с.32]).

Сотник, ка Сотникъ [56, т.4, с.170].

«Як розповідав про це на суді, в *лавників*, що вершили суд, потекли слинки й зажеврили голодні очі» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.97]).

Лавник, ка, м.1) Членъ старого городского малорусскаго суда [56, т.2, с.338].

«Ось підвівся з колін поважний козак, *сотенний осавула*, шликом обтрусив коліна, подався до виходу» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.102]).

Осавула, ли, м.1) = Осавул. 2) Помѣщичій разсылный, помѣщичій приказчикъ [56, т.3, с.64].

«Він сторожко подивився по боках: з того часу, як театр поставив його «Ябеду», *Капністові* всюди *ввижалася фельд'єгерська* кибитка...» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19, с.165]).

ФЕЛЬД'ЄГЕР, я, чол. Військовий або урядовий кур'єр для доставляння важливих, перев. таємних паперів [58, т.10, с.574].

«На *се* увів *маршалок* плінників» (Ю. Федькович «Панич» [18, с.301]).
Маршалок – ватажок шляхти певної території, управитель, титул урядників різних рангів [25].

«... *підканцеляристи, канцеляристи, губернські реєстратори, заковані у форму, пріли над паперами з ранку до надвечір'я в трепетному страху перед появою самого губернатора*» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19, с.158]).

ПІДКАНЦЕЛЯРІСТ, а, ч., заст. Молодший канцелярист [58, т.9, с.236].

КАНЦЕЛЯРІСТ, а, ч.1. заст. Дрібний службовець канцелярії; писар [58, т.9, с.236].

«Та ось загули навперейми дзвони; із собору вийшла процесія, і генеральний **писар** почав читати проект угоди» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18, с.11]).

ПІСАР, я, чол. 1. заст. Людина, що професійно займалася переписуванням паперів; писець [58, т.6, с.360].

«Зрештою, з'явився **воротний** і відчинив перед Хомою хвіртку...» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.301]).

Воротний – Воротарь, ря, м.1) Привратникъ. [56, т.1, с.256].

«– *Викинь на смітника!* – буркнув Скиригайло і важкою ходою рушив у **покої**, супроводжений **покойовим, чашиником та конюшим**» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.305]).

ПОКОЙОВИЙ, а, е, заст. Стос. до покій [58, т.7, с.34].

ЧАШНИК, а, чол., іст. 1. Придворний в Росії XVI-XVII ст., який завідував винними погребами й підносив напої до царського столу [58, т.11, с.286].

КОНЮШИЙ, шого, чол., заст. Стайничий [58, т.4, с.276].

«Сам він їхав попереду, а за ним цілий шкадрон жовнірів, козаків, доїжджачих, **стремених і псарів** з гончими й хортами» (Олекса Стороженко «Голка» [18, с.304]).

ДОЇДЖАЧИЙ, чого, чол., мисл., заст. Старший псар, який навчає собак і розпоряджається ними на полюванні [58, т.2, с.350].

СТРЕМЕННИЙ, а, е. 2. у знач. ім. стремений, ного, чол., іст. Конюх-слуга, який доглядав за верховими кіньми свого господаря, а також супроводжував його під час полювання [58, т.9, с.762].

ПСАР, я, чол., заст. Людина, що доглядала за мисливськими собаками і брала участь у полюванні [58, т.8, с.372].

«У Подільські й Михайлівські ворота товпилися кравці, шевці, ковалі, кожум'яки, гончарі, теслі, токарі, м'ясники, рибалки, **стельмахи**, пекарі, **бондарі, золотарі...**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.95]).

Стельмах, ха, м.1) Каретникъ, колесникъ, телѣжный мастеръ. 2) Плотникъ.

[56, т.4, с.202].

Бондарь, ря, м. Бочарь [56, т.1, с.86].

Золотарь, ря, м.1) Золотыхъ дѣль мастеръ [56, т.2, с.178].

*«З своїми **дейнеками** та **броварниками** стояли вони за Полтавою геть далі на Гуджулянських горбах в сусідстві села Пушкарівки»* (М. Лазорський «Руїна» [18, с.136]).

ДЕЙНЁКА, и, чол., іст. У другій половині XVII ст. – селянин, озброєний дрючком, довбнею, рогатиною або іншим народним знаряддям, що брав участь у повстанні на Лівобережній Україні [58, т.2, с.232].

БРОВАРНИК, а, чол., заст. **1.** Власник броварні [58, т.1, с.237].

*«Набридли мені ваші бабські примхи – завтра віддам її за **машталіра**, за чабана, за свинопаса!»* (Л. Старицька- Черняхівська «Жива могила» [18, с.157]).

Машталір, ра, м. Конюхъ; кучеръ [56, т.2, с.414].

*«Тож тільки пройшов той **кметь** дорогою, віючи широкими патлами, пан **сотник** уже тихенько зісковзнув із ганку і потягся через вуличку туди, де стояла велетнева оселя»* (Вал. Шевчук «Самсон» [18, с.171]).

Кметь, тя, м.1) Крестьянинъ, хлѣбопашецъ. **2)** Смѣтливый человекъ, находчивый, хитрецъ [56, т.2, с.257].

*«Він був **бездомок** і свого хазяйства не мав»* (Ф. Кудринський «Божий час» [18, с.487]).

Бездомок, мка, м. Бобыль, безпріютный человекъ [56, т.1, с.40].

*«Пані, **бандуриста** прийшов»* (Л. Старицька- Черняхівська «Жива могила» [18, с.162]).

БАНДУРІСТА, и, чол., рідко. Те саме, що бандурист [58, т.1, с.100].

*«Святополк же лукавий, скупий і грошолубний, понад усе про **лихварів** та **міняйлів** дбає...»* (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19, с.18]).

Лихварь, ря, м. Ростовщикъ [56, т.2, с.363].

Міняйло, ла, м. Мѣняло [56, т.2, с.431].

*«Це вимагало від Вишневського багато турбот, розмов, оглядин, торгів, умовлювань і відвідин, при яких **товмачем** завжди мусів бути Сковорода»* (Л. Мосендз «Мінерва» [19, с.142]).

ТОВМАЧ, а́, ч. 1. заст. Той, хто усно перекладає з однієї мови на іншу під час бесіди, офіційних переговорів і т. ін.; перекладач [58, т.10, с.165].

*«— Хочу показати його превосходительству палац,— сказав Руданський, і на вустах **дворецького** з'явився чемний оскал»* (Вал. Шевчук «Постріл» [19, с.254]).

ДВОРЕ́ЦЬКИЙ, кого, ч., заст. Старший лакей у панському дворі [58, т.2, с.224].

*«В коридорі **служка** розігнувся й подався в лакейську»* (Вал. Шевчук «Постріл» [19, с.251]).

СЛУ́ЖКА, и. 1. жін. і чол., заст. Слуга [58, т.9, с.380].

ЛАКЕ́Й, я, чол. 1. Слуга у панів або при ресторані, готелі [58, т.4, с.438].

Зустрічаємо також церковні та монастирські сани і посади:

*«...і тільки золотий на персах хрест, оздоблений коштовними самоцвітами, свідчив про те, що це не простий **«презвитер»**, або **протопоп**, а сам його милість **отець владика**»* (Орест Левицький «Пашквіль» [19, с.63]).

Презвитер – священик [19, с.390].

Протопопа, пи, м. Протоіерей [56, т.3, с.486].

Владика, ки, м. 2) Архієрей, владыка [56, т.1, с.244].

*«По вечері вирішив кілька господарчих обгородок і сховавсь у своїй ігуменській келії, відіславши **келаря** та **келейника**»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.312]).

Келарь, ря, м. Инокъ, завѣдывающій всѣми монастырскими имѣніями [56, т.2, с.234].

КЕЛІ́ЙНИК, а, чол. 1. Служник ігумена, архієрея, ієромонаха [58, т.4, с.139].

А також назви викладацького та студентського складу давніх навчальних закладів:

«Був то **спудей** Київської **Академії** Грицько Пісченко, а викрався він, аби поділитися думками, що обсіли його й не давали спокою ці дні, з своєю дівчиною, донькою матербозького протопопа» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18, с.13]).

СПУДЕЙ, я, чол., заст. Учень бурси та інших духовних навчальних закладів; назва учнів середніх і молодших класів Київської академії [58, т.9, с.611].

Академія, мії, ж. Академія [56, т.1, с.5].

«Відстоявши службу Божу й відпросившись у отця **префекта**, Грицько... попростував до отця Кирила» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18, с.15]).

Префект, та, м. Помічник ректора Кієво-братської колегії (академії), несій обов'язности административныя и въ тоже время бывшій и профессоромъ [56, т.3, с.405].

Окрім історизмів на позначення прадавніх адміністративних понять і посад, зустрічаємо слова, які відносяться до радянської доби, які теж можна вважати історизмами: *артіль, кооперація, гепеушник, лікпом*.

«— Та-таки й здобудемо тою **кооперацією** собі хліба від жнив до жнив?» (В. Чередниченко «Останній лист» [19, с.312]).

КООПЕРАЦІЯ, ї, жін. 1. тільки одн. Особлива форма організації праці, при якій багато людей разом беруть участь у тому самому процесі або в різних, але зв'язаних між собою процесах праці; співробітництво [58, т.4, с.277].

«Он на селі **споживче товариство** заснував і про **сільськогосподарську артіль** у неділю казатиме» (В. Чередниченко «Останній лист» [19, с.312]).

Споживче товариство: а) добровільне кооперативне об'єднання колгоспників, робітників і сільської інтелігенції з метою задоволення за допомогою торгівлі потреб у товарах народного споживання, а колгоспів — у товарах господарського призначення, а також з метою сприяння збуту лишків сільськогосподарської сировини та продуктів [58, т.9, с.559].

Сільськогосподарська артіль – кооперативне об'єднання трудящих селян на основі добровільного членства для ведення великого соціалістичного господарства; колгосп [58, т.1, с.63].

*«Ще немає **чекістів**, **гепеушників**, ув'язнень, **допру** на Холодній Горі, де вони раптом утрюх опинилися в різних камерах»* (Ю. Хорунжий «Інfern у саду гесперід» [19, с.346]).

ЧЕКІСТ, а, чол. Працівник Надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією, саботажем і спекуляцією, яка існувала в перші роки Радянської влади [58, т.11, с.271].

ДПУ, невідм., сер., іст. Скорочення: Державне політичне управління [58, т.2, с.403].

Допр – «Дом принудительных работ», тюрма [19, с.386]

*«Чи не полонили і не закатували **матроси-більшовики**?»* (Ю. Хорунжий «Інfern у саду гесперід» [19, с.351]).

Матрос, са, м. Матрось [56, т.2, с.411].

БІЛЬШОВІК, а, чол. Послідовник більшовизму, член більшовицької партії (первісно – належний до очолюваної В. І. Леніним революційної більшості на II з'їзді Російської соціал-демократичної робітничої партії); комуніст [58, т.1, с.187].

*«Проворний **лікпом** Ніна Степанівна вогким рушником обтерла хворого і переодягла у чисту білизну та поклала в ліжко»* (В. Чередниченко «Останній лист» [19, с.310]).

*«— Треба впорснути камфору! — сказала тихо **лікпомці**...»* (В. Чередниченко «Останній лист» [19, с.322]).

ЛІКПОМ, а, чол., заст. Скорочення: лікарський помічник; фельдшер [58, т.4, с.514].

4. Серед історизмів малої української прози зустрічаємо також назви мір довжини, площі, грошових одиниць: *сажень, верства, морг, таляр, крейцер*.

*«Уся довжина його «палацу» — чотири **аршини**, а ширина — **сажень**»* (Р. Іванченко «Останній кошовий Січі Запорозької» [18, с.311]).

АРШІ́Н, а, чол., заст. Давня східнослов'янська міра довжини, яка вживалася до запровадження метричної системи; дорівнює 0,711 м. [58, т.1, с.65].

СА́ЖЕНЬ, жня, чол., заст. **1.** Давня східнослов'янська лінійна міра, яка вживалася до запровадження метричної системи мір; з XVIII ст. дорівнювала 3 аршинам, або 2,134 м. [58, т.9, с.15].

*«Зусібіч стане видно дев'ятибанний храм, тридцять **косових сажнів** – чи ж то жарт!»* (Вал. Шевчук «Полиновий тлін» [19, с.150]).

Косовий са́жень – міра довжини, що дорівнює відстані між кінчиком середнього пальця витягнутої угору і вбік правої руки і носком відставленої убік лівої ноги чи навпаки [58, т.9, с.15].

*«Через Буг перехопимось на дві **верстви** нижче міста...»* (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.38]).

Верства, ви, ж. 1) Верста [56, т.2, с.406].

*«Мав він кілька **моргів** земельки, фільварочок, добре працював і, хвалити Господа, не прохав ні в кого хліба»* (Олекса Стороженко «Голка» [18, с.304]).

III. Морґ, га и морґ, га, м. Морґъ, межевая мѣра = 0.57546 гектаровъ [56, т.2, с.444].

*«В тафті понад сімсот **карбованців** – у **талярах** битих і простих, в золотих **дукатах**, а також трохи міді – **чехів** та копійок, мідну монету носівський сотник залишив собі»* (Ю. Мушкетик «Гріх» [18, с.262]).

Карбованець, нця, м. Рубль – первоначально серебряный, затѣмъ всякій [56, т.2, с.221].

Таляр, ра, м. 1) Талеръ, серебряная монета въ 75 коп. [56, т.4, с.245].

Дукáт, та, м. 1) Червонецъ [56, т.1, с.455].

Чех – срібна або золота монета [25].

*«...дано їм задаткового по **копі** грошей, а завтра мали вони виконати екзекуцію на упертім злодію»* (А. Вахнянин «Чоботи» [18, с.381]).

КОПÁ, и, жін. **3.** заст. Одиниця лічби грошей, що дорівнює 50 копійкам [58, т.4, с.278].

«...вони йому скотницю набивають **кунами** та **гривнами** ...» (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19, с.18]).

Куна, ни, ж. 1) Куница [56, т.2, с.325].

Гривня, ні, ж. 1) Мѣдная монета въ 3 к., въ иныхъ мѣстностяхъ 2 1/2 коп. [56, т.1, с.325].

«*Мати, брат, сестра і він кинуть у гріб по **грейцеру** – за ґрунт, що забрала яма, – і буде по всьому*» (Вал. Шевчук «Мандрівка в гори» [19, с.231]).

КРЕЙЦЕР, зах. КРЕЙЦАР, а, чол. У колишній Австро-Угорщині, Німеччині та деяких інших західноєвропейських країнах (до кінця ХІХ ст.) – дрібна розмінна монета (1/100 гульдена – в Австро-Угорщині, 1/60 гульдена – у Німеччині) [58, т.4, с.333].

«*Софроній дав воротареві **шеляга** – за показ – і спустився на Поділ*» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.110]).

Шеляг, га, м.1) Старинная мелкая монета [56, т.4, с.491].

«— *Та чиншу 20 **грошей**, та курка, та яєць п'ять...*» (М. Грушевський «Неробочий Грицько Кривий» [18, с.210]).

Грош – грошова одиниця, що дорівнювала 1/60 копи, грош складався з 10 білих пінязів [25].

5. У тестах малої історичної прози використано значну кількість назв одягу, предметів побуту, їжі, напоїв, засобів пересування: *кирея, кобеняк, плахта, сап'янци, погар, хоругва, соломаха, горівка, берлин, мажа, тарантас.*

«*Напудрені перуки, в золотом розшитих **каптанах**, підголені чуприни в **козакинах**, пишині **роброни** і навіть довгі церковні ряси – всі обступили ялинку і милувалися заморською дивовижею*» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18, с.11]).

КАПТА́Н, а, чол. Старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами; сукмана, жупан, чумарка [58, т.4, с.97].

КОЗАКІ́Н, а, чол., заст. Чоловічий короткий каптан на гапליках із брижами ззаду та стоячим коміром [58, т.4, с.210].

РОБРО́Н, а, чол. Старовинна жіноча сукня з криноліном [58, т.8, с.589].

«...Грицько в святочнім убранні – новій довгій **чемарі**, опоясаній добрим поясом, з **киресю** поверх неї, в новій **шайці** з **оксамитним** верхом і для повного туалету з вишиваною шовком хусткою за поясом (подарунком Настусі) – попростував до отця Кирила» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18, с.15]).

ЧЕМАРА, ЧЕМЕРА, ЧЕМЕРКА, и, жін. Старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талію з фалдами ззаду [58, т.11, с.293].

КИРЕЯ, ї, жін., заст. Верхній довгий суконний одяг із відлогою; кобеняк [58, т.4, с.152].

Оксамит, ту, м. 1) Бархат [56, т.3, с.51].

«... голінні хлопці вбралися у високі хутряні польські шапки з павиними перами, **кунтуші** з довгими рукавами, малинові козацькі **кармазини**, лискучі **єдвабні** штани, м'які **сап'янці**...» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.95]).

Кунтуш, ша, м. Кунтушъ, верхняя мужская и женская одежда [56, т.2, с.325].

Кармазин, ну, м. 1) Сукно малинового цвѣта. 2) Платъе изъ кармазину. [56, т.2, с.222].

Єдвабний, а, е. Изъ єдваба, шелковый [56, т.1, с.466].

Сап'янці, ців, м. мн. Сафьянные сапоги [56, т.4, с.102].

«В отворі соборної аркади на траві сиділа молодиця в квітчастому **очіпку** й такій самій **плахті**, в полотняній сорочці – відкривши пазуху, в **затінку** годувала немовля» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.101]).

Очіпок, пка, м. Головной уборъ замужней женщины – вродѣ чепчика [56, т.3, с.83].

Плахта, ти, ж. 1) Женская одежда вмѣсто юбки: кусокъ толстой шерстяной ткани, спеціально для этого изготовляемый, въ видѣ длиннаго четвероугольника (ширина до 3/4 арш., длина до 2 1/2 арш.) сшивается до половины съ другимъ такимъ же кускомъ; на половинѣ **плахта** перегибается и оборачивается вокругъ таліи [56, т.3, с.192].

*«Зате ж як сяє вбрання: рожевий штофовий **жупан** у шви золотом та сріблом шитий із золотими німецькими гудзиками, ясно-червоний **оксамитовий** спенсер, **блаватова** спідниця, а намисто, **дукачі**, а червоні **сап'янці** із срібними підківками, золотом та перлами шиті!»* (Л. Старицька-Черняхівська «Жива могила» [18, с.143]).

Жупа́н, на́, м. Кафтанъ, верхняя мужская одежда [56, т.1, с.492].

Блават, ту, м. 1) Голубая шелковая матерія [56, т.1, с.70].

Дукáч, ча́, м. 2) = Дука́т [56, т.1, с.455].

*«У млі минулого zostавалися тяжкі роби з **фонтажами**, **гроденаплями**. Обручі **кринолінів** ховали на горищах...»* (Ю. Косач «Вечір у Розумовського» [19, с.189]).

Фонтаж – жіноча зачіска з оригінальним укладанням з очіпком із мережива [25].

ГРОДЕНАПЛЬ, пля, чол., заст. Рід шовкової матерії, названої по імені м. Неаполя, де її вперше стали виробляти [58, т.1, с.181].

КРИНОЛІ́Н, а, чол. Модна в другій половині ХІХ ст. широка спідниця на тонких обручах [58, т.4, с.348].

*«Чорнявий такий, а сам у чорній вишитій **косоворотці**»* (В. Чередниченко «Останній лист» [19, с.315]).

КОСОВОРО́ТКА, и, жін. Російська чоловіча сорочка із стоячим коміром, що застібається збоку [58, т.4, с.307].

*«— Правда є, пані братова, моїх статків не вистачить на тебе, щоб я могла вбиратись у тії **саяни** коштовні, **злотоглави**, **брамки** перловії, **форботи венацькії, манелі**...»* (Орест Левицький «Пашківль» [19, с.70]).

Саян – поверхня жіноча шата; **злотоглав** – коштовна матерія з шовку й золота; **брамка перловая** – стьожка або тасьма, гаптована перлами; **форботи венацькі** – кружево венеціанське; **манелі** – браслети [19, с.70].

*«...Хома вдяг **свитку**, глибше насунув на лоба кукіль, схопив **патерицю** до руки й безстрашно пішов туди, до князя...»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.301]).

Свита, ти, ж. 1) Крестьянская верхняя Одежда изъ домашняго толстаго сукна, полукафтанье, родъ сермяги. [56, т.4, с.107].

Патериця, ці, ж. Посохъ. [56, т.3, с.101].

*«— За твоє здоров'я, отче! — взяв і собі в руку **погару** князь»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.299]).

Погар – кубок [25].

*«Кияни зустрічали князя як належить: з духовенством, на чолі якого стояв Хома Ізуфів, з **тимпанами** й трубами, з **хоругвами**»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.301]).

ТИМПАН 1, а, чол. Стародавній ударний музичний інструмент; вид литавр. [58, т.10, с.113].

ХОРУГВА́, и, жін., заст. Корогва. [58, т.11, с.131].

*«... а проте не скоро витяг з **тороків кирею**, щоб захиститись»* (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.34]).

ТОРОКІ́, і́в, мн. 1. Ремені ззаду сідла для прив'язування речей або прив'язаний до сідла дорожній мішок [58, т.10, с.206].

*«З дзвенькоту надпитих **шклян**ок і **фляшок**, з гомону розбитих **бодень** і **бочілок**...»* (Р. Єндик «Ніч у Дугові» [18, с.282]).

Шклянка, ки, ж. = Склянка [56, т.4, с.501].

Фляшка, ки, ж. = Пляшка [56, т.4, с.378].

Бодня, ні, ж. Кадка или родъ улья съ крышкой и замкомъ [56, т.1, с.81]. [56, т.1, с.81].

*«**Лампїони** й ліхтарі кидали довгі стежки світел, а цілий дім стояв у вогнях вікон, наче сійний феєрверк»* (Ю. Косач «Вечір у Розумовського» [19, с.176]).

ЛАМПІОН, а, ч. Скляний або паперовий ліхтар для яскравого освітлення або ілюмінації [58, т.4, с.443].

*«Ваш письменник говорить цілі дні, мов **грамофон**, а я вашої української мови не розумію»* (В. Чередниченко «Останній лист» [19, с.313]).

ГРАМОФОН, а, чол. Музичний апарат з рупором, який відтворює звуки, записані на спеціальних пластинках [58, т.2, с.156].

«Людмила Михайлівна нетерпляче посунулася на нарах, ще раз всотала очима листа, наставивши на нього лорнета з дерев'яним різьбленим руків'ям» (Ю. Хорунжий «Інfern у саду гесперід» [19, с.345]).

ЛОРНЕТ, а, чол. **1.** Рід монокля в оправі, яким користувались у дворянських колах. **2.** Окуляри в оправі з ручкою [58, т.4, с.548].

«Радісно привітали опришки своїх гостей, кухлями горівки та пивом без ліку облили їх...» (Р. Єндик «Ніч у Дюгові» [18, с.280]).

Кухоль, хля, м. Глиняная, дерев'яная или металлическая кружка [56, т.2, с.334].

Горівка, ки, ж. = Горілка [56, т.1, с.311].

«Дівчина обносила брата й гостя оселедцем і житньою соломахою» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.111]).

Соломаха, хи, ж. Родъ кушанья: жидкое тѣсто (преимущ. гречишное), съ масломъ вскипяченное [56, т.4, с.166].

«У цей час до палацу князя Костянтина Острозького «Під бараном», що виходив чолом на площу, під'їхало кілька коляс і берлінів» (О. Кучерук «Святополк Фіоль у Кракові» [19, с.41]).

Коляса, си, ж. Экипажъ, коляска [56, т.2, с.274].

Берлин, на, м. Карета [56, т.1, с.52].

«З повітки, незграбно перевалюючись на високих колесах, викотився громіздкий ридван, запряжений цугом» (Л. Старицька-Черняхівська «Жива могила» [18, с.143]).

Ридван, на, м. Дорожная карета, колымага [56, т.4, с.16].

Цуг – ряд [25].

«Коні біжать підтюпцем, і тарантас розмірено похитується на клінкерному шосе» (Д. Міщенко «Доля поета» [19, с.210]).

ТАРАНТАС, а, чол. заст. Чотириколісний візок на довгих розворах для далекої дороги [58, т.10, с.39].

«Тіло поклали на **мажу**...» (М. Лазорський «Руїна» [18, с.139]).

Мája, жі, жс. Чумацькій возъ [56, т.2, с.396].

Розглянувши історизми за тематичним принципом, можна зробити наступний висновок: у творах малої української історичної прози переважають історизми, що позначають назви посад і звань, роду занять, як військових. Так і цивільних: *губернатор, князь, гетьман, справник, драгун, купецтво, сотник*.

Поширені історизми, що позначають назви одягу: *кирея, плахта, сап'янці, погар, соломаха, горівка, берлин, мажа, тарантас*.

Ще менш поширені назви грошових одиниць: *гривня, таляр, крейцер, шеляг*.

І тільки потім потрібно говорити про слова на позначення адміністративно-територіальних понять: *повіт, їжі, напоїв, засобів пересування*.

3.2 Архаїзми в умовах історичної прози

Під час семантичного аналізу і класифікації застарілих слів, які трапляються в текстах малої історичної прози, ми зіткнулися з певними труднощами, пов'язаними з виявленням архаїчної лексики. За нашими спостереженнями, до розряду найменш уживаних застарілих слів відносяться архаїзми всіх типів: вони представлені в досить незначній кількості. Нами було виявлено понад 134 архаїзми.

Розглянемо приклади функціонування в тексті твору лексичних архаїзмів – слів, які вийшли з активного вживання і мають в сучасній українській мові синоніми. До власне лексичних архаїзмів можна віднести такі слова, наприклад:

«... тоді це було, коли **ятвяги, жмудь та литва** ще напівдики були й **тремтіли** перед могутністю кийвських **каганів**» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.306]).

ЯТВЯ́ГИ, ів, мн. (одн. ятвяг, а, чол.), іст. Литовське плем'я, що жило між річками Німан і Нарев [58, т.11, с.659].

Жмудь, також Жемайтія (лит. Žemaitija, жумуд. Žemaitėjė) – регіон на північному заході Литви, на березі Балтійського моря. [56, т.4, с.323].

Літва́, ви, ж. 1) Литва. 2) Б'лоруссы. [56, т.2, с.363].

КА́ГАН, а, чол. У стародавніх тюрків – найвищий титул ватажка племені; із середини VI ст. – титул голови держави в тюркських народів, а також особа, що мала цей титул [58, т.4, с.67].

*«Добре відав історію з митрополитом Кипріяном, отим болгарином, якого не хотіла визнати **Московія**» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.303]).*

*«Але Скиригайло вже пустив стрілу – голосно скрикнув **челіга**, змахнув кілька разів крильми і каменюкою впав на землю» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.305]).*

Челіга – ловчий сокіл-самець, символ київської князівської влади [17, с.305].

*«Вони ж простували безлюдними київськими вулицями, чи, як називав їх Хома, **стогнами**, обходячи руїни, півруїни, вцілілі церкви...» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.305]).*

СТОГНИ, гон, мн. (одн. стогна, и, жін.), заст., поет. Широкі вулиці, майдани. [58, т.9, с.723].

*«Він же захопив **капишука** зі сріблом, скочив на коня і в супроводі десяти молодих воїнів помчав у Софію Київську» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.308]).*

Капшук, ка, м.1) Кошелек [56, т.2, с.219].

*«А ще тим, – показав на **калитку**. – За це попи ваші мені честь віддадуть, а всі мої гріхи й переступи відпустять» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.310]).*

Калитка, ки, ж.1) Кошелек кожаний [56, т.2, с.211].

«Зайшов туди вже в час вечірньої **трапези** й смиренно повечеряв із братією» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.312]).

ТРАПЕ́ЗА, и, жін. **1.** заст., також жарт., ірон. Прийняття їжі взагалі; обід, банкет [58, т.10, с.235].

«Алімпій придивився пильніш – **при** його **ложу** сидів **отрок** із обличчям ясним і чистим...» (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19, с.21]).

ЛОЖЕ 1, а, сер. **1.** заст., поет. Місце для снання; постіль [58, т.4, с.540].

О́ТРОК, а, ч.1. заст. Хлопець-підліток [58, т.5, с.810].

«Перед світанком вороний зупинився біля якоїсь **брами**...» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.34]).

Брама, ми, ж. 1) Ворота [56, т.1, с.92].

«Весь Київ зійшовся на ті похорони, попереду йшли всі київські священики, які дістали від князя **мзду**, і **найчільніше** чернецтво» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.312]).

Мзда – оплата, плата, винагорода, нагорода, відплата [25].

Чільний, а, е. Отборный, крупный, значительный, видаючийся [56, т.4, с.465].

«— В неділю ввечері, по тій **рекреації**, розійшлася у нас вістка, що буде повстання» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18, с.14]).

Рекреація, рекреація – перерва, відпочинок, канікули, розвага [25].

«...прибрано було все, й отець Кирило засів До столу “со **чадами** і **домочадцями**”» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18, с.27]).

Чад, да, с.1) Дитя. 2) соб. Дѣти [56, т.4, с.443].

ДОМОЧА́ДЦІ, ів, мн. (рідко одн. домочадець, дця, чол.), книжн., заст. Члени родини або ті, що постійно живуть у чий-небудь родині на правах її членів [58, т.2, с.366].

«Велика сила тиняється по Вкраїні різних **перекинчиків**, перевертнів – що тільки й дивляться, аби вчинити яку **капость**» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.35]).

Перекинчик, ка, м. Перебѣжчикъ, отступникъ, ренегать [56, т.3, с.121].

Капость, сти, ж. Пакость [56, т.2, с.218].

«Всі ж **ляхи** – руїнами **городів** та замків!» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.37]).

Лях, ха, м. Поляк [56, т.2, с.393].

Гóрод, да, м. Город [56, т.1, с.314].

«А вчиняючи на **соймах** та **соймиках** палкі протести проти утисків “народу руського (українського), шляхти й міщан, духовних і світських”, вони набирались все більшої сміливості, бо почували, що за їх плечима зростає міцна, оружна сила, яка на свої плечі перейме оборону того, за що самі вони могли боротись тільки “**протестаціями**” та “**суплікаціями**”» (Орест Левицький «Український шляхтич Прокіп Верещака і його пригоди під час Хмельниччини» [18, с.70]).

Сойм, ма и му, м. Сейм. Ум. **Сóймик** [56, т.4, с.165].

Протестация – скарга, внесення до судових книг протесту, заява проти якогось насильства; оголошення [25].

Супліковати – просити, подавати просьбу, скаржитися [25].

Супліка, ки, ж. Прошення, письменная просьба [56, т.4, с.230].

«Ще й сьогодні лежала вона із розпочатим «Генієм християнства» пана секретаря **амбасади**, першого консула в Римі, тут, на столику» (Ю. Косач «Вечір у Розумовського» [19, с.178]).

АМБАСАДА, и, жін., заст. Посольство [58, т.1, с.38].

«— Гірше, як програна **баталія** під Ватерлоо,— кинув він маршалові Коленкуру» (М. Лазорський «Пальма й тополя» [19, с.234]).

БАТА́ЛІЯ, ї, жін. **1.** заст. Бій, битва, бойовище [58, т.1, с.110].

«**Дидаскал** **пїтики** Софроній Пекарський сидів на своєму місці, у високому стільці з дерев'яною спинкою і бильцями під лікті» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.88]).

Дидаскал – учитель, учена людина [25].

ПІ́ТИКА, и, жін., книжн., заст. Поетика [58, т.6, с.530].

«На темному столі біліла розкрита **нотата** з чистими аркушами цупкого паперу та жовтіла довга лінійка» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.88]).

Нотата, ти, ж. Особая тетрадь для записи баллов [56, т.2, с.570].

«Сказав свою **орацию** й молоденький, щойно посвячений у **дидаскали** Софроній Пекарський» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.96]).

Орація, ції, ж. Праздничное привѣтствіе, поздравленіе, составленное заранее и произносимое ходящими по домамъ на праздникъ Пасхи поздравителями [56, т.3, с.62].

«І от за такої **оказії** Кирило Дзюбар перелазив уночі монастирську стіну й ходив на промисел до Верхнього міста» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.98]).

Оказія, зії, ж. 1) Случай, особый случай; происшествіе; необычайное событіе, несчастное происшествіе [56, т.3, с.46].

«— Не **відаю**, панове, чого по мені Данило, зять мій, **хочеть**. Я ж усе **теє**, що йому обіцяв, віддаючи дочку мою йому в **малженство**, при шлюбі дав...» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18, с.195]).

Відати, даю, єш, (вім, віси, вість), гл. Знать, вѣдать [56, т.1, с.203].

Малженство – шлюб [25].

«— Приїхавши з Полтави додому, найшов я **сакви**, повні натоптаного плаття білоголовського, у **одрині** захованого...» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18, с.196]).

Сакви, ків, ж. мн. 1) Сума переметная [56, т.4, с.97].

Одрина – сінник, хата, сіновал [25].

«— Свята нема, але, здається, буде **празник**» (Іван Франко «Герой поневолі» [18, с.423]).

Празник, ка, м. Праздникъ [56, т.3, с.401].

«Чи не розпалили б тут іншого вогнища, не святочного, а кривавого, як для **коромольних волхвів** колись у Новгороді?» (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19, с.17]).

Крамола (коромола) – підступ, повстання [25].

ВОЛХВ, а, чол. У давніх слов'ян – ворожбит, чарівник [58, т.1, с.734].

«Тож сідаю у високе крісло, дістаю з шухляди папір і **каламар**» (С. Скельчик «Роксолан» [19, с.52]).

КАЛАМА́Р, я, ч., заст.1. Чорнильниця [58, т.4, с.74].

«**Дзигар** на будинкові **магістрату** пробив шосту...» (В. Горленко «Аполлонові житниці» [19, с.116]).

ДЗИГА́РІ, ів, мн., заст. Годинник [58, т.2, с.267].

«Править пасхальну службу архімандрит Кирило, і молиться **словесами** Божими і своїми Христинина мати» (Р. Іваничук «По живлющу воду» [18, с.325]).

СЛОВЕСА́, вес, мн., заст. Слова [58, т.9, с.366].

«— Згідно з Литовським статутом, за крадіжку майна в пана Голуба ти маєш бути скараний усікновінням **десниці** або **шуйці**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.98]).

Десница (десниця) – права рука, правиця [25].

Шуйца (шуица), шуйця, шуйця – ліва рука [25].

«Хоч і були ми вороги, та. годиться помириться бодай з мертвим, коли не хотів тої., зробити **за живота**» (М. Лазорський «Руїна» [18, с.140]).

Живі́т, вота́, м. 2) Жизнь [56, т.1, с.481].

«— **Тако рече** апостол Павло...» (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19, с.22]).

Тако – так [25].

Ректи – казати, промовляти [25].

«Це його золота вода душу ненависника одухотворює любов'ю, каліці од народження вертає рухливість, глухого обдаровує многоголоссям, німому

отверзає вуста, сліпому розкриває очі...» (М. Кучеренко «П'ять сторінок із небесної книги» [19, с.283]).

ОТВЕРЗА́ТИ, áю, áеш, *недок.*, **ОТВЕРЗТ́І**, зú, зéш, *док.*, *перех.*, *ритор.*, *ц.-с.* Те саме, що **відкривáти** [58, т.5, с.802].

Вуста, вуст, *мн. см.* **Уста** [56, т.1, с.259].

У текстах малої історичної прози зустрічаються також і семантичні архаїзми – слова, одне зі значень якого стало застарілим. Наприклад: *милість, колегія, замок, обитель*.

«– Скиригайло зробить так, як скаже *ваша милість*, – похмуро мовив Володимир» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.300]).

МІ́ЛІСТЬ, МІ́ЛОСТЬ, лості, жі́н. **1.** Доброзичливе, привітне ставлення до кого-небудь. **2.** **Ваша** (твоя, його, її, їх) **милость (милість)**, заст.: **а)** уживається в шанобливому звертанні підлеглої особи, а також при вказівці на третю особу [58, т.4, с.703].

«...київських князів переборює посилена ополяченою Литвою Польща: в Києві будуються костьоли й єзуїтські *колегії*» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18, с.8]).

КОЛÉГІЯ, ї, жі́н. **1.** Офіційно визначена група осіб, які утворюють певний адміністративний, розпорядчий або дорадчий орган. **2.** Об'єднання осіб деяких професій. **3.** У Західній Європі, на Україні та в Росії в XVI – XVIII ст. – назва деяких закритих середніх і вищих навчальних закладів [58, т.4, с.217].

«У війта на Подолі зібралася вся місцева аристократія і вище духовництво, комендант замку й староста, райці й імените купецтво...» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18, с.8]).

ЗА́МОК, мка, чол. **1.** Укріплене житло феодала доби середньовіччя з оборонними, господарськими, культовими і т. ін. будівлями, звичайно оточене високим кам'яним муром з кількома вежами. **2.** заст., рідко. Тюремна будівля; тюрма [58, т.3, с.218].

«А наш превелебний отець і добродій преосвященний митрополит київський обіцяє колегіуму й Братському монастиреві, яко й інчим православним **обителям**, недоторканність за будь-якого правителя і воєначальника» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.93]).

ОБІТЕЛЬ, і, жін. **1.** Те саме, що монастир. **2.** заст., поет. Місце перебування, мешкання і т. ін. кого-небудь [58, т.5, с.501].

Серед слів, які характеризуються як архаїзми, нами було виділено лексеми, що є лексико-фонетичними архаїзмами – у фонетичному оформленні даних одиниць відбулися зміни, але змістовна сторона збереглася: *ріжний, ріжниця, огонь, післанець, зоставляти вилляти, сяти.*

«Кандидати на козаків... входили в порозуміння з сторожами й мостили дорогу в степи під **ріжними** причинами» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18, с.19]).

Ріжний, а, е. = Різний [56, т.4, с.21].

«Та ніякої особливої **ріжниці** між чужиною й батьківщиною не помітив одразу Григорій Савич» (Л. Мосендз «Мінерва» [19, с.141]).

Ріжниця, ці, ж. Разница. [56, т.4, с.21].

«— Та в наші часи доброго з **огнем** не знайдеш... З лихим» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.36]).

Огень, огню, м. = Огонь [56, т.3, с.34].

«— Я послав **післанця** в Білу Церкву до Хмельницького, щоб гетьман прислав **потугу**» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.38]).

Післанець, нця, м.1) Посоль, посланный [56, т.3, с.188].

«— А тепер, панове, **зоставте** мене самого...» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18, с.38]).

Зоставляти, ляю, єш, сов. в. зоставити, влю, виш, гл. = Зіставляти, зіставити [56, т.2, с.181].

«Стану вам у пригоді; тільки ви для мене **вилляйте** таких куль» (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18, с.64]).

Вилляти, ляю, єш, гл. – вилити [56, т.1, с.168].

«Не одні очі журно й боязко позирали на золоті хрести, що **сяли** над темним верховинням дубів і тополь» (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18, с.65]).

Сяти, сяю, єш, гл. Сіять. Мечем своїм як блискавкою сяє. Макс. (1849) [56, т.4, с.240].

«Лінивий навчить тебе **арматній** справі, виструнчить...» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.123]).

Армáтний, а, е. 1) = Гарматній. 2) Артиллерійскій [56, т.1, с.10].

«Гната Кривецького з **пашпортом** відпустити до Глухова, бо він був тільки за свідка» (М. Горбань «Дяки- пиворізи» [18, с.240]).

ПА́ШПОРТ. а, чол., заст. Паспорт (у 1 знач.) [58, т.6, с.104].

«Довго Потоцький дивився на **патрет**, а там понуро глянув на козачку та й каже...» (Олекса Стороженко «Голка» [18, с.304]).

Патрет, та, м. Портретъ [56, т.3, с.102].

«— Е, така-то й **коришма**, що навіть часнику тут нема» (М. Яцків «Посол Петришин» [18, с.464]).

Коршма, ми, жс. = Корчма [56, т.2, с.289].

«А щоб не опустошитися зовсім, скуповуєш такі ось картини і на самоті скидаєш, дивлячись на них, личину, яку мушиш одягати щодня, заходячи у райські **врата**» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19, с.156]).

ВРАТА́, врат, мн., ц.-с. Ворота [58, т.1, с.758].

Зустрічаються в текстах малої історичної прози і лексико-морфологічні архаїзми – застарілі форми слів або застаріла приналежність слів до певного граматичного класу. Наприклад:

«На столі лежав "Патерик Печерський", і він прочитав **при свічі** кілька його розділів, аж доки не заболіли очі» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.312]).

Свіча, чі, жс. Свѣча [56, т.4, с.110].

«**Гранат**, влетівши якомсь рикошетом, скісно крізь вікно, відлупив один ріг шафи і випхнув із неї цілу купу актів...» (Іван Франко «Герой поневолі» [18, с.435]).

Гранат, ту, м. = Граната [56, т.1, с.350].

«— Але з нею згорить і **ратуш!** – кричав Калинович, минаючи гвардіяка» (Іван Франко «Герой поневолі» [18, с.436]).

Ратуш, ша, м. = Ратуша [56, т.4, с.7].

«Налякана грізним вибухом селянських **розрухів**, вона не пішла в козацькі ряди, але розуміла, що війна ведеться за визволення українського народу...» (Орест Левицький «Український шляхтич Прокіп Верещака і його пригоди під час Хмельниччини» [18, с.70]).

Розрух, ху, м. 1) Возмушення, мятеж, бунт. 2) Смута, тривога, смятеніє [56, т.4, с.56].

Як різновид лексико-морфологічних архаїзмів трпляються також і лексико-словотвірні архаїзми – це слова, архаїчні за своєю морфемною структурою (слова, у яких застаріли окремі словотворчі елементи), наприклад:

«...Бог милує, та не міг я добути в собі такої сили, щоб стерпіти і не заволати до Нього в **болісті** своїй» (М. Кучеренко «П'ять сторінок із небесної книги» [19, с.276]).

Болість, ти, жс. 1) Болѣзнь. 2) Боль, огорчення, печаль, скорбь [56, т.1, с.84].

«Видячи таку Дроб'язчину **неправість** і **противенство** **неупокоримое** проти отця свого, котрий його, ні в чім не відаючи, якого він роду, і звідкіль, і що за чоловік, ані теж жодних маєтностей в його не видячи, за сина дому своєму і в доживотне **приятство** (споріднення) прийняв, поручивши йому власну свою дочерь милую в малжонство, а такії од його **укоризни** і збитки **утерпіває**...» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18, с.196]).

Неправість, вости, жс. 1) Несправедливість. 2) Неправосудіє, беззаконіє [56, т.2, с.555].

ПРОТИВЕНСТВО, а, сер. 1. заст. Протидія; Суперечність [58, т.8, с.315].
[58, т.9, с.14].

Утерпівати, аю, єш, гл. Терпѣть [56, т.4, с.362].

«**Вагота** помалу спадала з тіла, цибав затінком, лопухи хльостали по кісточках, лишаючи білі смужечки на тонкій шкірі» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.93]).

Вагота, ти, ж. 1) Тяжесть [56, т.1, с.121].

«*Перекажи, пане спудею, й покажи, чи осмислив ти її – без **лінивства** й **нерадивості***» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.88]).

Лінівство, ва, с. Лѣность, лѣнь. [56, т.2, с.369].

Нерад – непорядок, невлаштованість, безпорядок [25].

«*На селі **хутенько**, як сонечко закотилось, **помовкли** голоси і рух усякий **позмер***» (Марко Вовчок «Кармелюк» [18, с.385]).

«*Днем хоронилися вони по лісах та неприступних очеретах, **ніччю** нападали на обійстя та брали, що самі хотіли*» (А. Вахнянин «Чоботи» [18, с.381]).

«— **Озьми сей розказ і oddай** йому, глупному економу, то все зробиться, як тобі й не снилось!» (Олекса Стороженко «Голка» [18, с.308]).

РÓЗКАЗ, у, чол., заст. Наказ [58, т.8, с.688].

«*Сильвестр Косов оголосив пану полковнику Антону Ждановичу свою волю: козацький полк мусить **зоставити** Київ на промисел Господній*» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.102]).

Зоставити См. Зоставляти [56, т.2, с.181].

До цієї групи можна віднести слова з префіксом *од-* замість *від-*: «*Розпитував мене про **одвідувачів***» (В. Чередниченко «Останній лист» [19, с.313]); «*Народ почав **одпочивати**, а справи польські ставали чимраз гірші*» (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18, с.52]); «*Не один з його вибранців вже й ноги **одморозив...***» (Омелько Островський «Облога Винниці» [18, с.47]); «*Та ще дуже любив він церковні **одправи**, божественні співи кийського напіву і розмови з ученими людьми про святі речі*» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18, с.192]).

Незначну кількість архаїзмів в текстах малої історичної прози обумовлено, як нам представляється, часом написання творів. Працюючи над оповіданням, автори орієнтувалися на сучасного їм читача, а насичений архаїзмами художній текст ускладнює сприйняття основної думки твору. Для створення в тексті історичного колориту письменники використовують архаїзми, а мовленнєва характеристика особливостей епохи досягається авторами за допомогою стилізації:

«"Дидаскал" – звучить приємніше для вуха, бо з грецької; тут, у цьому класі піїтики, студеї мусять звикати до високого штилю» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.88]).

Штиль м.1) лю. Манеръ, образець [56, т.4, с.513].

«— Я гадаю: доста, пане дидаскале. Ми і так подовжили студії на чотири седмиці проти нашого звичаю, бо ж зимова голодівка розігнала була учнів. А тепер інча кгвалтовна причина...» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.110]).

Доста нар. = Досить [56, т.1, с.430].

Голодівка, ки, ж. Время голодания, голодовка [56, т.1, с.303].

Инчий, а, е. = Інший [56, т.2, с.193].

Кгвалтовний – насильний [25].

У використанні стилізованих архаїзмів, які можуть бути елементами діалектної мови або просторіччя, в контекстах малої прози проявляється додаткова конотація.

Тож у розгляді груп архаїзмів можна зробити такий висновок: у малій історичній прозі переважають лексичні архаїзми, де найчастіше трапляються власне лексичні: *мзда, одрина, седмиця, відати, малженство*.

Менш поширені лексико- словотвірні: *болість, неправість, вагота, противенство, зоставити, одпочивати, одморозив*.

Мало використовуваними постають лексико-фонетичні архаїзми: *пашпорт, патрет, коршма, врата, арматний, огонь, ріжний*.

Поодинокі вживання властиві семантичним архаїзмам: *милість, колегія, замок, обитель*.

3.3 Стилiстичнi функцiї застарiлої лексики в малiй українськiй iсторичнiй прозi

Архаїзація може використовуватися письменниками тільки з певними стилістичними цілями. Автори малої української історичної прози звертаються до застарілої лексики для передачі точнішої історичної обстановки від найдавніших часів до ХХІ століття.

У кульмінації оповідання «Дерево пам'яті» Вал. Шевчук використовує архаїчну лексику для посилення ораторської напруженості і громадянського пафосу: «...кинуті в пориві тіла, розверсті роти на величезних блакитних обличчях, підняті руки з *ощепами, шаблями, булавами, киями, копіями, розмотані хвости бунчуків, сколихнуті прапори, кінські тіла, сплетені в боротьбі богатирі: напружені м'язисті спини, жилаві ноги, кольчуги, щити, шоломи, князівські знаки, тридент, біла й червона одежа, вуса, чуби, бороди дідів, кобзи, золототкані парчі-поволоки, ковані труби, гудки, свирілі, псалтирі й гуслі, органи срібні, білі теремні будівлі...*» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17, с.307]).

Ощеп – спис, рогатина [25].

БУЛАВА́, и, жін. 2. іст. Палиця з кулястим потовщенням на кінці, яка була колись військовою зброєю [58, т.1. с.253].

Кий – гаківниця застарілої конструкції [25].

БУНЧУ́К, а, чол. 1. іст. Булава з металевою кулькою на кінці і прикрасою-китицею з кінського волосу; в давні часи широко застосовувалася в Туреччині, Польщі, Росії (як ознака влади козацьких отаманів) і на Україні (як ознака влади гетьманів) [58, т.1. с.257].

КОЛЬЧУ́ГА, и, жін. Частина старовинного захисного військового спорядження у вигляді сорочки з металевих кілець [58, т.4. с.239].

ЩИТ, а, чол. **1.** Ручний предмет старовинного військового озброєння перев. у вигляді заокругленої чи прямокутної дошки (з дерева, металу, шкіри і т. ін.) для захисту тіла воїна від ударів холодною зброєю [58, т.11, с.587].

ШОЛЮМ, а, чол. **1.** Старовинний військовий металевий головний убір, що захищав від удару холодною зброєю [58, т.11, с.587].

Тридент -а, ч. – Тризуб, тризубець [25].

Парча, **чі**, *жс.* Парча [56, т.3, с.99].

ПОВОЛОКА 2, и, жін. **3.** У старовину – дорога привозна тканина [58, т.6, с.690].

Свирілка, **ки**, *жс.* Ум. оть свиріль [56, т.4, с.106].

Гўсла и **гўслі**, **сел**, *жс. мн.* 1) Гусли. 2) Скрипка [56, т.1, с.342].

ТЁРЕМ, у, чол. **1.** У Київській Русі та феодальній Росії – високий боярський або князівський будинок у вигляді башти; житлове приміщення в такому будинку. **2.** заст. Багатий поміщицький будинок [58, т.10, с.85].

Побут, уклад світського життя представляється нам так яскраво і жваво знову ж таки завдяки архаїчним словам: *«А із-за цього кетягу квіття троянд, лілей і фіалок виглядали шиті золотом **каптани**, биті **яхонтами** гарди шпад, білі мундири **уланів** і пишні малинові куртки **гусарів**, **жаботи** й перуки дідків, снігові **кравати** молодиків»* (Ю. Косач «Вечір у Розумовського» [19, с.189]).

КАПТА́Н, а, чол. Старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами; сукмана, жупан, чумарка [58, т.4, с.97].

ЯХОНТ, чол., заст. **1.** род. у. Прозорий різновид мінералу корунду; сапфір, рубін [58, т.11, с.660].

УЛА́Н, а, чол. У царській і деяких іноземних арміях – солдат або офіцер легкої кінноти [58, т.10, с.428].

ГУСАР, а, чол. У царській і деяких іноземних арміях – військовий з частин легкої кінноти, що носив форму на угорський зразок [58, т.2, с.197].

Жабот – жабо, мереживо на грудях [19, с.386].

Крават – біла чоловіча нашійна хустка [25].

Так само яскраво переданий колорит сільського побуту. Знайомлячи нас із персонажами, автори описують одяг, в який вони одягнені: «...і тоді на кін впливала заклеяна рум'янами гладка **шинкарка** в рясному **очінку** і короткій **плахті** (щоб колінця блищали), а за нею викочувалися підіпхані подушками **барила** в широченних шароварах і **вишиванках**, з довжелезними, аж до пупа, вусами» (С. Майданська «По той бік студеного плину» [19, с.139]).

Шинкарка, ки, ж. Кабатчица [56, т.4, с.495].

Очіпок, пка, м. Головной уборъ замужней женщины – вродѣ чепчика [56, т.3, с.82].

Плахта, ти, ж. 1) Женская одежда вмѣсто юбки [56, т.3, с.192].

БАРИЛО, а, сер. Невелика посудина для рідини (найчастіше з дерева) з двома днищами і опуклими стінками, стягнутими обручами [58, т.1, с.106].

Вишиванка, ки, ж. 2) Вышитая сорочка [56, т.1, с.200].

Колоритно виписано натовп, де вбрання уособлює людей, які його носять, що теж рясніє застарілими словами: «Довгі **китайкові** й шовкові студентські **киреї**, **каптани**, застебнуті до горла на металеві гудзики, змішувалися з **жупанами** міщан, з чорними, що совгалися в юрбі, тінями ченців» (В. Горленко «Аполлонові житниці» [19, с.117]).

Китайка, ки, ж. Матерія китайка [56, т.2, с.240].

Жупан, на, м. Кафтанъ, верхняя мужская одежда [56, т.1, с.492].

У малій українській історичній прозі застаріла лексика наповнює історичним колоритом будь-які події: дипломатичні переговори, військові дії, епізоди з мирного життя та ін.

Мовний колорит різних епох передано авторами як через авторську мову, так і мову персонажів, вдаючись до застарілої лексики: «— **Людіє** добрі, **аз єсьм** префект великої **конгрегації** Києво-Могилянської академії, а **се спудеї**, і **паишпорти** суть у нас, а послані ми від академічної **корпорації** з білою книгою просити **подаєнія** від **охотодателів** на спорудження конгрегаційної Благовіщенської церкви» (Р. Іваничук «По живлющу воду» [18, с.326]).

Для надання історичного колориту епохи застарілі слова виступають як засіб моделювальної функції, імітуючи мову минулих років: *«Тож не уподібнюймося гнойовим жукам і не бабраймося в гною схоластики, а створімо своє **пїтичне** товариство і шукаймо дійової істини во **словесіх**»* (Р. Іваничук «По живлющу воду» [18, с.336]).

СХОЛАСТИКА, и, жін. **1.** Панівний напрям у середньовічній ідеалістичній філософії, представники якого за допомогою філософських положень намагалися обґрунтувати богослов'я [58, т.9, с.898].

ПІТИКА, и, жін., книжн., заст. Поетика [58, т.6, с.530].

Крім того, можна відзначити характерологічну функцію архаїзмів як мовну характеристику осіб духовного звання: *«...Церкви Божії, і **святїї** моці, **откудова** православна християнська віра зачалась і **возсіяла, яко сонце...**»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.119]).

Лядський, а, е. Польскій [56, т.2, с.391].

ЄРЕТІЧНИЙ, а, е.**1.** Стос. до єресі, єретика (у 1 знач.) [58, т.2, с.499].

Поглум, му, м. Издѣвательство [56, т.3, с.232].

І нарешті, архаїзації тексту надає використання застарілих форм службових частин мови: *«А про себе подумав: “А коли ж ми наситимося?.. **Жеби** не думати про хліб насущний, а **только** про духовний...”»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18, с.107]).

Жеби (жебы) – аби, щоб, якби, коли б [25].

Токмо – тільки [25].

Таким чином, володіючи стилістичним забарвленням широкого діапазону, застаріла лексика дає змогу відтворити мовний колорит історичної епохи, надати творам урочистого патетичного звучання, занурити читача в атмосферу описаної доби.

ВИСНОВКИ

Метою даної магістерської роботи було виявлення активної ролі архаїзмів та історизмів у текстах малої української історичної прози.

Аналіз лінгвістичних джерел дав змогу зробити висновок, що в пасивному словнику української мови на думку різних вчених виділяється декілька видів лексики слів залежно від частоти вживання, серед яких нами розглянуты застарілі слова, що своїм ресурсом перш за все історизми та архаїзми.

У магістерській роботі розглядаються види застарілих слів. До однієї групи увійшли слова, що вийшли з ужитку в зв'язку зі зникненням позначених ними понять – історизми. До іншої групи належать архаїзми, тобто слова, які в процесі розвитку мови були замінені синонімами. Архаїзми класифіковано на декілька груп: власне лексичні, лексико-фонетичні, лексико-словотвірні, лексико-морфологічні та семантичні. І ті й інші застарілі слова використовуються в мові художньої літератури з певною стилістичною функцією.

Вивчення стилістичних функцій застарілої лексики в текстах малої історичної прози дає змогу глибше зрозуміти ідейний задум авторів і повніше представити зображувані події. Проаналізувавши твори збірників «Дерево пам'яті» з погляду використання в них застарілої лексики, було виявлено 237 історизмів та 134 архаїзми, які і склали матеріал дослідження. Належність аналізованих слів до застарілої лексики встановлювалася за відповідними ремарками в словниках.

Аналіз вибірки показав, що в текстах малої історичної прози переважають історизми, що позначають назви посад і звань, рід занять, як військових, так і цивільних: *губернатор, князь, гетьман, справник, драгун, купецтво, сотник* та ін. Поширеними є також історизми на позначення одягу: *кирея, плахта, сап'янци, погар, соломаха, горівка, берлин, мажа, тарантас* і под. Далі йдуть назви грошових одиниць, і тільки потім знаходяться слова на

позначення адміністративно-територіальних понять: *повіт, волость, губернія*, назви предметів побуту, їжі, напоїв, засобів пересування.

Розгляд тематичних груп архаїзмів дає змогу констатувати, що в малій історичній прозі переважають лексичні архаїзми, причому найчастіше зустрічаються власне лексичні: *мзда, одрина, седмиця, відати, малженство*. Менш частотними й поширеними є лексико-словотвірні: *болість, неправість, вагота, противенство, zostавити, одпочивати, одморозив*. І найменш репрезентативними постають лексико-фонетичні: *паишпорт, патрет, коришма, врата, арматний, огень, ріжний*. Мало вживаними є семантичні архаїзми: *милість, колегія, замок, обитель*.

Архаїзми та історизми в текстах малої української історичної прози відіграють важливу роль, вживаються з певними стилістичними настановами: відображення історичної епохи, відтворення побуту та мовного колориту; як моделювальна функція, орієнтована на імітування мовлення минулих років, коли вони наявні в мовленні героїв, роблячи його суто індивідуальним. А також надають мовленню відтінку урочистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия, 1969. 607 с.
2. Баранник Н. О. Архаїзми в романах С. Скляренка «Святослав», «Володимир». URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1365/1/20.pdf>
3. Баркасі В. В., Каленюк С. О., Коваленко О. В. Словник лінгвістичних термінів для студентів філологічних факультетів / За ред. С. О. Каленюк. Миколаїв, 2017. 192 с.
4. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. 2-ге вид. Київ: Видавничий дім "КМ Академія", 2002. 154 с.
5. Богданова М. М. Українська історична мала проза ХХ століття: проблеми жанру та стилю. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. 2009. Вип. XX. С. 116–125. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16555/12-Bogdanova.pdf?sequence=1>
6. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. Київ : Академія, 2006. С. 195-294.
7. Буда В. А. Лінгвостилістика сучасного історичного роману про добу козацтва (60-90 рр. ХХ ст.). Київ : Рідна мова, 1998. 164 с.
8. Булаховський Л. А. Вибрані праці : у 5-ти томах / за ред. І. К. Білодіда. Т. 2: Українська мова / [редкол. тому: І. К. Білодід (відп. ред.) та ін.]. 1977. 631 с.
- Винник В. О. Історія української мови. Київ : Наукова думка, 1972. 374 с.
9. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография : Избранные труды. Москва : Высшая школа, 1977. 312 с.
10. Винокур Г. О. О языке исторического романа. *О языке художественной литературы*. Москва: Наука, 1991. С. 407–429.
11. Волченко О. М. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: Навчально-методичний посібник. Миколаїв : МНУ, 2018. 137 с.

12. Гайдученко Г. М. Архаїчна лексика на позначення назви спорідненості як засіб формування ментальності українців. *Педагогічні науки*. 1998. № 2. С. 13–17.
13. Гайдученко Г. М. Історизми та архаїзми як основні виражальні засоби історичної стилізації. URL: <https://cutt.ly/ITjTl4e>
14. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
15. Дерево пам'яті: Книга українського історичного оповідання: У 4 вип. Київ: Веселка, 1990-1993. Вип. 1: Від найдавніших часів до 1648 року / [Упоряд. текстів та іл., автор передм. й прим. В. О. Шевчук; Худож. оформл. І. М. Гаврилюка]. 1990. 607 с.: іл. URL: <https://cutt.ly/FTjThnb> Дерево пам'яті: Книга українського історичного оповідання: У 4 вин. Київ : Веселка, 1990-1993. Вип. 2: Від 1648 року до початку ХХ ст. / [Упоряд. Ю. М. Хорунжого та В. О. Шевчука; Приміт та упоряд. іл. В. О. Шевчука; Худож. оформл. І. М. Гаврилюка]. 1992. 557 с.: іл.
16. Дерево пам'яті: Кн. укр. іст. оповідання: У 4 вип.: Для ст. шк. віку. Київ: Веселка, 1990-1995. (Золоті ворота). Вип. 4: Присвячений митцям минулого / (Упоряд. текстів та іл., передм., приміт. В. О. Шевчука; Худож. оформл. І. М. Гаврилюка]. 396 с.: іл. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Antolohiia/Derevo_pamiaty_Vypusk_4.pdf
17. Донець Л. С. Особливості мови художніх творів про Київську Русь. *Культура слова*. Київ : КДУ, 1987. № 32. С. 34- 38.
18. Дудик М. Пасивна лексика, її складові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського* : Зб. наук. праць. Серія : Філологія. Вип. 5. Вінниця: Вид-во Вінниц. держ. пед. ун-ту, 2003. С. 25-29.
19. Єрмоленко С. Нариси з української словесності. *Стилістика і культура мови*. Київ: Довіра, 1999. С. 270–284
20. Жовтобрюх М. А. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Лексика. Фразеологія. Фонетика. Київ : Радянська школа, 1961. 131 с.

21. Забавина И. А. Процессы архаизации в лексике современного французского языка: автореф. канд. фил. наук. Москва : МПГУ, 1995. 16 с.
22. Зведений словник застарілих та маловживаних слів онлайн. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm>
23. Іванченко Р. Гнів Перуна. Київ : Рад. письменник, 1982. 503 с.
24. Історія української мови. Лексика і фразеологія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова [та ін.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1983. 742, [1] с.
25. Історія української мови: Лексика і фразеологія / редкол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1983. 744 с.
26. Кара Т. С. Українська історична повість першої половини XX століття у дзеркалі критики і літературознавства. URL: file:///C:/Users/BiBi/Downloads/nzbdpufn_2014_3_34.pdf
27. Кива Т. О. Застаріла лексика в сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 2010. 310 с.
28. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі.. Київ : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2008. 335 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002007>
29. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. 3-те вид., доп. і перероб. Київ : Вища шк., 1987. 351 с.
30. Ковтунець О. Явище актуалізації лексики в сучасній українській мові (стан і перспективи дослідження). *Лексикографічний бюлетень* : Зб. наук. пр. Київ : Ін-т української мови НАН України, 2010. Вип. 19. С. 114- 122. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/73111>
31. Колоїз Ж. В. Лексичні архаїзми у творчій спадщині Івана Нечуя-Левицького. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268531718.pdf>
32. Корнієнко В. В. Сучасна українська мова. Київ : Наукова думка, 1998. 245 с.
33. Костенко Ліна. Берестечко. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13779>

34. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 407 с.
35. Крупеньова Т. І. Стилiстичнi конотацiї архаїзмiв у художньому iдіолекті. <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3372/1/Krupeniova.pdf> Куліш П. О. Твори : у 2-х т. Т. 1 : Прозові твори. Київ : Наукова думка, 1998. 752 с.
36. Курс історії української літературної мови. Т. 1 : Дожовтневий період / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. 415 с.
37. Левченко Г. І. Історизми й архаїзми як основні виражальні засоби історичної стилізації. *Молодий науковець XXI століття: матеріали Всеукраїн. науково-практичної кон-ції молодих науковців*. Кривий Ріг : СПД Залозний, 2012. С. 290–292.
38. Ленська С. В. Українська мала проза 1920 – 1960-х років: ідейно-тематичні домінанти, жанрові моделі і стильові стратегії. Дис. ... докт. філол. наук за спец. 10.01.01. Українська мова Київ, 2015. 470 с.
39. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови : Семантична структура слова. Харків : Вища школа, 1976. 108 с.
40. Литературная энциклопедия: в 11 т. Москва : ОГИЗ РСФСР, гос. словарно-энцикл. изд-во «Сов. Энцикл.», 1929–1939. Т.6 / [ред. коллег.: Лебедев-Полянский П. И., Маца И. Л., Нусинов И. М., Скрыпник И. А., Фриче В. М.; отв. ред. Луначарский А. В.; ученый секретарь Гельфанд М. С.] 1932. 920 с. URL: <http://feb-web.ru/FEB/LITENC/ENCYCLOP/le6/le6-1101.htm>
41. Лонська Л. Процеси архаїзації та пасивізації лексичних засобів мови. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси, 2009. Вип. 9. С. 201-212.
42. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилiстика української мови: Підручник / За ред. Л. І. Мацько. Київ: Вища шк., 2003. 462 с.
43. Методи лінгвістичних досліджень : навчальний посібник / упорядник: Н. А. Цимбал. Умань : Візаві, 2019. 106 с.
44. Москаленко А. А. Українська історична лексикологія : тексти лекцій із спецкурсу / ред. М. В. Павлюк. Одеса : ОДУ, 1972. 54 с.

45. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 414 с.
46. Паламарчук Л. О. Лексико-семантичний розвиток мови. *Мовознавство*. 1982. Вип. 4. С. 3-7.
47. Пашенько Н. Л. Історизми та архаїзми у сучасних художніх текстах. Щорічні записки з українського мовознавства : зб. наук. статей. Одеса, 1996. Вип. 4. С. 41-45.
48. Передрій Г. Р. Лексика і фразеологія української мови. Київ : Радянська школа, 1983. С. 118–119.
49. Розенталь Д. Э. Справочник-практикум: Управление в русском языке. Практическая стилистика. Москва : ООО «Издательство Оникс» : ООО «Изд-во «Мир и Образование», 2007. 752 с.
50. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. Українська мова: енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П Бажана, 2004. 824 с. URL : <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>
51. Скрипник Л. Г. Лексика і фразеологія української радянської художньо-історичної прози : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1952. 19 с.
52. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. URL: http://ukrlit.org/sloynyk/hrinchenko_slovar_ukrainskoi_movy
53. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. кол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька (гол ова), І. М. Керницький. У 2-х тт. Київ : Наукова думка, 1977–1978. 632 і 592 с.
54. Словник української мови: в 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua>
55. Современный русский язык / П. А. Лекант [и др.]. 2-е изд., испр. Москва : Дрофа, 2001. 558 с.
56. Стишов О. А. Пасивізація окремих груп лексики на сучасному етапі. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наук. праць. Київ, 2001. С. 197-203.

57. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. Тернопіль : Астон, 2002, 351 с.
58. Супрун А. Е. Лексическая система и методы ее изучения. *Методы изучения лексики.* / Под ред. А. Е. Супруна. Минск: Изд-во БГУ, 1975. С. 52-56.
59. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. 438 с.
60. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
61. Сучасна українська мова /за ред. О. Д. Пономаріва. Київ: Либідь, 2008. 488 с.
62. Сучасна українська мова: довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко. Київ : Либідь, 1993. 336 с.
63. Токбансаєва А. О. Архаїзація української. Київ : ВЦ «Академія», 2000. 185 с.
64. Ференц Н. С. Основи літературознавства: підручник.. Київ: Знання, 2011. 432 с.
URL:<https://westudents.com.ua/knigi/256-osnovi-literaturoznavstva-ferents-ns.html>
65. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ : Радянська школа, 1962. 495 с.
66. Шанский Н. М. Устаревшие слова в лексике современного русского языка. *Русский язык в школе.* 1954. № 3. С. 27-33.
67. Шевчук Ю. І. Лексичні архаїзми : Лінгвістична суть та характерні риси. *Мовознавство.* 1985. № 1. С. 68-71.
68. Шнайдерман Т. О. Застаріла лексика та її використання в літературних творах. Київ : Академія, 2000. 179 с.
69. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Л.: Наука, 1974. 428 с.
70. Ющук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2003. 640 с.
71. Ялышева А. П., Ялышев А. Б. Архаизмы в современном немецком языке: Словарь. МГПИ им. М. Е. Евсевьева. Саранск: Изд-во Иностран. лит-ры, 2001. 300 с.
72. Яценко Н. Історизми в романі П. Куліша «Чорна рада». *Дивослово.* 1998. № 5. С. 15-17.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

РЕЄСТР ІСТОРИЗМІВ ТА АРХАЇЗМІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МАЛОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ).

Том 1

*«Було споряджено до міста посланця непокірному Володимирові Ольгердовичу, який усе ще відмовлявся визнати власну **васальну** залежність од Вітовта...»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.298])

ВАСА́Л, а, чол. **1.** У середні віки в Західній Європі феодал, який одержував від заможнішого феодала-сюзерена земельні ділянки й заступництво, за що й виконував для нього ряд повинностей. [58,т.1,с.296].

Од *пред. см.* Від. [56,т.3,с.38]

*«Скиригайло помітив, що до нього підсів був той-таки Хома-**намісник** і вони про щось тихо перемовлялися...»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.298]).

НАМІ́СНИК, а, чол. **2.** заст. Помічник ігумена або довірена особа митрополита. [58,т.5,с.128].

*«— За твоє здоров'я, отче! — взяв і собі в руку **погару** князь»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.299]).

Погар — кубок [25].

*«Годилося б тобі спершу його привітати, бо це він **одтепер** наш спільний володар»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.299]).

*«— Скиригайло зробить так, як скаже **ваша милість**, — похмуро мовив Володимир»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.300]).

МІЛІСТЬ, МІЛОСТЬ, лості, жі́н. **1.** Доброзичливе, привітне ставлення до кого-небудь. **2. Ваша** (твоя, його, її, їх) **милость** (милість), заст.: а) уживається в шанобливому звертанні підлеглої особи, а також при вказівці на третю особу [58,т.4.с.703].

*«Кияни зустрічали князя як належить: з духовенством, на чолі якого стояв Хома Ізупів, з **тимпанами** й трубами, з **хоругвами**»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.301]).

ТИМПАН 1, а, чол. Стародавній ударний музичний інструмент; вид литавр. [58,т.10.с.113].

ХОРУГВА́, и, жі́н., заст. Корогва. [58,т.11.с.131].

*«...їхні розповіді про те, що творилось у княжому теремі, повзли цілим містом, обростаючи такими небилицями, яких оганьблені **міщанки** й придумати не могли»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.301]).

МІЩАНІ́Н, а, чол. **1.** У дореволюційній Росії – особа, що належала до міщанства. [58,т.4.с.763].

*«...Хома вдяг **свитку**, глибше насунув на лоба кукіль, схопив **патерицю** до руки й безстрашно пішов туди, до князя...»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.301]).

Свита, ти, ж. 1) Крестьянская верхняя Одежда из домашнего толстого сукна, полукафтанье, родъ сермяги. [56,т.4.с.107].

Патериця, ці, ж. Посохъ. [56,т.3.с.101].

*«Зрештою, з'явився **воротний** і відчинив перед Хомою хвіртку...»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.301]).

Воротний – Воротарь, ря, м. 1) Привратникъ. [56,т.1.с.256].

«...взяв од нього благословення і всадив до столу, наказавши подати досить **їстива та питва**» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.301]).

Їстиво, -ва, с. Їда, кушанье, все съдобное. [56,т.2.с.199]

Питво, ва, с. Питье. [56,т.3.с.154].

«— То це б я захищав честь **холопок**? — засміявся князь» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.302]).

ХОЛОП, а, чол. 1. У Давній Русі — підневільна особа, близька за суспільним становищем до раба; пізніше — двірський слуга, кріпак. [58,т.11.с.122].

«Добре відав історію з митрополитом Кипріяном, отим болгариним, якого не хотіла визнати **Московія**» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.303]).

«Але Скиригайло вже пустив стрілу — голосно скрикнув **челіга**, змахнув кілька разів крильми і каменюкою впав на землю» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.305]).

Челіга — ловчий сокіл-самець, символ київської князівської влади [Шевч].

«— Викинь на смітника! — буркнув Скиригайло і важкою ногою рушив у **покої**, супроводжений **покойовим, чашником та конюшим**» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.305]).

ПОКОЙОВИЙ, а, є, заст. Стос. до покій [58,т.7.с.34].

ЧАШНИК, а, чол., іст. 1. Придворний в Росії XVI-XVII ст., який завідував винними погребами й підносив напої до царського столу [58,т.11.с.286].

КОНЮШИЙ, шого, чол., заст. Стайничий [58,т.4.с.276].

«Вони ж простували безлюдними київськими вулицями, чи, як називав їх Хома, **стогнами**, обходячи руїни, півруїни, вцілілі церкви...» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.305]).

СТОГНИ, гон, мн. (одн. стогна, и, жін.), заст., поет. Широкі вулиці, майдани. [58,т.9.с.723].

*«... тоді це було, коли **ятвяги, жмудь та литва** ще напівдикі були й тремтіли перед могутністю київських **каганів**»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.306]).

ЯТВЯ́ГИ, ів, мн. (одн. ятвяг, а, чол.), іст. Литовське плем'я, що жило між річками Німан і Нарев. [58,т.11.с.659].

Жмудь, також Жемайтія (лит. Žemaitija, жумуд. Žemaitėjė) – регіон на північному заході Литви, на березі Балтійського моря. [56,т.4.с.323].

Лі́тва, ви, ж. 1) Литва. 2) Б'лоруссы. [56,т.2.с.363].

КА́ГАН, а, чол. У стародавніх тюрків – найвищий титул ватажка племені; із середини VI ст. – титул голови держави в тюркських народів, а також особа, що мала цей титул [58,т.4.с.67].

*«... і та крона, так само блакитна, як і стовбур, розкинулася над головою дивною зав'яззю крилатих хмар, котрі творили несамовиті горорізьби: кинуті в пориві тіла, розверсті роти на величезних блакитних обличчях, підняті руки з **ощепами, шаблями, булавами, киями, копіями**, розмотані хвости **бунчуків**, сколихнуті прапори, кінські тіла, сплетені в боротьбі богатирі: напружені м'язисті спини, жилисті ноги, **кольчуги, щити, шоломи**, князівські знаки, **тридент**, біла й червона одежа, вуса, чуби, бороди дідів, кобзи, золототкані **парчі-поволоки**, ковані труби, гудки, **свирілі**, псалтирі й **гуслі**, органи срібні, білі **теремні** будівлі...»* (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.307]).

Ощеп – спис, рогатина [25].

БУЛАВА́, и, жін. **2.** іст. Палиця з кулястим потовщенням на кінці, яка була колись військовою зброєю [58,т.1.с.253].

Кий – гаківниця застарілої конструкції [25].

БУНЧУ́К, а, чол. **1.** іст. Булава з металевою кулькою на кінці і прикрасою-китицею з кінського волосу; в давні часи широко застосовувалася в Туреччині, Польщі, Росії (як ознака влади козацьких отаманів) і на Україні (як ознака влади гетьманів) [58,т.1,с.257].

КОЛЬЧУ́ГА, и, жін. Частина старовинного захисного військового спорядження у вигляді сорочки з металевих кілець [58,т.4,с.239].

ЩИТ, а, чол. **1.** Ручний предмет старовинного військового озброєння перев. у вигляді заокругленої чи прямокутної дошки (з дерева, металу, шкіри і т. ін.) для захисту тіла воїна від ударів холодною зброєю [58,т.11,с.587].

ШОЛО́М, а, чол. **1.** Старовинний військовий металевий головний убір, що захищав від удару холодною зброєю [58,т.11,с.587].

Три́дент -а, *ч.* – Тризуб, тризубець [25].

Парча, *чі, жс.* Парча [56,т.3,с.99].

ПОВОЛО́КА 2, и, жін. **3.** У старовину – дорога привозна тканина [58,т.6,с.690].

Сви́рілка, *ки, жс.* Ум. оть сви́ріль [56,т.4,с.106].

Гу́сла и **гу́слі**, *сел, жс. мн.* 1) Гусли. 2) Скрипка [56,т.1,с.342].

ТЕ́РЕМ, у, чол. **1.** У Київській Русі та феодальній Росії – високий боярський або князівський будинок у вигляді башти; житлове приміщення в такому будинку. **2.** заст. Багатий поміщицький будинок [58,т.10,с.85].

«...у двір уже стікалися **воєводи** і воїни, які мали йти разом із **князем**» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.308]).

ВОЄВО́ДА, и, чол. **1.** У давній Русі та інших слов'янських державах – вождь, полководець, а також правитель міста, округу в XVI—XVIII ст. [58,т.1,с.723].

КНЯ́ЗЬ, я, чол. **1.** іст. Голова роду, племені або союзу племен, що звичайно стояв на чолі військової дружини, а з розвитком феодалізму – вождь війська та правитель князівства [58,т.4,с.199].

«Він же захопив **капишука** зі сріблом, скочив на коня і в супроводі десяти молодих воїнів помчав у Софію Київську» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.308]).

Капшук, ка, м.1) Кошелек [56,т.2,с.219].

«– **Незле** живеш, отче, – засміявся князь» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.309]).

Зле – погано [25].

«– Отак і гаразд, – мовив князь і розламав печеного гусака – **келейник** у цей час наливав у **пугари** меду» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.309]).

КЕЛІЙНИК, а, чол. 1. Служник ігумена, архієрея, ієромонаха [58,т.4,с.139].

Пугар – чара, келих [25].

«А ще тим, – показав на **калитку**. – За це попи ваші мені честь віддадуть, а всі мої гріхи й переступи відпустять» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.310]).

Калитка, ки, ж.1) Кошелек кожаний [56,т.2,с.211].

«Йому щось говорили – все більш про нового князя і про те, як **негречно** почав той княжити» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.311]).

Негречно нар. Неучтиво, невѣжливо [56,т.2,с.542].

«Ігумен був ветхий **деньми**, **незвідь-чому** він почав згадувати минулі літа свої, звістивши, що не сподівається добра від правління нового князя» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.311]).

Ветхий деньми – біблійний термін, яким позначається символічно одна з якостей Бога [25].

«Зайшов туди вже в час вечірньої трапези й смиренно повечеряв із братією» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.312]).

ТРАПЕ́ЗА, и, жін. **1.** заст., також жарт., ірон. Прийняття їжі взагалі; обід, банкет [58,т.10,с.235].

«По вечері вирішив кілька господарчих оборудок і сховався у своїй ігуменській келії, відіславши келаря та келейника» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.312]).

Келарь, ря, м. Инокъ, завѣдывающій всѣми монастырскими имѣніями [56,т.2,с.234].

КЕЛІ́ЙНИК, а, чол. **1.** Служник ігумена, архієрея, ієромонаха [58,т.4,с.139].

«На столі лежав "Патерик Печерський", і він прочитав при свічі кілька його розділів, аж доки не заболіли очі» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.312]).

Свіча, чі, ж. Свѣча [56,т.4,с.110].

«Тоді помолівся гаряче, просячи відпустити йому гріхи важкі, й ліг на чернечому ложі» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.312]).

ЛОЖЕ 1, а, сер. **1.** заст., поет. Місце для сну; постіль [58,т.4,с.540].

«Весь Київ зійшовся на ті похорони, попереду йшли всі київські священики, які дістали від князя мзду, і найчільніше чернецтво» (Вал. Шевчук «Дерево пам'яті» [17,с.312]).

Мзда – оплата, плата, винагорода, нагорода, відплата [25].

Чі́льний, а, е. Отборный, крупный, значительный, выдающийся [56,т.4,с.465].

«А в печері на горі сидить не помітний нікому **пустельник** і, обурений до глибини душі, споглядає цю картину, ці звичаї, цих людей, котрі **«обичаєм** звіриним **живяху**». І тихо молиться пустельник і, підвівши наповнені слізьми очі до небес, вигукує: «Нехай зійде благодать твоя, Господи, на гори **сїї**, і нехай просвітить світло істинної віри народ **сей...**» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18,с.6]).

Пустельник, ка, м. Пустынникъ, отшельникъ [56,т.3,с.500].

Обичай, чаю, м. Обычай, обыкновеніє [56,т.3,с.9].

Сей, ся и сая, се и сеє, мѣст. 1) Этотъ, эта, это [56,т.4,с.112].

«На горі, на звільненому від дубів і широколистих кленів майдані, поряд княжого замку, **уздвигся** візантійськими зодчими храм святої Софії» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18,с.6]).

«Напередодні 1169 року в княжому **теремі** у князя Мстислава велика **гостина**: зійшлися до нього на хрестини начальники **дружсин**, **бояри**, **краяни** кївські, **славетні купці**, **іноземні гості**» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18,с.6]).

Гостїна, ни, ж. 1) Пребываніє въ гостяхъ, гостьба. 2) Пиршество, угощеніє, принятіє гостей [56,т.1,с.318].

ДРУЖИНА, и. 4. жін. У стародавній Русі – збройний загін, що становив постійну військову силу князя і брав участь в управлінні князівством [58,т.2,с.424].

БОЯРИН, а, чол. 1. іст. У Росії до Петра I – особа, що мала найвищий сан, звання серед службовців [58,т.1,с.224].

КУПЕЦЬ, пця, чол. 1. У дореволюційній Росії – особа, що належала до купецького стану. 2. заст. Покупецъ. [58,т.4,с.402].

«...київських князів переборює посилена ополяченою Литвою Польща: в Києві будуються костьоли й **єзуїтські колегії**» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18,с.8]).

ЄЗУЇТ, а, чол. **1.** Член католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса», що є найреакційнішою і найвойовничішою організацією католицької церкви. З'явившись для боротьби з протестантами у 1564 р., єзуїти ретельно взялись за підвищення рівня релігійного життя у Польщі [58,т.2,с.497].

КОЛЄГІЯ, ї, жін. **1.** Офіційно визначена група осіб, які утворюють певний адміністративний, розпорядчий або дорадчий орган. **2.** Об'єднання осіб деяких професій. **3.** У Західній Європі, на Україні та в Росії в XVI – XVIII ст. – назва деяких закритих середніх і вищих навчальних закладів. **4.** У Росії XVIII ст. – назва центральних урядових установ [58,т.4,с.217].

«У **війта** на Подолі зібралася вся місцева **аристократія** і вище духовництво, **комендант** замку й **староста**, **райці** й імените **купецтво**...» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18,с.8]).

Війт, та, м. **1)** Въ старой Украинѣ глава городского общества и предсѣдатель коллегіи судей въ старомъ украинскомъ городскомъ судѣ. **2)** Сельскій староста, сельскій старшина [56,т.1,с.236].

АРИСТОКРА́ТІЯ, ї, жін. **1.** тільки одн., іст. Форма державного правління, при якій вся влада перебуває в руках заможної родової знаті. **2.** збірн. Вища верства експлуаторських класів, якій належить вся влада в державі; родова знать [58,т.1,с.59].

Комендант, та, м. Комендантъ. [56,т.2,с.275].

ЗА́МОК, мка, чол. **1.** Укріплене житло феодала доби середньовіччя з оборонними, господарськими, культовими і т. ін. будівлями, звичайно оточене високим кам'яним муром з кількома вежами. **2.** заст., рідко. Тюремна будівля; тюрма [58,т.3,с.218].

Староста, ти, м. 1) Начальникъ прежняго староства, на которыя прежде были раздѣлены воеводства. 2) Начальникъ уѣзда въ Галиціи. 3) Староста сельскій [56,т.4,с.199].

Райця, ці, м. 1) Совѣтникъ. 2) Ратманъ, членъ магистрата [56,т.4,с.4].

КУПЕЦТВО, а, сер. **1.** Купецький стан. **2.** Збірн. до купець [58,т.4,с.402].

«Затріскотіли мушкети... загукали гармати...» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18,с.9]).

МУШКЕТ, а, чол. Старовинна гнотова рушниця великого калібру [58,т.4,с.834].

«— Софію давно передано уніатам, женіть і бийте схизматів!» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18,с.9]).

Уніят, та, м. Уніать [56,т.4,с.341].

Схизмат, та, схизматик, ка, м. Раскольникъ, еретикъ; названіє иновѣрцевъ у католиківъ [56,т.4,с.238].

«Жовніри з алебардами і списами кинулися на беззахисний натовп, що молився...» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18,с.9]).

ЖОВНІР, а, чол. **1.** іст. Солдат польської армії [58,т.2,с.539].

АЛЕБАРДА, и, жін. Старовинна зброя — сокирка у вигляді півмісяця, насаджена на довгий держак із списом на кінці [58,т.1,с.33].

Спис, са, м. Копье [56,т.4,с.175].

«1-ше генваря 1654 року. На Софійському майдані до ранку юрмиться народ...» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18,с.10]).

Генварь, ря, ж. первый месяц в году, стар. Сѣчень или просинец, Иануарий [56,т.4,с.175].

«Та ось загули навперейми дзвони; із собору вийшла процесія, і генеральний писар почав читати проект угоди» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18,с.11]).

ПІСАР, я, чол. **1.** заст. Людина, що професійно займалася переписуванням паперів; писець [58,т.6,с.360].

«Напудрені перуки, в золотом розшитих каптанах, підголені чуприни в козакинах, пишині роброни і навіть довгі церковні ряси – всі обступили ялинку і милувалися заморською дивовижею» (М. Старицький «Як зустрічали кияни Новий Рік у минулі віки» [18,с.11]).

КАПТА́Н, а, чол. Старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами; сукмана, жупан, чумарка [58,т.4,с.97].

КОЗАКІ́Н, а, чол., заст. Чоловічий короткий каптан на тапликах із брижами ззаду та стоячим коміром [58,т.4,с.210].

РОБРО́Н, а, чол. Старовинна жіноча сукня з криноліном [58,т.8,с.589].

«Воєводські слуги, що перед тим швендяли по вулицях, пильнуючи, аби ремісники замкового присуду не купували нічого в магістратських корчмах, тепер виглядали, чи не блисне де світло та не дасть поводу потягнути його хазяїна до одвіту» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.13]).

РЕМІСНІ́К, а, чол. заст. **1.** Особа, яка володіє певним ремеслом і виготовляє на продаж та на замовлення вироби ручним кустарним способом, користуючись власними засобами виробництва.

МАГІСТРА́Т, у, чол. **1.** У Литві, Польщі й на Україні (до другої половини ХІХ ст.), а також у деяких західноєвропейських країнах – орган міського самоврядування; муніципалітет [58,т.4,с.590].

Корчма, ми, ж. Корчма [56,т.2,с.289].

«Був то спудей Київської Академії Грицько Пісченко, а викрався він, аби поділитися думками, що обсіли його й не давали спокою ці дні, з своєю

дівчиною, донькою матербозького **протопопа**» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.13]).

СПУДЇЙ, я, чол., заст. Учень бурси та інших духовних навчальних закладів; назва учнів середніх і молодших класів Київської академії [58,т.9,с.611].

Академія, мії, ж. Академія [56,т.1,с.5].

Протопоп, пи, м. Протоіерей [56,т.3,с.486].

«— В неділю ввечері, по тій **рекреації**, розійшлася у нас вістка, що буде повстання» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.14]).

Рекреація, рекреація – перерва, відпочинок, канікули, розвага [25].

«Відстоявши службу Божу й відпросившись у отця **префекта**, Грицько в святочнім убранні – новій довгій **чемарі**, опоясаній добрим поясом, з **киреєю** поверх неї, в новій **шайці** з **оксамитним** верхом і для повного туалету з вишиваною шовком хусткою за поясом (подарунком Настусі) – попростував до отця Кирила» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.15]).

Префект, та, м. Помощник ректора Кієво-братской коллегії (академії), несій обязанности административныя и въ тоже время бывшій и профессоромъ [56,т.3,с.405].

ЧЕМАРА, ЧЕМЕРА, ЧЕМЁРКА, и, жін. Старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талію з фалдами ззаду [58,т.11,с.293].

КИРЕЯ, ї, жін., заст. Верхній довгий суконний одяг із відлогою; кобеняк [58,т.4,с.152].

Оксамит, ту, м. 1) Бархатъ [56,т.3,с.51].

«Йому пощастило, і за кілька місяців Кирило Іванович вже **празнував** своє весілля, а невдовзі **висвячений** був на священника» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.16]).

Празник, ка, м. Праздникъ [56,т.3,с.401].

Висвячувати, чую, єш, сов. в. висвятити, чу, тиш, гл. – на попа. Посвящать, посвятить (въ духовный санъ) [56,т.1,с.185].

«— *А проте хто нам відновив митрополію, хто заступив нашу релію (релігію), як не небіжчик гетьман Сагайдачний? – сказав Грицько*» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.18]).

Митрополіт, та, м. Митрополить [56,т.2,с.429].

Релія – релігія [25].

Гетьман, на, м. Гетманъ [56,т.1,с.281].

«— *Хотів я тобі закинути: не повинний був єси казати, що ті славні мужі під владою шатанською перебували*» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.18]).

Єсі(єсь), єсть, єстé, гл. Отъ гл. **Бути** н. вр. 2 и 3 лица ед. ч. и 2 лицо мн. ч. [56,т.1,с.468].

Муж, жа, м. 1) Мужъ [56,т.2,с.453].

Шатан, на, м. Чортъ [56,т.4,с.487].

«*Кандидати на козаків, котрих назбиралось і без наших спудеїв досить, тікали ватага за ватагою далі на Низ,— входили в порозуміння з сторожами й мостили дорогу в степи під ріжними причинами*» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.19]).

Ватага, ги, ж. 1) Ватага, отрядъ, толпа; шайка [56,т.1,с.128].

Ріжний, а, е. = Різний [56,т.4,с.21].

«*...реєстровим козакам велено зараз по Великодніх святах рушати в похід; обидва гетьмани мали йти з військом*» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.20]).

Реєстрове козацтво (військо) – наймане військо, сформоване польським урядом у XVI – першій половині XVII ст. з українських козаків для охорони

південних кордонів з занесенням козаків до особливого списку – реєстру [58,т.8,с.484].

*«Одного дуже красного **майового** ранку отець **префект** Братської Академії прийшов до отця ректора з сумною новиною...»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.22]).

Майовій, майовний, а, е. Майскій [56,т.2,с.398].

Префект, та, м. Помощник ректора Кієво-братской коллегії (академії), несшій обязанности административныя и въ тоже время бывшій и профессоромъ [56,т.3,с.405].

*«...разом з Пісченком служив для ведення **різнорідної** кореспонденції, яку провадив **гетьман**»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.24]).

*«Хмельницький звелів бити з гармат на **«віват»** новому королю, показував велику радість, і 14 **падолиста** козацьке військо рушило назад, взявши незначний викуп з Замости»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.24]).

Віват = Виват [56,т.1,с.203].

Падолист, ту и та, м. = Листопад 2 [56,т.3,с.86].

*«... один з професорів виголосив латинську промову, де величав Хмельницького як “Нового Мойсея, опікуна, спасителя, **свободителя** народу від **лядського іга єгипетського**”...»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.25]).

Свободити, джү, діш, гл. Освободить [56,т.4,с.110].

Лядський, а, е. Польскій [56,т.2,с.391].

*«...прибрано було все, й отець Кирило засів До столу “со **чадами і домочадцями**”»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.27]).

Чад, да, с. 1) Дитя. 2) соб. Дѣти [56,т.4,с.443].

ДОМОЧА́ДЦІ, ів, мн. (рідко одн. домочадець, дця, чол.), книжн., заст. Члени родини або ті, що постійно живуть у чий-небудь родині на правах її членів [58,т.2,с.366].

*«Він увійшов тихенько в синім **жупані**, підперезаний турецьким шалевим поясом з багато кованою шаблею»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.28]).

ЖУПА́Н, пана, чол. **1.** Старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром та позументом, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти. **2.** заст. Теплий верхній чоловічий суконний одяг [58,т.2,с.547].

*«Кілька гарно убраних **джур** їхали за ними»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.30]).

ДЖУ́РА, и. чол. На Україні в XVI –XVIII ст. – зброєносець у козацької старшини [58,т.2,с.263].

*«— От, доню, сватає тебе Грицько Пісченко. Чи маєш **свобідну** волю йти за нього?»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.32]).

СВОБІ́ДНИЙ, а, е, заст. Вільний [58,т.9,с.98].

*«Від завтрашнього дня наставлений Грицько Пісченко **сотником** у Києві»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.32]).

Сотник, **ка** Сотникъ [56,т.4,с.170].

*«— Правда, пане гетьмане, буде собі у Києві **сотникувати**, аби міг і війську служити, і молоду жінку пильнувати»* (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.32]).

Сотникувати, **ку́ю**, **єш**, *гл.* Занимаєть должность сотника [56,т.4,с.170].

«І то сказати, такому молодикові **сотниківство**, та ще у Києві!» (М. Грушевський «Ясновельможний сват» [18,с.32]).

СО́ТЕНСТВО, СОТНИКІВСТВО, а, сер., іст. Стан, обов'язки, звання сотника. [58,т.9,с.471].

«**Затяги** забрали у його тиждень часу; таким **робом сотник** спізнився із своєю **потугою**» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.33]).

Затяги – набирання військових добровольців [25].

Роб, ба, м. 4) Образъ, способъ, манеръ [56,т.4,с.25].

Потуга, ги, ж. 2) Военная сила, войско [56,т.3,с.382].

«... а проте не скоро витяг з **тороків кирею**, щоб захиститись» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.34]).

ТОРОКІ́, ів,мн. 1. Ремені ззаду сідла для прив'язування речей або прив'язаний до сідла дорожній мішок [58,т.10,с.206].

«Перед світанком вороний зупинився біля якоїсь **брами**...» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.34]).

Брама, ми, ж. 1) Ворота [56,т.1,с.92].

«Раптом шалена думка заморозила в йому кров: як же це я, на **одчай?**..» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.35]).

Одчай – відчай [25].

«З **тамтого** боку до брами наблизилась громадка людей, голосно розмовляючи і брязкаючи ключами» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.35]).

Тамтой – той [25].

«— А хто ж **єси, добродію?** – питався все той же голос» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.35]).

Добродій, дія, м. 1) Благодѣтель. 3) Господи́нь (извѣстное лицо) [56,т.1,с.399].

*«Велика сила тиняється по Вкраїні ріжних **перекинчиків**, перевертнів – що тільки й дивляться, аби вчинити яку **капость**»* (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.35]).

Перекинчик, ка, м. Перебѣжчикъ, отступникъ, ренегать [56,т.3,с.121].

Капость, сти, ж. Пакость [56,т.2,с.218].

*«— Та в наші часи доброго з **огнем** не знайдеш... З лихим»* (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.36]).

Огень, огнію, м. = Огонь [56,т.3,с.34].

*«Всі ж **ляхи** – руїнами **городів** та замків!»* (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.37]).

Лях, ха, м. Полякъ [56,т.2,с.393].

Гóрод, да, м. Городъ [56,т.1,с.314].

*«Дош, віщуєчий весну, що падав першого **марця**, другої ж днини перестав падать, а третьої днини притисли великі морози...»* (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.38]).

Мáрець, рця, м. Мартъ (мѣсяць) [56,т.2,с.406].

*«Після першого привітання всі в один **мент** завертайте коні і навітьоки, прямо до річки»* (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.38]).

Мент, ту, м. Мигъ [56,т.2,с.417].

*«Через Буг перехопимось на дві **верстви** нижче міста...»* (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.38]).

Верства, ви, ж. 1) Верста [56,т.2,с.406].

«— Я послав **післанця** в Білу Церкву до Хмельницького, щоб гетьман прислав **потугу**» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.38]).

Післанець, нця, м. 1) Посоль, посланный [56,т.3,с.188].

«— А тепер, панове, **зоставте** мене самого...» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.38]).

Зоставляти, ляю, єш, сов. в. zostавити, влю, виш, гл. = Зіставляти, зіставити [56,т.2,с.181].

«Польський центр вигнувся півмісяцем; праве й ліве крила хотіли замкнутись, але козаки всіма силами наперли на ліве крило польських **комонників**, бо було воно від Бугу» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.39]).

Комонник, ка, м. Всадникъ, кавалеристъ [56,т.2,с.276].

«У кого з **жовнірів** був добрий кінь, той пробував виплисти на другий берег, але там зустрічався з глузуванням козаків і прикладами козацьких **самопалів**» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.39]).

Самопал, лу, м. 1) Самопаль, ружье [56,т.4,с.100].

«— **Панство** пошилось в **страхопуди!** — промовив крізь зуби гетьман» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.40]).

Панство, ва, с. 5) соб. Баре; господа [56,т.3,с.93].

Страхопуд, да, м. Пугало [56,т.4,с.214].

«— Не кажи так, пане полковнику,— озвався **писар** Шульга,— до **завтрього** ще далеко» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.40]).

До зівтрього – те саме, що До зівтра [58,т.3,с.62].

«— **Присяй-бі!** Вже взяли замок в облогу і лізуть на мури» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.40]).

Присяй-Богу, присястобоже, присястобогу! [56,т.3,с.444].

«На Богуна напав іззаду, розмахнувся і вдарив полковника по голові держаком своєї **корогви**, збив йому шапку- **мисюрку**, на мить забив памороки» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.43]).

Мисюрка, ки, ж. Шлемъ, желѣзная шапка съ кольчатою сѣткою, которая накладывалась на лицо, шею и плечи [56,т.2,с.428].

«Серед **заметушні** Богун добився до Бугу і зопалу вскочив у ту ж саму ополонку, в яку був загнав **ляхів...**» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.43]).

Заметушітися, шўся, шїшся, гл. Засуетиться [56,т.2,с.64].

«Не один з його вибранців вже й ноги **одморозив...**» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.47]).

«По їхній балачці Богун легко догадався, що то **ротмістри**» (Олелько Островський «Облога Винниці» [18,с.48]).

Ротмистр, ра, м. Ротмистръ [56,т.4,с.83].

«Народ почав **одпочивати**, а справи польські ставали чимраз гірші» (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18,с.52]).

«Із собору вийшли священики в ризах, винесли **бунчуки, корогви, прапори**; усе **затихло**» (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18,с.53]).

«Кахикала та все охкала, сохла та в'яла, **покіль** не доохкалася до смерті» (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18,с.57]).

Покіль нар. = Поки [56,т.3,с.271].

*«Можє, ще і я скажу колись на старість: попроси, Томате, свого сина, щоб мені кращу **парахвію** дав!»* (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18,с.62]).

Парахвія, вії, ж. Приходь церковный [56,т.3,с.96].

*«Згадаєш колись мене, як стоятимеш поміж поміж вельмож у **притворі** святого Петра, коли на препишному престолі понесуть **каноники** твого сина й увінчають його Папською тіарою, увесь Рим упаде ниць, і в урочистій тиші буде чути тільки його **благословенство**...»* (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18,с.63]).

Притвор, ру, м. Притворъ въ церкви [56,т.3,с.444].

Канонік – член ради (капітула) при католицькому чи уніатському єпископі, священослужитель кафедрального собору [25].

Благословенство, ва, с. = Благословення [56,т.1,с.71].

*«Стану вам у пригоді; тільки ви для мене **вилляйте** таких куль»* (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18,с.64]).

Вилляти, ляю, єш, гл. – вилити [56,т.1,с.168].

*«Не одні очі журно й боязко позирали на золоті хрести, що **сяли** над темним верховинням дубів і тополь»* (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18,с.65]).

Сяти, **сяю**, **єш**, гл. Сіять. Мечем своїм як блискавкою сяє. Макс. (1849) [56,т.4,с.240].

*«У **притворі** стояли двоє козаків, загорнені в широкі **кобеняки**»* (Є. Гребінка «Ніжинський полковник Золотаренко» [18,с.65]).

Кобеняк, ка, м. Суконная длинная верхняя одежда съ капюшономъ [56,т.2,с.258].

*«...польський уряд погрожував шляхтичам, що приставали до козаків, **інфамією**, конфіскатою маєтків і навіть горловим каранням...»* (Орест Левицький «Український шляхтич Прокіп Верещака і його пригоди під час Хмельниччини» [18,с.69]).

Інфамія – позбавлення честі [25].

Горлом, на горло скарáти. Казнить смертю [56,т.1,с.313].

*«А вчиняючи на **соймах та соймиках** палкі протести проти утисків “народу руського (українського), шляхти й міщан, духовних і світських”, вони набирались все більшої сміливості, бо почували, що за їх плечима зростає міцна, оружна сила, яка на свої плечі перейме оборону того, за що самі вони могли боротись тільки “**протестаціями**” та “**суплікаціями**”»* (Орест Левицький «Український шляхтич Прокіп Верещака і його пригоди під час Хмельниччини» [18,с.70]).

Сойм, ма и му, м. Сеймь. Ум. **Соймик** [56,т.4,с.165].

Протестация – скарга, внесення до судових книг протесту, заява проти якогось насильства; оголошення [25].

Супліковати – просити, подавати просьбу, скаржитися [25].

Супліка, ки, ж. Прошеніє, письменная просьба [56,т.4,с.230].

*«Налякана грізним вибухом селянських **розрухів**, вона не пішла в козацькі ряди, але розуміла, що війна ведеться за визволення українського народу...»* (Орест Левицький «Український шляхтич Прокіп Верещака і його пригоди під час Хмельниччини» [18,с.70]).

Розрух, ху, м. 1) Возмущеніє, мятежъ, бунтъ. 2) Смута, тревога, смятеніє [56,т.4,с.56].

«І для такого, наприклад, щирого **русина**, як князь Степан Святополк-Четвертинський, **підкоморій** брацлавський...» (Орест Левицький «Український шляхтич Прокіп Верещака і його пригоди під час Хмельниччини» [18,с.70]).

Русин, на, м. Русинь, малороссь [56,т.4,с.88].

Підкоморій, рія, м. Подкоморій, придворный сановникъ [56,т.3,с.168].

«Маємо відомість про прадіда Прокопового, Махна **Йвановича** Верещаку, що він володів **маєтністю** на Волині» (Орест Левицький «Український шляхтич Прокіп Верещака і його пригоди під час Хмельниччини» [18,с.72]).

Маєтність, ности, ж. Имѣніе, помѣстье, имущество [56,т.2,с.396].

«**Дидаскал пїтики** Софроній Пекарський сидів на своєму місці, у високому стільці з дерев'яною спинкою і бильцями під лікті» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.88]).

Дидаскал – учитель, учена людина [25].

ПІТИКА, и, жін., книжн., заст. Поетика [58,т.6,с.530].

«На темному столі біліла розкрита **нотата** з чистими аркушами цупкого паперу та жовтіла довга лінійка» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.88]).

Нотата, ти, ж. Особая тетрадь для записи баллов [56,т.2,с.570].

«Перекажи, пане **спудею**, й покажи, чи осмислив ти її – без **лінивства й нерадивості**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.88]).

Спудей, дея, м. Ученикь бурси, духовнаго учебнаго заведенія (въ старину) [56,т.4,с.191].

Лінійство, ва, с. Лѣность, лѣнь. [56,т.2,с.369].

Нерад – непорядок, невлаштованість, безпорядок [25].

«— Той, пане **навчителю**... вибачайте, пане **дидаскале**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.88]).

Навчітель, ля, м. Учитель [56,т.2,с.474].

«”**Дидаскал**” – звучить приємніше для вуха, бо з грецької; тут, у цьому класі **піїтики, спудеї** мусять звикати до високого **штилю**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.88]).

Штиль м. 1) лю. Манеръ, образецъ [56,т.4,с.513].

«**Ізійди** на місце. Записуй до своєї **нотати**, як має бути» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.90]).

«А образи не **суть** об’єкти, від яких вони походять» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.92]).

Суть – вони є [25].

«А наш превелебний **отець** і добродій преосвященний митрополит київський обіцяє колегіуму й Братському монастиреві, **яко й інчим** православним **обителям**, недоторканність за будь-якого правителя і воєначальника» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.93]).

Отець, отця и вітця зват. п. **отче**. 2) Отець, титуль священника, духовного лица [56,т.3,с.75].

Яко нар. Какъ [56,т.4,с.539].

Інчий, а, е. = Інший [56,т.2,с.193].

ОБІТЕЛЬ, і, жін. **1.** Те саме, що монастир. **2.** заст., поет. Місце перебування, мешкання і т. ін. кого-небудь [58,т.5,с.501].

«Софроній визув старенькі, облуплені **сап’янци**, пішов вимощеною вулицею, відчуваючи ступнями ласкаві доторки струганих дощок...» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.93]).

Сап'янці, ців, м. мн. Сафьянные сапоги [56,т.4,с.102].

«Вагота помалу спадала з тіла, цибав затінком, лопухи хльостали по кісточках, лишаючи білі смужечки на тонкій шкірі» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.93]).

Вагота, ти, ж. 1) Тяжесть [56,т.1,с.121].

«Ліворуч височіла Уздихальниця, під якою примостився кляштор бернардинців із сіримми шпелями, тепер спорожнілий, замілілий, без дзвонів...» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.93]).

Кляштор, ра, м. Католический монастирь. [56,т.2,с.256].

Бернардини – члени католицького чернечого ордену, що виник у ХІ ст. [25].

«Праворуч відкривалася Замкова гора, з фортечних веж стирчали жерла пищалей, за дерев'яними стінами стосами колод, що поросли мохом, набундючився замок воєводи Адама Киселя...» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.94]).

Пищаль, лі, ж. Пищаль [56,т.3,с.156].

«У Подільські й Михайлівські ворота товпилися кравці, шевці, ковалі, кожум'яки, гончарі, теслі, токарі, м'ясники, рибалки, стельмахи, пекарі, бондарі, золотарі... дидаскали і спудеї колегіуму...» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.95]).

Стельмах, ха, м. 1) Каретникъ, колесникъ, телѣжный мастеръ. 2) Плотникъ. [56,т.4,с.202].

Бондарь, ря, м. Бочарь. [56,т.1,с.86].

Золотарь, ря, м. 1) Золотыхъ дѣлъ мастеръ [56,т.2,с.178].

КОЛЄГІУМ, у, ч., іст. Те саме, що колєгія [58,т.4,с.217].

«... **голінні** хлопці вбралися у високі хутряні польські шапки з павиними перами, **кунтуші** з довгими рукавами, малинові козацькі **кармазини**, лискучі **єдвабні** штани, м'які **сап'янці**, при боці в кожного висіли турецькі кремінні **пістолі**, **порохівниці-натруски**, польські шаблі або турецькі **ятагани**, за широкими пасками в старших – ознаки влади: **перначі**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.95]).

Голінний, а, е. 1) Удалой, бравый, рѣзвый [56,т.1,с.300].

Кунтуш, ша, м. Кунтушь, верхняя мужская и женская одежда [56,т.2,с.325].

Кармазин, ну, м. 1) Сукно малинового цвѣта. 2) Платье изъ кармазину. [56,т.2,с.222].

Єдвабний, а, е. Изъ єдваба, шелковый [56,т.1,с.466].

Сап'янці, ців, м. мн. Сафьянные сапоги [56,т.4,с.102].

Пістоль, ля, м. Пистолеть [56,т.3,с.188].

ПОРОХІВНІЦЯ, і, жін. Металева, дерев'яна та ін. посудинка або шкіряна торбинка для зберігання й перенесення пороху [58,т.7,с.285].

НАТРУСКА, и, жін., іст. Посудина (ріг), з якої насипали порох на полицку стародавньої гвинтівки; ріг-порохівниця [58,т.5,с.218].

ЯТАГАН, а, чол. Старовинна холодна зброя, середня між шаблею й кинджалом, що має фігурний вигин, увігнуте лезо; поширена у народів Близького й Середнього Сходу [58,т.11,с.659].

ПЕРНАЧ, а, чол. Старовинна зброя – коротка палиця з металевим наконечником на зразок оперення; символ влади у козаків [58,т.6,с.329].

«Богдан Хмельницький їхав під хрещатою **корогвою** і гетьманським **бунчуком**, поклавши **булаву** на луку сідла, позаду **довбиші** гуркотіли в приторочені до сидел **литаври**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.96]).

Корогва, ви, жс. 1) Знамя [56,т.2,с.286].

Бунчук, ка, м. 1) Одинъ изъ знаковъ гетманскаго достоинства: древко съ металлическимъ яблокомъ на концѣ, подъ которымъ свѣшивался лошадиный хвостъ [56,т.1,с.111].

Булава, ви, ж. 1) Булава, знак гетманського достоїнства [56,т.1,с.109].

Довбиш, ша, м. Литавщик [56,т.1,с.401].

*«Сказав свою **орацию** й молоденький, щойно посвячений у **дидакалии** Софроній Пекарський»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.96]).

Орація, ції, ж. Праздничное привітствие, поздравленіє, составленное заранее и произносимое ходящими по домам на праздник Пасхи поздравителями [56,т.3,с.62].

*«А оце нещодавно, як прикотилася звістка про Берестецьку битву, він узагалі перестав **одвідувати** Божі храми – не знає, на яку ногу нині ступати...»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.97]).

*«Як розповідав про це на суді, в **лавників**, що вершили суд, потекли слинки й зажеврили голодні очі»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.97]).

Лавник, ка, м. 1) Член старого городского малорусского суда [56,т.2,с.338].

*«І от за такої **оказії** Кирило Дзюбар перелазив уночі монастирську стіну й ходив на промисел до Верхнього міста»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.98]).

Оказія, зії, ж. 1) Случай, особый случай; происшествіє; необычайное событие, несчастное происшествіє [56,т.3,с.46].

*«І товаришів своїх, **бурсачків**, підготовував»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.98]).

Бурсачок, чка, м. Ум. отъ бурсак. [56,т.1,с.114].

«— Згідно з Литовським статутом, за крадіжку майна в пана Голуба ти маєш бути скараний **усікновінням десниці або шуйці**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.98]).

Усікати, каю, єш, сов. в. усікнути, ну, неш и усікти, усічу, чеш, гл. 1) Отрубувать, огрубить [56,т.4,с.356].

Десница (десниця) – права рука, правиця [25].

Шуйца (шуица), шюйца, шуйця – ліва рука [25].

«Це не тяжкий гріх, коли порушить піст матір, котра годує немовля, або людина тяжкої праці, **яко** ручної, **тако** й духовної» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.98]).

Яко – що, через те що, щоб, чи, як [25].

Тако – так [25].

«Вулиці в Софійському містечку широкі – і **берлином**, і кінною лавою сунь» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.100]).

Берлин, на, м. Карета [56,т.1,с.52].

«Навесні дві **седмиці лляв** благовісний дощ і винищив геть яйця сарани, гусені та іншої погані» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.101]).

Седмиця, ці, ж. Седмица. [56,т.4,с.112].

Лляти, ллю, ллєш, гл. Лить [56,т.2,с.373].

«В отворі соборної аркади на траві сиділа молодиця в квітчастому **очіпку** й такій самій **плахті**, в полотняній сорочці – відкривши пазуху, в затінку годувала немовля» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.101]).

Очіпок, пка, м. Головной уборъ замужней женщины – вродѣ чепчика [56,т.3,с.83].

Плахта, ти, ж. 1) Женская одежда вмѣсто юбки: кусокъ толстой шерстяной ткани, спеціально для этого изготовляемый, въ видѣ длиннаго четвероугольника (ширина до 3/4 арш., длина до 2 1/2 арш.) сшивается до половины съ другимъ такимъ же кускомъ; на половинѣ **плахта** перегибается и оборачивается вокругъ таліи [56,т.3,с.192].

*«Ось підвівся з колін поважний козак, сотенний **осавула**, **иликом** обтрусив коліна, подався до виходу»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.102]).

Осавула, ли, м. 1) = Осавул. 2) Помѣщичій разсылный, помѣщичій приказчикъ [56,т.3,с.64].

Шлик, ка, м. Родъ шапки [56,т.4,с.503].

*«Але біля **хрестильні** його перестрів якийсь **міщанин** у **серм'язі**, низько вклонився і притримав за рукав»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.102]).

Хрестильниця, ці, ж. 1) Купель для крещенія дѣтей. 2) Сосудъ со святой водою, стоящій въ домѣ, – въ этой водѣ омочають пальцы [56,т.4,с.413].

Міщанин, на, м. Мѣщанинъ [56,т.2,с.435].

Серм'яга, ги, ж. = Семеряга [56,т.4,с.116].

*«Сильвестр Косов оголосив пану полковнику Антону Ждановичу свою волю: козацький полк мусить **зоставити** Київ на промисел Господній»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.102]).

Зоставити См. Зоставляти [56,т.2,с.181].

*«— Коли ж не стримаємо Радзивілла, бо ж кажуть, має він п'ятнадцять тисяч **драгунів** і піхоти, сядемо в **байдаки** та й гайда вниз по Дніпру на Черкаси до батька Хмеля...»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.103]).

Драгун, на, м. Драгунъ [56,т.1,с.440].

Байдак, ка, м.1) Родъ большого рѣчного судна [56,т.1,с.20].

*«Вулицею козак на возі поганяв сірого й чалого жеребців у **супрязі**, з **хури** стирчали жерла чотирьох **пищалей-фальконетів** завдовжки в три лікті, перекочувалися на днищі свинцеві ядра, буцалися об дерев'яну куту діжечку з порохом»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.104]).

СУПРЯГА, и, жін. 3. Кілька волів або коней, запряжених разом [58,т.9,с.852].

Хура, ри, ж. Нагруженный кладью возъ, сани съ кладью, кладь [56,т.1,с.20].
[56,т.1,с.20].

ФАЛЬКОНЕТ, а, чол. Старовинна дрібнокаліберна гармата [58,т.10,с.555].

*«Софроній сів ближче до дверей, пальцем поманив **шинкарку**, виклав останнього **таляра**»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.104]).

Шинкарка, ки, ж. Кабатчица [56,т.4,с.495].

Таляр, ра, м.1) Талеръ, серебряная монета въ 75 коп. [56,т.4,с.245].

*«А про себе подумав: “А коли ж ми наситимосся?.. **Жеби** не думати про хліб насущний, а **только** про духовний...”»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.107]).

Жеби (жебы) – аби, щоб, якби, коли б [25].

Токмо – тільки [25].

*«Зиркнула широкими **зіницями** з-під шинуркових брів, відкинула русяву косу на плече»* (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.108]).

Зіниця, ці, ж. Зрачекъ [56,т.2,с.153].

*«— Я гадаю: **доста**, пане **дидаскале**. Ми і так подовжили **студії** на чотири **седмиці** проти нашого звичаю, бо ж зимова **голодівка** розігнала була учнів. А*

тепер інча кгвалтовна причина...» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.110]).

Дóста нар. = **Досить** [56,т.1,с.430].

Голоді́вка, ки, ж. Вре́мя голода́нія, голодо́вка [56,т.1,с.303].

Инчий, а, е. = **Инший** [56,т.2,с.193].

Кгвалтовний – насильний [25].

«Софроній дав воротареві шеляга – за показ – і спустився на Поділ» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.110]).

Воротарь, ря, м.1) Привратникъ [56,т.1,с.256].

Шеляг, га, м.1) Старинная мелкая монета [56,т.4,с.491].

«Дівчина обносила брата й гостя оселедцем і житньою соломахою» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.111]).

Соломаха, хи, ж. Родъ кушанья: жидкое тѣсто (преимущ. гречишное), съ масломъ вскипяченное [56,т.4,с.166].

«— А тепер, Сохроне, іди з Богом! Подякуй, що нагодився на соломаху» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.111]).

«Яресько Пірник, син монастирського селянина,— до Китаївської пустині, а другий, міщанське чадо з Василькова, нехай пробирається до свого містечка» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.112]).

ПУ́СТИНЬ, і, жін., заст. 1. Відлюдне місце, де жив пустельник. **2.** Невеликий монастир у відлюдній місцевості [58,т.8,с.399].

«— Хто єдиножди поміняв віру, може поміняти і вдруге...» – прогугнявив чернець» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.113]).

Єдиножди – однажды [56,т.1,с.467].

«На столі – **каламар**, застругане гусяче перо, класна **нотата**, рукописний курс **піїтики**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.114]).

Каламарь, ря, ж. 1) Чернильниця [56,т.2,с.209].

«... Церкви Божії, і **святії** моці, **откудова** православна християнська віра зачалась і **возсіяла**, **яко** сонце, видав у людські і **єретичні** руки на **поглум**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.119]).

Лядський, а, е. Польскій [56,т.2,с.391].

ЄРЕТІЧНИЙ, а, е.1. Стос. до єресі, єретика (у 1 знач.) [58,т.2,с.499].

Поглум, му, м. Издѣвательство [56,т.3,с.232].

«Ухопили **сокири**, **списи**, дідівські **аркебузи**, **порохові самопали** та й ударили на замок **Корецького**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.120]).

Сокира, ри, ж. 1) Топорь, ськира [56,т.4,с.165].

Спис, са, м. Копье [56,т.4,с.175].

ГАРКЕБЎЗ, АРКЕБЎЗ, а, чол. Старовинна **гнотова** рушниця, що заряджається з дула [58,т.2,с.31].

Самопал, лу, м. 1) Самопаль, ружье [56,т.4,с.100].

«Лінивий навчить тебе **арматній** справі, виструнчить...» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.123]).

Арматний, а, е. 1) = **Гарматній**. 2) Артиллерійскій [56,т.1,с.10].

«Завтра прибувай на світанку, призначу тебе при **гармаші** Хведоті, запишу до сотенної **армати**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.123]).

Гармаш, ша, м. Артиллеристь, пушкарь [56,т.1,с.274].

Армата, ти, ж. 1) = Гармата [56,т.1,с.9].

«— *Спасибіг, пане осавуло*» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.123]).

Спасибі, спасибіг, спасибу, меж. 1) Спасибо, благодарю [56,т.4,с.173].

Осавула, ли, м. 1) = Осавул [56,т.3,с.64].

«— *З хвальконеткою обнімався?*» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.124]).

«*Золоті ворота з високими земляними, ще Ярославовими валами, на гребені яких і біля підніжжя приготувалися до оборони мушкетери, списоносці, лучники...*» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.124]).

МУШКЕТЁР, а, чол., іст. Вояк, озброєний мушкетом [58,т.4,с.834].

Лучнік, ка́, м. 3) Стрѣлокъ изъ лука [56,т.2,с.383].

«— *Дивись, як я заряджаю нашу хвальконетку. Другий заряд готуватимеш ти,— сказав Федот Софронію і неквапливо заходився біля пицалі*» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.125]).

«*Козацькі мушкетери зупиняють переслідувачів-драгунів, а до табору в'їздить гурт вершників, за одним на аркані по землі тилить панцирник, дригає закутими в лати ногами, шолом з'їхав набік і брязкає залізними стулками*» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.127]).

Драгун, на, м. Драгунъ [56,т.1,с.440].

Панцерник, ка, м. Кирасиръ, латникъ [56,т.3,с.94].

ЛА́ТИ, лат, мн. Металеве спорядження стародавнього воїна, яке захищало від холодної, а пізніше і від вогнепальної зброї [58,т.4,с.454].

ШОЛЮ́М, а, чол. 1. Старовинний військовий металевий головний убір, що захищав від удару холодною зброєю [58,т.11,с.508].

«Наклав на них два мідяних **шеляги**» (Ю. Хорунжий «Коли промовляють фальконети» [18,с.130]).

«Полтавський полковник Мартин Пушкар лютував, ходив по **світлиці** й, за своїм звичаєм, бив кулаком об кулак» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.133]).

Світлиця, ці, ж. Въ малорусскихъ хатахъ чистая комната безъ кухонной печи: вообщє комната [56,т.4,с.109].

«— А кого, **вашмосць**, хочете мати за **гетьмана** на Гетьманичині, може, **москаля?**» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.133]).

Вашмосць – скорочено: ваша милість [25].

Москаль, ля, м.1) Великороссь [56,т.2,с.447].

«Ви, пане полковнику, **руїнник**, бо з усієї сили допомагаєте руїницькій **Московії** нищити наш край» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.134]).

Руїнник, ка, м. Разрушитель [56,т.4,с.85].

«То ви помиляєтесь, **мосьпане**, дуже помиляєтесь» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.134]).

МОСЬПАНЕ, невідм., чол., заст. Уживається як звертання в знач. милостивий пане добродію [58,т.4,с.809].

«З своїми **дейнеками** та **броварниками** стояли вони за Полтавою геть далі на Гуджулянських горбах в сусідстві села Пушкарівки» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.136]).

ДЕЙНÉКА, и, чол., іст. У другій половині XVII ст. – селянин, озброєний дрючком, довбнею, рогатиною або іншим народним знаряддям, що брав участь у повстанні на Лівобережній Україні [58,т.2,с.232].

БРОВÁРНИК, а, чол., заст. **1.** Власник броварні [58,т.1,с.237].

«Зроби ось що: візьми сотні три хлопців, таких, що вміють стати й **на герць...**» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.136]).

ГЕРЦЬ, ю, чол. 1. іст. Окремі сутички, поєдинки українських козаків з ворогами перед боєм [58,т.2,с.57].

«— Гаразд, дам **рахубу** всім.— І полковник покvapно вийшов» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.136]).

РАХУ́БА, и, жін., розм. 1. заст. Лічба, рахування [58,т.8,с.456].

«То жахливий бунт... За таке **карають на горло!**» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.137]).

«Пушкар накладає з **москвином**, Москва потурає, більше того – під'юджує, бо не хоче теж нашого **гетьмана**, він їй не з руки» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.137]).

«Сам полковник Гаркуша махнув **перначем**: то був знак шикуватись» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.138]).

«Полковник вилетів з **кульбаки** й гепнув на землю» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.138]).

КУЛЬБА́КА, и, жін., заст. Сідло [58,т.4,с.392].

«Тіло поклали на **мажу...**» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.139]).

Ма́жа, жі, жс. Чумацкій возъ [56,т.2,с.396].

«Хоч і були ми вороги, та. годиться помиритись бодай з мертвим, коли не хотів тої., зробити **за живота**» (М. Лазорський «Руїна» [18,с.140]).

Живі́т, вота́, м. 2) Жизнь [56,т.1,с.481].

«Зате ж як сяє вбрання: рожевий штофовий **жупан** у шви золотом та сріблом шитий із золотими німецькими гудзиками, ясно-червоний **оксамитовий** спенсер, **блаватова** спідниця, а намисто, **дукачі**, а червоні **сап'янци** із срібними підківками, золотом та перлами шиті!» (Л. Старицька-Черняхівська «Жива могила» [18,с.143]).

Жупа́н, на́, м. Кафтaнь, верхня мужская одежда [56,т.1,с.492].

Блават, ту, м. 1) Голубая шелковая матерія [56,т.1,с.70].

Дукáч, ча́, м. 2) = Дукат [56,т.1,с.455].

«З повітки, незграбно перевалюючись на високих колесах, викотився громіздкий **ридван**, запряжений **цугом**» (Л. Старицька-Черняхівська «Жива могила» [18,с.143]).

Ридван, на, м. Дорожная карета, колымага [56,т.4,с.16].

Цуг – ряд [25].

«... а скільки народу юрмиться: червоніють козацькі шапки, **кораблики**, виблискують на сонці **дукачі**, шаблі, **пістолі**, пістрявляють **жупани**, **кунтуші**, **стрічки**» (Л. Старицька-Черняхівська «Жива могила» [18,с.144]).

Кораблик, ка, м. 2) Головной женській уборъ [56,т.2,с.282].

Дукáч, ча́, м. 2) = Дукат [56,т.1,с.455].

Пістоль, ля, м. Пистолеть [56,т.3,с.188].

Жупа́н, на́, м. Кафтaнь, верхня мужская одежда [56,т.1,с.492].

Кунтуш, ша, м. Кунтушь, верхня мужская и женская одежда [56,т.2,с.325].

«Набридли мені ваші бабські примхи – завтра віддам її за **машталіра**, за чабана, за свинопаса!» (Л. Старицька-Черняхівська «Жива могила» [18,с.157]).

Машталі́р, ра, м. Конюхъ; кучеръ [56,т.2,с.414].

«Пані, **бандуриста** прийшов» (Л. Старицька- Черняхівська «Жива могила» [18,с.162]).

БАНДУРІСТА, и, чол., рідко. Те саме, що бандурист [58,т.1,с.100].

«Тож тільки пройшов той **кметь** дорогою, віючи широкими патлами, пан **сотник** уже тихенько зісковзнув із ганку і потягся через вуличку туди, де стояла велетнева оселя» (Вал. Шевчук «Самсон» [18,с.171]).

Кметь, тя, м.1) Крестьянинъ, хлѣбопашецъ. 2) Смѣтливый человекъ, находчивый, хитрецъ [56,т.2,с.257].

Сотник, ка Сотникъ [56,т.4,с.170].

«Та ще дуже любив він церковні **одправи**, божественні співи київського **напіву** і розмови з ученими людьми про святі речі» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18,с.192]).

Напів – спів, голос, мелодія [25].

«— Нащо мені **тії** турботи? – правив він кожному, хто **одмовляв** його від того» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18,с.193]).

«Хто він був, звідки і як зайшов сюди – ніхто не відав; але як прийшов він у неділю до церкви, одягнений в **саєтовий жупан** з **вільотами**, підперезаний **слуцьким** поясом, у жовтих **сап'янцях** з срібними підковами, то всі присутні й очей з його не зводили, бо такого бравого, ставного юнака не було і в цілій сотні» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18,с.193]).

САЇТ, у, чол., **САЇТА**, и, жін., заст. Гатунок тонкого англійського сукна. [58,т.9,с.14].

Жупан, на́, м. Кафтанъ, верхняя мужская одежда [56,т.1,с.492].

Вильоти, тів, м. мн. Откидные рукава [56,т.1,с.169].

«...а тепер прямував на Слобідську Україну до **якихсь** родичів» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18,с.193]).

«Він і справді скоро по весіллі подався **“в абшит”** і передав **сотництво** вибраному козацтвом на ного місце Василеві Ганджі» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18,с.194]).

Абші́т, ту, м. Отставка [56,т.1,с. 2].

СОТНИЦТВО, СО́ТЕНСТВО, а, сер., іст. Стан, обов'язки, звання сотника [58,т.9,с.471].

«Було ухвалено, що молоді житимуть вкупі з старими, їм було виділено чимале власне господарство з тим, що, **по житові** тестя й теці, їм **достанеться** все їхнє добро» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18,с.194]).

«— Не **відаю**, панове, чого по мені Данило, зять мій, **хочеть**. Я ж усе **теє**, що йому обіцяв, віддаючи дочку мою йому в **малжонство**, при шлюбі дав...» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18,с.195]).

Відати, даю, **єш**, (**вім**, **віси**, **вість**), *гл.* Знать, вѣдать [56,т.1,с.203].

Малжонство – шлюб [25].

«Але мені **тоє барзо** прикро **єсть**, що не тільки жодної **почести** не маю, але й на здоров'ю моїм од його, небачного чоловіка, **шванкую**...» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18,с.195]).

Бардзо (барзо) – дуже, скоро, швидко, надто [25].

Єсі(єсь), єсть, єстé, *гл.* Отъ *гл.* Бути [56,т.1,с.468].

Почесть, ти, *ж.* Честування [56,т.3,с.392].

Шванковати (шванкувати), шванковать – коливатися, хитатися, вагатися; кульгати; програти, терпіти збитки, страждати, помилятися, кульгати, мати вади, пустувати; нездужати, слабувати [25].

«— Приїхавши з Полтави додому, найшов я **сакви**, повні натоптаного плаття білоголовського, у **одрині** захованого...» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18,с.196]).

Сакви, ко́в, ж. мн.1) Сума переметная [56,т.4,с.97].

Одри́на – сінник, хата, сіновал [25].

«Видячи **такую** Дроб'язчну **неправість** і **противенство** **неупокоримое** проти отця свого, котрий його, ні в чім не відаючи, якого він роду, і звідкіль, і що за чоловік, ані **теж** жодних **маєтностей** в його не видячи, за сина дому своєму і в **доживотне** **приятство** (споріднення) прийняв, поручивши йому **власную** свою **дщерь** милую в **малжонство**, а **такії** од його **укоризни** і збитки **утерпіває**...» (Орест Левицький «Нехворощанський сотник» [18,с.196]).

Неправість, вости, ж. 1) Несправедливість. 2) Неправосудіє, беззаконіє [56,т.2,с.555].

ПРОТИВЕНСТВО, а, сер. **1.** заст. Протидія; Суперечність [58,т.8,с.315]. [58,т.9,с.14].

Маєтність, ности, ж. Имѣніе, помѣстье, имущество [56,т.2,с.396].

Доживотний – довічний [25].

Власний, а, е. Собственный, свой [56,т.1,с.244].

Дщерь – дочка [25].

Малженство – шлюб [25].

Утерпівати, аю, єш, гл. Терпѣть [56,т.4,с.362].

«**Неробочий** – тогочасний правовий термін для неосілого селянина» (М. Грушевський «Неробочий Грицько Кривий» [18,с.205]).

«— Та **чинишу** 20 **грошей**, та курка, та яєць п'ять...» (М. Грушевський «Неробочий Грицько Кривий» [18,с.210]).

ЧИНШ, у, чол., іст. Натуральний або грошовий податок, що його платили поміщикам чи на державу в феодальній Європі [58,т.11,с.327].

Грош – грошова одиниця, що дорівнювала 1/60 копи, грош складався з 10 білих пінязів [25].

«— Тільки ти б йому поніс що-небудь на **ралець**, все був би ласкавіший! – радили люди» (М. Грушевський «Неробочий Грицько Кривий» [18,с.210]).

РАЛЕЦЬ, льця, чол., заст. 1. Подарунок, приношення [58,т.8,с.446].

«— А донощик, куме, знову поїхав до **Московії...**» (М. Лазорський «Нічний гінець» [18,с.233]).

«— Що ж, іди... Підеш, похватаєш у нас **кия**, **сиріч** палки» (М. Горбань «Дяки- пиворізи» [18,с.238]).

І. Кий, кія, м.1) Палка, трость. 2) Дубина, палка, на кінці́ которой шаровидное утолщення отъ оставленной части корня [56,т.2,с.237].

Сирѣчь, сиріч – тобто, себто [25].

ПИВОРІЗ, а, чол., заст. Випивака [58,т.6,с.350].

«У цей час біля **шинку** проходив **капрал**» (М. Горбань «Дяки- пиворізи» [18,с.238]).

ШИНО́К, нку, чол., заст. Невеликий заклад, де продавалися на розлив спиртні напої; корчма [58,т.11,с.454].

КАПРА́Л, а, чол. Із середини XVII до середини XIX ст. – військове звання молодшого командного складу в російській армії та в арміях деяких інших країн, а також особа, що мала це звання [58,т.4,с.96].

«Гната Кривецького з **пашпортом** відпустити до Глухова, бо він був тільки за свідка» (М. Горбань «Дяки- пиворізи» [18,с.240]).

ПА́ШПОРТ. а, чол., заст. Паспорт (у 1 знач.) [58,т.6,с.104].

«Хоч не в'їжно, зате вліжно» (Ю. Мушкетик «Гріх» [18,с.249]).

«В тафті понад сімсот карбованців – у талярах битих і простих, в золотих дукатах, а також трохи міді – чехів та копійок, мідну монету носівський сотник залишив собі» (Ю. Мушкетик «Гріх» [18,с.262]).

Карбованець, нця, м. Рубль – первоначально серебряный, затѣмъ всякій [56,т.2,с.221].

Таляр, ра, м.1) Талеръ, серебряная монета въ 75 коп. [56,т.4,с.245].

Дукáт, та, м.1) Червонецъ [56,т.1,с.455].

Чех – срібна або золота монета [25].

СОТНИК, а, чол. 1. На Україні в XVI—XVIII ст. – особа, яка очолювала сотню (у 5 знач.), обиралася спочатку козаками, а згодом призначалася гетьманом або царем [58,т.9,с.472].

*«Там, на далеких дорогах, у многотрудному, небезпечному житті – в дорозі можна померти від хвороби, можуть і **комишники** напасти та порішити біля воза – спочивав душею»* (Ю. Мушкетик «Гріх» [18,с.276]).

КОМІШНИК, а, чол., заст. Розбійник, що ховався в очеретах і комишах пониззя Дніпра [58,т.4,с.245].

*«З гамором вертали **опришки** в Верховину, листом шуміли, каміння зсували і під Писаним Каменем розсілися робити **попас**»* (Р. Єндик «Ніч у Дугові» [18,с.279]).

ОПРІШОК, шка, чол. 1. Народний месник, учасник народно-визвольної боротьби в Галичині, на Закарпатті і Буковині проти феодално-кріпосницького гніту в другій половині XVI – першій половині XIX ст. [58,т.5,с.729].

*«Радісно привітали **опришки** своїх гостей, **кухлями горівки** та пивом без ліку облили їх...»* (Р. Єндик «Ніч у Дугові» [18,с.280]).

Кухоль, хля, м. Глиняная, деревянная или металлическая кружка [56, т.2, с.334].

Горівка, ки, ж. = Горілка [56, т.1, с.311].

*«З дзвенькоту надпитих **шклянок і фляшок**, з гомону розбитих бодень і бочілок...»* (Р. Єндик «Ніч у Дугові» [18, с.282]).

Шклянка, ки, ж. = Склянка [56, т.4, с.501].

Фляшка, ки, ж. = Пляшка [56, т.4, с.378].

Бодня, ні, ж. Кадка или родъ улья съ крышкой и замкомъ [56, т.1, с.81].
[56, т.1, с.81].

«Збанок горівки одним душком висушив до дна, а ним кинув до землі, розбиваючи на тисячні кусні» (Р. Єндик «Ніч у Дугові» [18, с.283]).

Збанок – кувшин [25].

*«— Не про шовки, сукна й **кармазини**, не про брязкачі- **дукачі**, ні згарди золоті я тепер тебе прохати хочу»* (Р. Єндик «Ніч у Дугові» [18, с.285]).

ЗГАРДА, и, жін., діал. Намисто з монет або хрестиків [58, т.3, с.509].

*«Хрестились на шибениці, як на православні святі хрести, биті **канчуками гайдамаки**, гнані шляхом од Умані до Львова, по смерть ідучи»* (Ніна Бічуя «Великі королівські лови» [18, с.291]).

Канчук, ка, м. Плеть, нагайка [56, т.2, с.215].

Гайдамака, ки, м.1) Гайдамакъ; человекъ, причастный къ крестьянскому возстанію въ 18 вѣкѣ на правомъ берегу Днѣпра [56, т.1, с.265].

*«Дорогою на **кладбище** (цвинтар) іде дяк, потикаючись, і верзить хрипливим голосом “Святий Боже”»* (Ю. Федькович «Панич» [18, с.298]).

*«— Се вже моя **жура**, хлопче»* (Ю. Федькович «Панич» [18, с.300]).

Журá, рі, ж. = Журба [56, т.1, с.492].

«Так, наприклад, казав він повісити жида за те, що не хотів **драгонові** без плати їсти дати, а **драгона** знов за те, що жида не повісив» (Ю. Федькович «Панич» [18,с.300]).

Драган, драгон – драгун, гвардієць, здоровило, кінний воїн, що за озброєнням і прийомами дій здатний також вести піший бій [25].

«Отака се була **заведія**, той **лядський вельможа**» (Ю. Федькович «Панич» [18,с.301]).

Заведія, дії, м. Обманщик? [56,т.2,с.14].

Лядський, а, е. Польскій [56,т.2,с.391].

Вельможа, жі, м. Вельможа [56,т.1,с.133].

«На се увів **маршалок** плінників» (Ю. Федькович «Панич» [18,с.301]).

Маршалок – ватажок шляхти певної території, управитель, титул урядників різних рангів [25].

«**Параліж (шляг) його трафив**, і упав мертвий до землі» (Ю. Федькович «Панич» [18,с.302]).

Паралѣж – параліч [25].

Шляк – шлях; удар [25].

Трафляти, ляю, єш, сов. в. **трафити**, флю, фиш, гл. = Трапляти, трапити [56,т.4,с.279].

«Довго **Потоцький** дивився на **патрет**, а там понуро глянув на козачку та й каже...» (Олекса Стороженко «Голка» [18,с.304]).

Патрет, та, м. Портретъ [56,т.3,с.102].

«Мав він кілька **моргів** земельки, **фільварочок**, добре працював і, хвалити Господа, не прохав ні в кого хліба» (Олекса Стороженко «Голка» [18,с.304]).

III. Морґ, га и морґ, га, м. Морґъ, межевая мѣра = 0.57546 гектаровъ [56,т.2,с.444].

Фільварок, рку, м. Ферма, загородный домъ [56,т.4,с.377].

«Сам він їхав попереду, а за ним цілий шкадрон жовнірів, козаків, доїжджачих, стремених і псарів з гончими й хортами» (Олекса Стороженко «Голка» [18,с.304]).

ЖОВНІР, а, чол. 1. іст. Солдат польської армії [58,т.2,с.539].

ДОЇЖДЖА́ЧИЙ, чого, чол., мисл., заст. Старший псар, який навчає собак і розпоряджається ними на полюванні [58,т.2,с.350].

СТРЕМѐННИЙ, а, е. 2. у знач. ім. стремений, ного, чол., іст. Конюх-слуга, який доглядав за верховими кіньми свого господаря, а також супроводжував його під час полювання [58,т.9,с.762].

ПСАР, я, чол., заст. Людина, що доглядала за мисливськими собаками і брала участь у полюванні [58,т.8,с.372].

«Не схаменувсь бідолаха Кондратович, відкіль йому і лихо склалось; думав знайти за́щиту, правий суд, а знайшов, ні за що, ні про що, люту кару» (Олекса Стороженко «Голка» [18,с.305]).

Защита́, ти, жс. Защита [56,т.2,с.119].

«— Озьми сей розказ і оддай йому, глупному економу, то все зробиться, як тобі й не снилось!» (Олекса Стороженко «Голка» [18,с.308]).

РО́КАЗ, у, чол., заст. Наказ [58,т.8,с.688].

«Уся довжина його «палацу» – чотири а́ршини, а ширина – са́жень» (Р. Іванченко «Останній кошовий Січі Запорозької» [18,с.311]).

АРШІ́Н, а, чол., заст. Давня східнослов'янська міра довжини, яка вживалася до запровадження метричної системи; дорівнює 0,711 м. [58,т.1,с.65].

СА́ЖЕНЬ, жня, чол., заст. **1.** Давня східнослов'янська лінійна міра, яка вживалася до запровадження метричної системи мір; з XVIII ст. дорівнювала 3 аршинам, або 2,134 м. [58,т.9,с.15].

«З хати, що під очеретом, вийшла жінка в **шальовій** хустині й зеленому **байбараку**, приклала долоню **човенцем** до чола...» (Р. Іваничук «По живлющу воду» [18,с.324]).

ШАЛЬ 1, і, жін. і заст. я, чол. **1.** Велика в'язана чи ткани хустка (перев. шерстяна, рідше шовкова) [58,т.11,с.400].

БАЙБАРА́К, а, чол. Верхній чоловічий або жіночий сукняний одяг чи кожушок, критий сукном [58,т.1,с.89].

Човенце, ця, с. Ум. оть човно. [56,т.4,с.468].

«Править пасхальну службу архімандрит Кирило, і молиться **словесами** Божими і своїми Христинина мати» (Р. Іваничук «По живлющу воду» [18,с.325]).

СЛОВЕСА́, вес, мн., заст. Слова [58,т.9,с.366].

«— **Людіє** добрі, **аз єсьм** префект великої **конгрегації** Києво-Могилянської академії, а **се спудеї**, і **паишпорти** суть у нас, а послані ми від академічної **корпорації** з білою книгою просити **подаєнія** від **охотходателів** на спорудження конгрегаційної Благовіщенської церкви» (Р. Іваничук «По живлющу воду» [18,с.326]).

«Тож не уподібнюймося гнойовим жукам і не бабраймося в гною **схоластики**, а створімо своє **пійтичне** товариство і шукаймо дійової істини во **словесіх**» (Р. Іваничук «По живлющу воду» [18,с.336]).

СХОЛА́СТИКА, и, жін. **1.** Панівний напрям у середньовічній ідеалістичній філософії, представники якого за допомогою філософських положень намагалися обґрунтувати богослов'я [58,т.9,с.898].

ПІТИКА, и, жін., книжн., заст. Поетика [58,т.6,с.530].

*«...він, **вахмістр** кінної гвардії Преображенського полку, стояв на чолі свого plutonга біля паперті Казанського собору...»* (Р. Іваничук «По живлющу воду» [18,с.340]).

ВАХМІСТР, а, чол., військ. У дореволюційній армії – старший із унтер-офіцерських чинів у кавалерії і кінній артилерії, якому в піхоті відповідав чин фельдфебеля [58,т.1,с.298].

*«Днем хоронилися вони по лісах та неприступних очеретах, **ніччю** нападали на обійстя та брали, що самі хотіли»* (А. Вахнянин «Чоботи» [18,с.381]).

*«Під вечір послано **гайдуків** на передмістя, щоб зловити двох яких **драбів**, тих покликано до **магістрату**, прибрало в червоні **шаровари** та **фраки**, дано їм **задаткового** по **копі** грошей, а завтра мали вони виконати **екзекуцію** на упертім злодію»* (А. Вахнянин «Чоботи» [18,с.381]).

Гайдук, ка, м. Високорослий служитель; солдат надвornoї стражи [56,т.1,с.265].

Драб, ба, м. 1) Оборванець, б'дняк. босовикъ, босякъ [56,т.1,с.439].

МАГІСТРА́Т, у, чол. 1. У Литві, Польщі й на Україні (до другої половини ХІХ ст.), а також у деяких західноєвропейських країнах – орган міського самоврядування; муніципалітет [58,т.4,с.590].

ШАРОВА́РИ, ар і арів, мн. Широкі штани особливого крою, які перев. заправляють у халяви [58,т.11,с.414].

ЗАДАТКО́ВИЙ, а, е. Прикм. до задаток [58,т.3,с.103].

КОПА́, и, жін. 3. заст. Одиниця лічби грошей, що дорівнює 50 копійкам [58,т.4,с.278].

ЕКЗЕКУ́ЦІЯ, ї, жін., заст. 1. Тілесне покарання. 2. Виконання судового чи адміністративного вироку про смертну кару, тілесне покарання, стягнення боргу, податку і т. ін. [58,т.2,с.456].

*«На селі хутенько, як сонечко закотилось, **помовкли** голоси і рух усякий **позмер**»* (Марко Вовчок «Кармелюк» [18,с.385]).

*«Одного разу поїхав Кармель у чуже село, **верств**, може, з двадцять неміряних, у млин»* (Марко Вовчок «Кармелюк» [18,с.389]).

ВЕРСТВА 1, и, жін. (мн. верстви, верстов). **1.** Давня назва східнослов'янської міри великих віддалей, що становила 1,06 км і вживалася до запровадження метричної системи [58,т.1,с.332].

*«Старий **возний** львівського **магістрату**, в мундирі гвардиста народового, в **чемерці** з вишнево- червоними вилогами, в чоботах із морщеними халявами і при шаблі, тихенько відчинив двері...»* (Іван Франко «Герой поневолі» [18,с.422]).

ВÓЗНИЙ, ного, чол. Судовий урядовець у Польщі, Литовському князівстві й на Україні (до ХІХ ст.) [58,т.1,с.725].

МАГІСТРА́Т, у, чол. **1.** У Литві, Польщі й на Україні (до другої половини ХІХ ст.), а також у деяких західноєвропейських країнах – орган міського самоврядування; муніципалітет [58,т.4,с.590].

ЧЕМЕ́РКА, и, жін. Старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талію з фалдами ззаду [58,т.11,с.293].

*«— Свята нема, але, здається, буде **празник**»* (Іван Франко «Герой поневолі» [18,с.423]).

Празник, ка, м. Праздникъ [56,т.3,с.401].

*«— Ану, прочитайте **отсе!** – мовив **возний**, тикаючи пальцем на сам кінець нумеру...»* (Іван Франко «Герой поневолі» [18,с.424]).

Отсе нар. Вотъ, вотъ это [56,т.3,с.77].

«З настанням конституції його хребет випростувався, його очі, навиклі сліпати над урядовою **бібулою**, набрали огню й живості» (Іван Франко «Герой поневолі» [18,с.430]).

Бібула, ли, ж. Оберточная бумага [56,т.1,с.60].

«**Гранат**, влетівши якомсь рикошетом, скісно крізь вікно, відлупив один ріг шафи і випхнув із неї цілу купу актів...» (Іван Франко «Герой поневолі» [18,с.435]).

Гранат, ту, м. = Граната [56,т.1,с.350].

«— Але з нею згорить і **ратуш**! — кричав Калинович, минаючи гвардіяка» (Іван Франко «Герой поневолі» [18,с.436]).

Ратуш, ша, м. = Ратуша [56,т.4,с.7].

«— Е, така-то й **коришма**, що навіть часнику тут нема» (М. Яцків «Посол Петришин» [18,с.464]).

Коришма, ми, ж. = Корчма [56,т.2,с.289].

«**Справник** окликнув одного з тих, що сиділи в воді» (Ф. Кудринський «Божий час» [18,с.486]).

СПРА́ВНИК, а, чол. У дореволюційній Росії — начальник повітової поліції [58,т.9,с.594].

«Він був **бездомок** і свого хазяйства не мав» (Ф. Кудринський «Божий час» [18,с.487]).

Бездомок, мка, м. Бобыль, безпріютный человек [56,т.1,с.40].

«**Генерал-губернатор** нервово ходить по кабінету» (Р. Іванченко «Чигиринці» [18,с.492]).

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР, а, чол. Начальник однієї або кількох губерній у дореволюційній Росії, що користувався усією повнотою військової і цивільної влади [58,т.2,с.49].

«— Цю істину вкрали *старшини й урядники*, щоб одурити вас, щоб собі забрати нашу землю» (Р. Іванченко «Чигиринці» [18,с.495]).

СТАРШІНА, и, жін., **З.** дорев. Виборна особа, що керувала, відала справами якого-небудь колективу [58,т.9,с.666].

УРЯДНИК (ВРЯДНИК), а, чол. **1.** У дореволюційній Росії – нижній чин повітової поліції [58,т.109,с.484].

«— Негайно в *повіт*, до *ісправника!* – наказав *старшина*» (Р. Іванченко «Чигиринці» [18,с.496]).

ПОВІТ, у, чол. У дореволюційній Росії і в СРСР до районування 1929 р. – адміністративно-територіальна одиниця, складова частина губернії [58,т.6,с.675].

Справник, ка, м. Исправникъ [56,т.4,с.189].

Том 4

«І молилися кияни: нехай зіслизнуть разом із талим снігом у *березолі* благодатному і печаль, і хвороба, й половці, і нехай хто зв'яже до купи всі стріли, по землі розметані, і нехай потонуть у повені всі сльози, й *усобиці*, і нехай *смердам* зерно сіється, а ковалям серпи куються, а князям мудрим правда правиться» (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19,с.15]).

БЕРЕЗÓЛЬ, я, чол., заст. Березень [58,т.4,с.357].

Усобиця, ці, ж. Усобица [56,т.4,с.675].

СМЕРД, а, чол. **1.** У стародавній Русі – селянин який входив у селянську общину і сплачував данину феодалові [58,т.9,с.397].

«Скрізь у натовпі **скоморохи**, декотрі в дивовижних масках і в несусвітнім убранні, ще інші – з бубнами, а **тамті** – з ведмедями на **ретьязях**...» (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19,с.15]).

СКОМОРО́Х, а, чол. За часів стародавньої Русі – мандрівний середньовічний актор [58,т.9,с.294].

Тамтой – той [25].

РЕ́ТЯЗЬ, я, чол., заст. Ланцюг [58,т.8,с.517].

«Краще в дірявій **лодії** плисти, аніж злій **жоні** тайну **повісти**: дірява **лодія** одержу змочить, а зла **жона** життя мужа свого геть затратить...» (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19,с.16]).

«Чи не розпалили б тут іншого вогнища, не святочного, а кривавого, як для **кормольних волхвів** колись у Новгороді?» (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19,с.17]).

Крамола (кормола) – підступ, повстання [25].

ВОЛХВ, а, чол. У давніх слов'ян – ворожбит, чарівник [58,т.1,с.734].

«Святополк же лукавий, скупий і **грошолюбний**, понад усе про **лихварів** та **мінйїлів** дбає – вони йому **скотницю** набивають **кунами** та **гривнами**...» (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19,с.18]).

Грошолюб, ба, м. Люблящий деньги, сребролюбєць [56,т.1,с.331].

Лихварь, ря, м. Ростовщикъ [56,т.2,с.363].

Мінйїло, ла, м. Мѣняло [56,т.2,с.431].

Скотниця – погріб для зберігання цінностей і товарів у хоромах в часи Київської Русі [25].

Куна, ни, ж. 1) Куница [56,т.2,с.325].

Гривня, ні, ж. 1) Мѣдная монета въ 3 к., въ иныхъ мѣстностяхъ 2 1/2 коп. [56,т.1,с.325].

*«І ще не встигли, як велить звичай предків, на сани тіло його покласти, а вже кияни ламали **скотниці й медуші боярські...**»* (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19,с.18]).

Медуша – комора, льох для меду [25].

Боярин – людина середнього між шляхетським і селянським станом, що звичайно перебуває на службі у шляхти; незакріпачений селянин, чиновник, збирач податків [25].

*«На сірих стінах не було нічого, **опріч** блимкотливого промінчика, що випадково втрапив крізь вікно до оселі **мніха** і не знав, де йому притулитись...»* (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19,с.21]).

Опроч (опріч) – окрім, крім, за винятком [25].

Мних – монах, чернець [25].

*«Алімпій придивився пильніш – **при** його ложу сидів **отрок** із обличчям ясним і чистим...»* (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19,с.21]).

Лóже, жа, с. = **Ложа**, і, ж., заст. Ложе [58,т.4,с.540].

О́ТРОК, а, ч.1. заст. Хлопець-підліток [58,т.5,с.810].

*«— **Тако** рече апостол Павло...»* (Ніна Бічуя «Сотворіння тайни» [19,с.22]).

Тако – так [25].

Ректи – казати, промовляти [25].

*«У цей час до палацу князя Костянтина Острозького «Під бараном», що виходив чолом на площу, під'їхало кілька **коляс і берлинів**»* (О. Кучерук «Святополк Фіоль у Кракові» [19,с.41]).

Коляса, си, ж. Екипажъ, коляска [56,т.2,с.274].

Берлин, на, м. Карета [56,т.1,с.52].

«То на запрошення князя прибули колишні **бакаляри** Краківського університету...» (О. Кучерук «Святополк Фіоль у Кракові» [19,с.41]).

Бакаляр, ра, м.1) Ученик, школяр [56,т.1,с.22].

«У Венеції з 1483 року друкують слов'янські книжки, але **глаголичними** буквами, на наших же землях зараз мало хто второпає читати **глаголицею**» (О. Кучерук «Святополк Фіоль у Кракові» [19,с.42]).

ГЛАГОЛІЧНИЙ, а, е. Прикм. до глаголиця [58,т.2,с.78].

ГЛАГО́ЛИЦЯ, і, ж. Одна з двох абеток старослов'янської мови [58,т.2,с.78].

«Найближчими днями буде проведено засідання **капітули**» (О. Кучерук «Святополк Фіоль у Кракові» [19,с.49]).

КАПІ́ТУЛ, у, ч. 2. іст. Збори членів чернецького або рицарського ордену, а також його керівний орган [58,т.4,с.94].

«Тож сідаю у високе крісло, дістаю з шухляди папір і **каламар**» (С. Єсельчик «Роксолан» [19,с.52]).

КАЛАМА́Р, я, ч., заст.1. Чорнильниця [58,т.4,с.74].

«Батько його був **земським писарем** у Перемишлі й ревним католиком» (С. Єсельчик «Роксолан» [19,с.53]).

Земський, а́, е 1) Земскій [56,т.2,с.150].

Писарь, ря, м.1) Писарь; канцеляриста; секретарь [56,т.3,с.153].

«У Львові архієпископом був тоді Петро Стажеховський, **муж** добродішній, але простий і грубий...» (С. Єсельчик «Роксолан» [19,с.55]).

МУЖ, а, чол. 2. заст. уроч. Чоловік [58,т.4,с.820].

«На ньому була зелена «**чемлетовая референда**», на голові кругла облямована дорогим хутром оксамитна шапка, яку тоді звичайно носили старі люди

світського й духовного стану, і тільки золотий на **персах** хрест, оздоблений коштовними самоцвітами, свідчив про те, що це не простий **«презвитер»**, або **протопоп**, а сам його милість **отець владика»** (Орест Левицький «Пашквіль» [19,с.63]).

Реверенда – священича одежа [19,с.390].

Чемлет – з італійського comelotio (камлот) – вовняна матерія, дуже міцна і в ті часи дуже дорога, бо вироблялася з вовни осібної породи азіатської кози [19,с.63].

Перса и **перси**, **перс**, с.1) Грудь, груди. 2) Перси. Нагрудник [56,т.3,с.146].

Презвитер – священик [19,с.390].

Протопопа, **пи**, м. Протоіерей [56,т.3,с.486].

Владика, **ки**, м. 2) Архіерей, владыка [56,т.1,с.244].

*«— Правда є, пані **братова**, моїх статків не вистачить на тее, щоб я могла вбиратись у **тії саяни** коштовні, **злотоглави**, **брамки перловії**, **форботи венацькїї**, **манелі...**»* (Орест Левицький «Пашквіль» [19,с.70]).

І. Братова, **вої**, **жс**. Жена брата [56,т.1,с.95].

Саян – поверхня жіноча шата; **злотоглав** – коштовна матерія з шовку й золота; **брамка перловая** – стьожка або тасьма, гаптована перлами; **форботи венацькі** – кружево венеціанське; **манелі** – браслети [19,с.70].

*«Козаки в **жупанах**, у **кармазинах** їхали вгору невеличким загоном»* (В. Горленко «Аполлонові житниці» [19,с.116]).

*«**Дзигар** на будинкові **магістрату** пробив шосту...»* (В. Горленко «Аполлонові житниці» [19,с.116]).

ДЗИґАРІ, ів, мн., заст. Годинник [58,т.2,с.267].

*«**Бурсаки** та прийшли студенти снували і юрмилися на академічному дворі»* (В. Горленко «Аполлонові житниці» [19,с.117]).

БУРСАК, а, чол. Вихованець бурси [58,т.1,с.260].

*«Довгі **китайкові** й шовкові студентські **киреї, каптани**, застебнуті до горла на металеві гудзики, змішувалися з **жупанами** міщан, з чорними, що совгалися в юрбі, тінями ченців»* (В. Горленко «Аполлонові житниці» [19,с.117]).

Китайка, ки, ж. Матерія китайка [56,т.2,с.240].

Жупан, на́, м. Кафтанъ, верхняя мужская одежда [56,т.1,с.492].

*«Пан у **кунтуші**, з довгими вусищами, тяжкий і ситий, добре уособлений здоровенним **академістом**»* (В. Горленко «Аполлонові житниці» [19,с.120]).

Кунтуш, ша, м. Кунтушь, верхняя мужская и женская одежда [56,т.2,с.325].

АКАДЕМІСТ, а, ч., заст.1. Студент академії [58,т.1,с.25].

*«Білі крильця Святого Духа знялися з високого «сі» і, злетівши під заткане сонячним промінням склепіння собору, затріпотіли біля самої Божої **десниці**, яка благословляла юну шістнадцятирічну «княгиню» і сивіючого «князя», що стояли під вінцем»* (С. Майданська «По той бік студеного плину» [19,с.123]).

ДЕСНІЦЯ, і, ж., заст., книжн., уроч. Права рука, а також рука взагалі [58,т.2,с.255].

*«...і тоді на кін випливала заклеяна рум'янами гладка **шинкарка** в рясному **очіпку** і короткій **плахті** (щоб колінця блищали), а за нею викочувалися підіпхані подушками **барила** в широченних шароварах і **вишиванках**, з довжелезними, аж до пупа, вусами»* (С. Майданська «По той бік студеного плину» [19,с.139]).

Шинкарка, ки, ж. Кабатчица [56,т.4,с.495].

Очіпок, пка, м. Головной уборъ замужней женщины – вродѣ чепчика [56,т.3,с.82].

Плахта, ти, ж.1) Женская одежда вмѣсто юбки [56,т.3,с.192].

БАРИЛО, а, сер. Невелика посудина для рідини (найчастіше з дерева) з двома днищами і опуклими стінками, стягнутими обручами [58,т.1,с.106].

Вишиванка, ки, ж. 2) Вышитая сорочка [56,т.1,с.200].

*«Часом він виходив у довгому чорному **сурдугі** зі своїх покоїв і навпомацки йшов через анфіладу кімнат до великої зали...»* (С. Майданська «По той бік студеного плину» [19,с.139]).

Сурдуг, та, м. Сюртукъ [56,т.4,с.230].

*«Та ніякої особливої **ріжниці** між чужиною й батьківщиною не помітив одразу Григорій Савич»* (Л. Мосендз «Мінерва» [19,с.141]).

Ріжниця, ці, ж. Разница. [56,т.4,с.21].

*«Це вимагало від Вишневського багато турбот, розмов, оглядин, торгів, умовлювань і відвідин, при яких **товмачем** завжди мусів бути Сковорода»* (Л. Мосендз «Мінерва» [19,с.142]).

ТОВМА́Ч, а́, ч. 1. *заст.* Той, хто усно перекладає з однієї мови на іншу під час бесіди, офіційних переговорів і т. ін.; перекладач [58,т.10,с.165].

*«Зусібіч стане видно дев'ятибанний храм, тридцять **косових сажнів** – чи ж то жарт!»* (Вал. Шевчук «Полиновий тлін» [19,с.150]).

Косовий сажень – міра довжини, що дорівнює відстані між кінчиком середнього пальця витягнутої угору і вбік правої руки і носком відставленої убік лівої ноги чи навпаки [58,т.9,с.15].

*«У **кабаку**, що за Явузьким мостом на Фонтанці, вдень завжди малоллюдно»* (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19,с.154]).

Кабак, ка, м.2) Кабакъ, питейный домъ [56,т.2,с.202].

«... чи не завітає до нього хоча б один раз якийсь зачуханий **підпоручик** – бодай для людської слави» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19,с.154]).

ПІДПОРУ́ЧИК, а, ч. Військове звання офіцера царської армії рангом нижче поручика, а також особа, що мала це звання [58,т.6,с.485].

«А щоб не опустошитися зовсім, скуповуєш такі ось картини і на самоті скидаєш, дивлячись на них, личину, яку мусиш одягати щодня, заходячи у райські **врата**» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19,с.156]).

ВРАТА́, врат, *мн., ц.-с.* Ворота [58,т.1,с.758].

«— Ваше **сіятельство**, там якийсь жебрак добивається до вас, художником себе іменує» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19,с.156]).

СІЯТЕ́ЛЬСТВО, а, *дорев.* Те саме, що ясновельможність [58,т.9,с.236].

«... **підканцеляристи, канцеляристи, губернські реєстратори**, заковані у форму, пріли над паперами з ранку до надвечір'я в трепетному страху перед появою самого **губернатора**» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19,с.158]).

ПІДКАНЦЕЛЯ́РІСТ, а, ч., *заст.* Молодший канцелярист [58,т.9,с.236].

КАНЦЕЛЯ́РІСТ, а, ч.1. *заст.* Дрібний службовець канцелярії; писар [58,т.9,с.236].

ГУБЕРНА́ТОР, а, ч.1. У дореволюційній Росії – начальник губернії, що призначався царем [58,т.2,с.186].

«Спускався до косогору, розстібаючи на ходу **каптан**, відкривав груди прохолодному вітрові, що війнув з-над ріки» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19,с.159]).

КАПТА́Н, а, *чол.* Старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами; сукмана, жупан, чумарка [58,т.4,с.97].

«— Приклав печать! І назвав мене **якобінцем...**» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19,с.161]).

ЯКОБІНЕЦЬ, нця, чол. 2. перен., заст. Людина революційних, лівих політичних переконань; вільнодумець [58,т.11,с.640].

«— Кожен, хто хоче виявити свою **вірнопідданість**, повинен кинути жмут оцього сміття в полум'я, усвідомлюючи, що очищає наш край **од скверни**» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19,с.163]).

ВІРНОПІДДАНІЙ, а, е, заст. Вірний монархові [58,т.1,с.681].

СКВЕРНА, и, жін., книжн., заст. 1. Що-небудь мерзенне, порочне; те, що викликає огиду [58,т.9,с.258].

«**Аудитор** зійшов з підвищення, кати жбурляли книгу за книгою у вогонь...» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19,с.163]).

АУДІТОР, АВДІТОР, а, чол., заст.1. У дореформених семінаріях – учень, призначений учителем перевіряти, як вивчили урок його товариші. 2. дорев. Прокурор [58,т.1,с.72].

«Він сторожко подивився по боках: з того часу, як театр поставив його «Ябеду», Капністові всюди ввижалася **фельд'єгерська** кибитка...» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19,с.165]).

ФЕЛЬД'ЄГЕР, я, чол. Військовий або урядовий кур'єр для доставляння важливих, перев. таємних паперів [58,т.10,с.574].

«У **світлиці** було нагріто й затишно» (Р. Іваничук «Василь Васильович» [19,с.168]).

Світлиця, ці, ж. Въ малорусскихъ хатахъ чистая комната безъ кухонной печи: вообще комната [56,т.4,с.109].

«Нараз біля **ліхтарні**, що кліпала жовтим оком **наоливленого** гноту, його перестрів чорнявий чоловічок, обвантажений **шкуратяними** торбами й **чересами**» (Ю. Косач «Вечір у Розумовського» [19,с.173]).

Ліхтарня, ні, ж. 1) Фонарь. 2) Въ церковномъ зданіи: цилиндрическая башенка, на которой покоится глава церкви [56,т.2,с.372].

ОЛІ́ВА, и, ж. 3. заст., рідко. Мастило [58,т.6,с.688].

Гніт, гнотá, м. Фитиль, свѣтильня [56,т.1,с.349].

Шкуратяний, а, е. Кожаний [56,т.4,с.503].

ЧЕ́РЕС, а, чол. Старовинний широкий шкіряний пояс, зшитий уздовж з двох складених разом ременів так, що мав усередині порожнину для грошей та інших цінних речей [58,т.11,с.307].

«**Лампiони** й ліхтарі кидали довгі стежки світел, а цілий дім стояв у вогнях вікон, наче сяйний феєрверк» (Ю. Косач «Вечір у Розумовського» [19,с.176]).

ЛАМПІ́ОН, а, ч. Скляний або паперовий ліхтар для яскравого освітлення або ілюмінації [58,т.4,с.443].

«І чоловік у темному **сурдуті** **напрочуд** юрбі спокійно ввійшов і собі в повідь вогнів, минув **лівреї челяді**, минав **мантилі** й **киреї**, з-під яких іноді й знехотя запалювалися діамантові й рубінові **зап'ястя** й зізди, **еполети** й ефеси шпад; не поспішаючи йшов по сходах у надра будинку» (Ю. Косач «Вечір у Розумовського» [19,с.176]).

Сурдут, та, м. Сюртукъ [56,т.4,с.230].

Напрóчуд нар. На удивленіє [56,т.4,с.230].

ЛІВРÉЯ, ї, ж. Формений, звичайно обшитий галунами, одяг для швейцарів, лакеїв і т. ін. [58,т.4,с.508].

Челядь – раби, слуги, піддані [25].

МАНТІ́ЛЬЯ, ї, ж. 2. заст. Коротка жіноча накидка без рукавів [58,т.4,с.624].

КИРÉЯ, ї, ж., заст. Верхній довгий суконний одяг із відлогою; кобеняк [58,т.4,с.152].

ЗАП'ЯСТЯ, я, сер. **2**. Прикраса, яку носять на руці; браслет [58,т.3,с.285].

ЕПОЛЁТИ, ів, мн. (одн. еполёт, а, ч.). Парадні офіцерські погони з гаптуванням у дореволюційній російській і деяких іноземних арміях [58,т.2,с.485].

*«Ще й сьогодні лежала вона із розпочатим «Генієм християнства» пана секретаря **амбасади**, першого консула в Римі, тут, на столику»* (Ю. Косач «Вечір у Розумовського» [19,с.178]).

АМБАСАДА, и, жін., заст. Посольство [58,т.1,с.38].

*«У млі минулого залишалися важкі роботи з **фонтажами, гроденаплями**. Обручі **кринолінів** ховали на горищах...»* (Ю. Косач «Вечір у Розумовського» [19,с.189]).

Фонтаж – жіноча зачіска з оригінальним укладанням з очіпком із мережива [25].

ГРОДЕНАПЛЬ, пля, чол., заст. Рід шовкової матерії, названої по імені м. Неаполя, де її вперше стали виробляти [58,т.1,с.181].

КРИНОЛІН, а, чол. Модна в другій половині XIX ст. широка спідниця на тонких обручах [58,т.4,с.348].

*«А із-за цього кетягу квіття троянд, лілей і фіалок виглядали шиті золотом **каптани**, биті **яхонтами** гарди шпад, білі мундири **уланів** і пишні малинові куртки **гусарів**, **жаботи** й перуки дідків, снігові **кравати** молодиків»* (Ю. Косач «Вечір у Розумовського» [19,с.189]).

КАПТА́Н, а, чол. Старовинний чоловічий верхній одяг з довгими полами; сукмана, жупан, чумарка [58,т.4,с.97].

ЯХОНТ, чол., заст. **1**. род. у. Прозорий різновид мінералу корунду; сапфір, рубін [58,т.11,с.660].

УЛАН, а, чол. У царській і деяких іноземних арміях – солдат або офіцер легкої кінноти [58,т.10,с.428].

ГУСАР, а, чол. У царській і деяких іноземних арміях – військовий з частин легкої кінноти, що носив форму на угорський зразок [58,т.2,с.197].

Жабот – жабо, мереживо на грудях [19,с.386].

Крават – біла чоловіча нашійна хустка [25].

«Коні біжать підтюпцем, і тарантас розмірено похитується на клінкерному шосе» (Д. Міщенко «Доля поета» [19,с.210]).

ТАРАНТА́С, а, чол. заст. Чотириколісний візок на довгих розворах для далекої дороги [58,т.10,с.39].

«Дорогами Гуцульщини йшли жовніри» (Вал. Шевчук «Мандрівка в гори» [19,с.228]).

ЖО́ВНІР, а, чол. 1. іст. Солдат польської армії [58,т.2,с.539].

«Мати, брат, сестра і він кинуть у гріб по грейцеру – за ґрунт, що забрала яма, – і буде по всьому» (Вал. Шевчук «Мандрівка в гори» [19,с.231]).

Грі́б, грóбу, м. 1) Могила [56,т.1,с.327].

КРЕ́ЙЦЕР, зах. КРЕ́ЙЦАР, а, чол. У колишній Австро-Угорщині, Німеччині та деяких інших західноєвропейських країнах (до кінця ХІХ ст.) – дрібна розмінна монета (1/100 гульдена – в Австро-Угорщині, 1/60 гульдена – у Німеччині) [58,т.4,с.333].

«— Гірше, як програна баталія під Ватерлоо,— кинув він маршалові Коленкуру» (М. Лазорський «Пальма й тополя» [19,с.234]).

БАТА́ЛЯ, ї, жін. 1. заст. Бій, битва, бойовище [58,т.1,с.110].

«Родина вжахнулась. Вона тікала до Німеччини (Вестфалії), відтіль подалася морем у Новий Світ» (М. Лазорський «Пальма й тополя» [19,с.234]).

«В коридорі **служка** розігнувся й подався в **лакейську**» (Вал. Шевчук «Постріл» [19,с.251]).

СЛУ́ЖКА, и. 1. жін. і чол., заст. Слуга [58,т.9,с.380].

ЛАКЕ́Й, я, чол. 1. Слуга у панів або при ресторані, готелі [58,т.4,с.438].

«— Хочу показати його **превосходительству** палац,— сказав Руданський, і на вустах **дворецького** з'явився чемний оскал» (Вал. Шевчук «Постріл» [19,с.254]).

ПРЕВОСХОДИ́ТЕЛЬСТВО, а, сер., у сполуч. із займ. ваше, його, їх. 1. У дореволюційній Росії – титулування високих за чином військових і урядових службовців, а також форма звертання до них [58,т.7,с.525].

Палац, цу, м. Дворець [56,т.3,с.88].

ДВОРЕ́ЦЬКИЙ, кого, ч., заст. Старший лакей у панському дворі [58,т.2,с.224].

«Крім того, **едикт** 1863 року» (Вал. Шевчук «Постріл» [19,с.259]).

ЕДИ́КТ, у, чол., іст. 2. Дуже важливий указ верховної влади в різних державах [58,т.2,с.454].

«...Бог милує, та не міг я добути в собі такої сили, щоб стерпіти і не заволати до Нього в **болісті** своїй» (М. Кучеренко «П'ять сторінок із небесної книги» [19,с.276]).

Болість, ти, ж.1) Болѣзнь. 2) Боль, огорчення, печаль, скорбь.

«... немає в світі більшого **стида** за виканючування окропленого людським потом **шеляга**...» (М. Кучеренко «П'ять сторінок із небесної книги» [19,с.276]).

Стид, да и ду, м. 1) Стыдь [56,т.4,с.203].

Шеляг, га, м.1) Старинная мелкая монета [56,т.4,с.491].

«Це його золота вода душу ненависника одухотворює любов'ю, каліці од народження вертає рухливість, глухого обдаровує многоголоссям, німому **отверзає вуста**, сліпому розкриває очі...» (М. Кучеренко «П'ять сторінок із небесної книги» [19,с.283]).

ОТВЕРЗА́ТИ, áю, áєш, *недок.*, **ОТВЕРЗТ́И**, зú, зéш, *док.*, *перех.*, *ритор.*, *ц.-с.* Те саме, що **відкривáти** [58,т.5,с.802].

Вуста, вуст, мн. см. **Уста** [56,т.1,с.259].

«Проворний **лікпом** Ніна Степанівна вогким рушником обтерла хворого і переодягла у чисту білизну та поклала в ліжку» (В. Чередниченко «Останній лист» [19,с.310]).

ЛІКПÓМ, а, чол., заст. Скорочення: лікарський помічник; фельдшер [58,т.4,с.514].

«— Та-таки й здобудемо тою **кооперацією** собі хліба від жнив до жнив?» (В. Чередниченко «Останній лист» [19,с.312]).

КООПЕРА́ЦІЯ, ї, жін. 1. тільки одн. Особлива форма організації праці, при якій багато людей разом беруть участь у тому самому процесі або в різних, але зв'язаних між собою процесах праці; співробітництво [58,т.4,с.277].

«Он на селі **споживче товариство** заснував і про **сільськогосподарську артіль** у неділю казатиме» (В. Чередниченко «Останній лист» [19,с.312]).

Споживче товариство: а) добровільне кооперативне об'єднання колгоспників, робітників і сільської інтелігенції з метою задоволення за допомогою торгівлі потреб у товарах народного споживання, а колгоспів – у товарах господарського призначення, а також з метою сприяння збуту лишків сільськогосподарської сировини та продуктів [58,т.9,с.559].

Сільськогосподарська артіль – кооперативне об'єднання трудящих селян на основі добровільного членства для ведення великого соціалістичного господарства; колгосп [58,т.1,с.63].

*«Розпитував мене про **одвідувачів**»* (В. Чередниченко «Останній лист» [19,с.313]).

*«Ваш письменник говорить цілі дні, мов **грамофон**, а я вашої української мови не розумію»* (В. Чередниченко «Останній лист» [19,с.313]).

ГРАМОФОН, а, чол. Музичний апарат з рупором, який відтворює звуки, записані на спеціальних пластинках [58,т.2,с.156].

*«Студент Золотницький з **фотографічним апаратом** був, хотів фотографувати»* (В. Чередниченко «Останній лист» [19,с.314]).

*«Чорнявий такий, а сам у чорній вишитій **косоворотці**»* (В. Чередниченко «Останній лист» [19,с.315]).

КОСОВОРОТКА, и, жін. Російська чоловіча сорочка із стоячим коміром, що застібається збоку [58,т.4,с.307].

*«— Треба впорснути камфору! – сказала тихо **лікпомці**...»* (В. Чередниченко «Останній лист» [19,с.322]).

ЛІКПОМ, а, чол., заст. Скорочення: лікарський помічник; фельдшер [58,т.4,с.514].

*«Людмила Михайлівна нетерпляче посунулася на нарах, ще раз всотала очима листа, наставивши на нього **лорнета** з дерев'яним різьбленим руків'ям»* (Ю. Хорунжий «Інfern у саду гесперід» [19,с.345]).

ЛОРНЕТ, а, чол. **1.** Рід монокля в оправі, яким користувались у дворянських колах. **2.** Окуляри в оправі з ручкою [58,т.4,с.548].

*«Ще немає **чекістів, геппеушників**, ув'язнень, **допру** на Холодній Горі, де вони раптом утрюх опинилися в різних камерах» (Ю. Хорунжий «Інfern у саду гесперід» [19,с.346]).*

ЧЕКІСТ, а, чол. Працівник Надзвичайної комісії для боротьби з контрреволюцією, саботажем і спекуляцією, яка існувала в перші роки Радянської влади [58,т.11,с.271].

ДПУ, невідм., сер., іст. Скорочення: Державне політичне управління [58,т.2,с.403].

Допр – «Дом принудительных работ», тюрма [19,с.386]

*«Перед нею – **геппеушник** у чорному шкіряному кашкеті, з наганом за чорним шкіряним поясом, у рипучих шкіряних чорних чоботях» (Ю. Хорунжий «Інfern у саду гесперід» [19,с.347]).*

*«Дозволяє **чорнокашкетнику** йти» (Ю. Хорунжий «Інfern у саду гесперід» [19,с.348]).*

*«Чи не полонили і не закатували **матроси-більшовики**?» (Ю. Хорунжий «Інfern у саду гесперід» [19,с.351]).*

Матрос, са, м. Матрось [56,т.2,с.411].

БІЛЬШОВІК, а, чол. Послідовник більшовизму, член більшовицької партії (первісно – належний до очолюваної В. І. Леніним революційної більшості на II з'їзді Російської соціал-демократичної робітничої партії); комуніст [58,т.1,с.187].